

DEMOGRÁFIA

58. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

Budapest
2015

Az MTA Demográfiai Bizottsága és
a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Folyóirata
Alapítás éve: 1958

A Population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Demographic Research Institute
Founded in 1958

A szerkesztő bizottság tagjai | Editorial board
DÖVÉNYI Zoltán, GÁRDOS Éva, HOÓZ István, JÓZAN Péter,
KAMARÁS Ferenc, KLINGER András (elnök), PONGRÁCZ Tiborné,
SPÉDER Zsolt, TÓTH Pál Péter

Szerkesztőség | Editors
BLASKÓ Zsuzsa főszerkesztő | editor-in-chief
ŐRI Péter felelős szerkesztő | managing editor
MURINKÓ Livia szerkesztő | editor
PAKOT Levente szerkesztő | editor
VARGHA Lili szerkesztő | editor

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Kiadja a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Felelős kiadó: Spéder Zsolt igazgató

Olvasószerkesztő: Majoros Györgyi
Design: Anagraphic
Tördelőszerkesztő: Simonné Horváth Gabriella
ISSN 0011-8249

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Simonovits András: Társadalmilag optimális transzferek endogén termékenység esetén	7
Monostori Judit: Az egyszülős családdá válás az életútban és annak demográfiai meghatározói	27
Vargha Lili: A társadalmi öregedés hagyományos és alternatív indikátorai	57

SZEMLE

Veres Valér: <i>Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi romániai népszámlálások tükrében;</i> Kiss Tamás – Barna Gergő: <i>Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében</i> (Kapitány Balázs)	79
--	----

SZERZŐINKNEK	85
--------------	----

MEGRENDELŐLAP	89
---------------	----

Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Reproduction is permitted only with indication of the source.
Manuscripts are not kept or sent back.

CONTENTS

STUDIES

András Simonovits: Socially optimal transfers for endogenous fertility	7
Judit Monostori: The demographic determinants of becoming a lone mother after separation	27
Lili Vargha: Traditional and alternative indicators of population ageing	57

REVIEWS

Veres Valér: <i>Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi romániai népszámlálások tükrében</i> ; Kiss Tamás – Barna Gergő: <i>Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében</i> (Balázs Kapitány)	79
--	----

SZERZŐINKNEK (FOR OUR AUTHORS)	85
---------------------------------------	----

MEGRENDELŐLAP (ORDER FORM)	89
-----------------------------------	----

TÁRSADALMILAG OPTIMÁLIS TRANSZFEREK ENDOGÉN TERMÉKENYSÉG ESETÉN¹

Simonovits András

ÖSSZEFOGLALÓ

A családi pótlék és a családi adókedvezmény rendszerének összehasonlításához egy olyan modellt konstruálunk, amelyben a termékenység endogén. A keresetarányos szja kétféle transzfert fedez: (1.) minden felnőtt alapjövedelmet kap; (2.) a fiatal, gyermekeket nevelő dolgozók családi pótlékot vagy adókedvezményt kapnak. Az időskort elhanyagoljuk. Egy ilyen modellben a transzferegyenlegen keresztül a jelen nemzedék termékenysége az előző nemzedékétől is függ, dinamikussá téve a modellt. Föltesszük, hogy az előző nemzedék átlagos termékenysége kisebb, mint 1. Kedvelt paraméter-együtteseinkben a kedvezmény-rendszer hatékonysága rosszabb, mint a pótléké, sőt, időnként a tiszta alapjövedelemétől is elmarad.

Tárgyszavak: endogén termékenység, transzferrendszerek, szja, családi pótlék, családi adókedvezmény

Simonovits András

MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet; BME Matematika Intézet,

Differenciálegyenletek Tanszék

E-mail: simonovits.andras@krtk.mta.hu

¹ Köszönetemet fejezem ki Bessenyei Istvánnak, Blaskó Zsuzsának, Cseres-Gergely Zsombornak, Gál Róbert Ivánnak, Halpern Lászlónak, Volker Meiernek, Vargha Lílinek, valamint a névtelen lektoroknak a cikk korábbi változataihoz fűzött megjegyzéseikért. Természetesen a cikkben elmondottak nem mindig egyeznek meg a felsoroltak véleményével.

BEVEZETÉS

A rendszerváltás óta Magyarországon jelentősen csökkent a termékenység, pedig a családtámogatási transzferek jelentősek maradtak. Élénk vita dúlt a családi pótlék és a családi adókedvezmény mértékéről és szerkezetéről, s ez az egymást követő kormányok törvényalkotásában is tükröződött. A demográfusok klasszikus elemzései mellett a közgazdászok ökonometriai eszközökkel vizsgálták a családtámogatások termékenységi hatását (például Gábos et al. 2009).

Három évvel ezelőtt fellángolt a gyermekszámfüggő nyugdíjról szóló vita (Kovács 2012), ennek hatására kezdtem a kérdéssel foglalkozni. Groezen és szerzőtársai 2003-as cikke alapján egy olyan elméleti modellt alkottam (lásd Simonovits 2014a), amelynek segítségével a probléma pártatlanul elemezhető. Abban a modellben minden nemzedéket egyetlenegy dolgozó képvisel, aki szabadon dönt gyermekei számáról és időskori megtakarításáról. Gyermekei után családi pótlékot kap, amelyet az szja-ból fedeznek. Időskori megtakarítását felosztó-kirovó nyugdíj egészíti ki, amelynek értéke függhet a gyermekei számától. A társadalmilag optimális transzferrendszer elemzése nem igazolta, hogy a gyermekszámfüggő nyugdíjrendszer bevezetése emeli a társadalmi jólétet.

A modell azonban túlzottan bonyolult lett annak ellenére, hogy a családi pótlék vizsgálatában elhanyagoltam a következő alapvető demográfiai dimenziókat: (1.) a bruttó keresetek különbözőek; (2.) a fajlagos gyermeknevelési költségek különbözőek és a szülő nettó jövedelmével arányosak; (3.) a gyermekek iránti vágy erőssége eltérő.

E hiányok pótlását megkönnyítendő, a családi transzferekről szóló újabb modelleimben elhagytam az időskort és a nyugdíjakat. A nyugdíjak és az életciklus-megtakarítás elhagyásának köszönhetően cikkemben (Simonovits 2014b) már új eredményeket kaptam a heterogén termékenységről. Másik írásomban (Simonovits 2015a) pedig kiterjesztettem az elemzést a heterogén keresetekre. Ebben a modellben már értelmezhető a családi adókedvezmény is, sőt megjelent az szja-val fedezett alapjövedelmen keresztüli jövedelem-újraelosztás is. Legújabb dolgozatomban (Simonovits 2015b) pedig megkülönböztetem a fiatal és az idős dolgozókat: csak az előbbiek nevelnek gyermeket és kapnak családi pótlékot vagy családi adókedvezményt. (Egy másik szerzőpáros – Pesteau – Ponthier 2015 – szintén élt ezzel a megkülönböztetéssel, de náluk a hangsúly a két nemzedék közti termékenység megoszlásán volt.) Ez az általánosítás sokkal realisabbá teszi a korábbi statikus modellt, egyúttal megszabadít a paternalista kormányzat kényszerű feltevésétől. De a jelen nemzedék termékenysége a költségvetési korlát miatt függ az előző nemzedék termékenységétől, s a keletkező dinamika tovább bonyolítja a modellt.

1. táblázat: Modellek és feltevések

Models and assumptions

Cikk	Van időskor	Nincs paternalizmus	Heterogén nevelési költség	Heterogén kereset	Kor szerint heterogén dolgozók
Groezen et al. 2003	+	-	-	-	-
Simonovits 2014a	+	-	-	-	-
Simonovits 2014b	-	+	+	-	-
Simonovits 2015a	-	-	-	+	-
Simonovits 2015b	-	-	-	+	+

A felsorolt modellekben az endogén termékenységi megközelítést elfogadva, az egyéni hasznosságmaximalizálásból vezetem le a termékenységet (vö. Becker 1960 és 1991, valamint Cigno 1992). Külön megemlítem Banerjee – Duflo 2011 5. fejezetét, amely szellemes empirikus bírálatot ad a szegény országok népesedési gyakorlatáról. Elméleti szinten maradva eltekintek a magyar sajátosságoktól, például a családi pótlék és családi adókedvezmény reál- és relatív (azaz árszinthez, illetve átlagkeresethez viszonyított) mértékének nyilvánvalóan káros gyakori változásától. Az egyszerűség kedvéért mindenütt arányosságot tételezek föl: nemcsak az adó arányos a keresettel, hanem a családi pótlék vagy a családi adókedvezmény is arányos a gyermekszámmal, az utóbbi esetben legalábbis az adó eléréséig. A nevelési költség pedig mind a nettó jövedelemmel, mind a gyermekszámmal arányos – lemondva a mennyiség és minőség közti átváltás elemzéséről. Termékenységük meghatározásakor a dolgozók saját fogyasztásuk hasznosságának és a gyermekek által szerzett örömnél az összegét maximalizálják, logaritmikus függvényt párt feltételezve.

Amikor a transzferkulcsok (családi pótlék kulcsa és alapjövedelem) értékéről dönt, a kormányzat az egyéni hasznosságok várható értékét – a társadalmi jóléti függvényt – maximalizálja. Egyébként elképzelhető, hogy a kormányzat nem is maximalizálja a társadalmi jóléti függvényt, amely egyébként eléggé lapos az optimum közelében, de e függvény segítségével az elemző lemérheti a különböző kulcsokkal működő transzferrendszerek relatív hatékonyságát.

Főbb eredményeim a következők: (1.) A transzfermérleg kiegyensúlyozása előtt a keresettől függő optimális termékenység növekvő függvénye a családi pótlék kulcsának, ill. csökkenő függvénye az alapjövedelemnek; kiegyensúlyozás után növekvő függvénye a családi pótlék kulcsának. (2.) Az optimális családi pótlék pontosan akkor hatékonyabb a tiszta alapjövedelemnél, ha a múltbeli

átlagtermékenység kisebb, mint 1. (3.) Az optimális családi adókedvezmény lehet hatékonyabb/kevésbé hatékony, mint az optimális családi pótlék, de még a tiszta alapjövedelemnél is lehet rosszabb hatékonyságú; különösen, ha a múltbeli átlagos termékenység (szülőnként) legalább 1.

A bevezetés végére érve hangsúlyozni szeretném a cikkben tárgyalt modell-pár eddig nem említett korlátjait. Először is, az egyszerűség kedvéért a relatív nevelési költségek heterogenitásán túl itt elhanyagolom a gyermekpreferenciák heterogenitását. Másodsor, a neoklasszikus közgazdaságtan rossz hagyományait követve eltekintek az egyéni döntések társadalmi beágyazottságától (Lindbeck et al. 1999). Ezen kívül átsiklok a gyermeknevelésben oly fontos szerepet játszó nem piaci transzfereken (Gál et al. 2015, Lee – Mason 2011). Végül egyszerűsített modellemben feltételezem, hogy az állam minden felnőtt, illetve gyermek polgárának ugyanazt a természetbeni és pénzbeli közszolgáltatást nyújtja. Mentségemre szolgálhat, hogy a fenti elvonatkoztatások segítségével sikerült érdekes elméleti eredményekhez jutnom, amelyek figyelembe vétele előre viheti a szakmai vitát. Az alkalmazott modellezők (például Haan – Wrolich 2011) részletekben gazdag szerkezetet vizsgáltak, de az optimum kiszámítása helyett azt a társadalmi jóléti függvényt keresték, amely mellett a jelenleg létező rendszer optimális.

A cikk hátralévő részének szerkezete a következő: a második szakasz az szja melletti családi pótlék termékenységi és jóléti hatását mutatja be. A harmadik szakasz kiterjeszti az elemzést a családi adókedvezményre. A negyedik szakasz az eredmények robusztusságát vizsgálja, míg az utolsó szakasz a következtetéseket tartalmazza.

CSALÁDI PÓTLÉK

Ebben a szakaszban a családi pótlék és az szja kölcsönhatását vizsgáljuk: először levezetjük az egyéni termékenység optimumát, majd felírjuk a makro-összefüggéseket, végül numerikusan szemléltetjük eredményeinket.

Egyéni optimális termékenység

Erősen leegyszerűsített modellünkben egynemű családban gondolkozunk, ahol a fiatal dolgozók egyedül nevelik a gyermekeiket (például az apák a fiaikat, az anyák a lányaikat), az idősek pedig csak dolgoznak, ugyanakkora kereset mellett, mint fiatalon. Az adózás előtti kereseteket személyi jövedelemadó (szja) módosítja, s ez a legegyszerűbben a következőképpen modellezhető: adott időszakban a w keresetű dolgozó befizet θw adót (ahol θ az adókulcs), amelyért cserébe

γ alapjövedelmet kap. Emellett a fiatal dolgozók gyermekeként φ nagyságú családi pótlékot kapnak, ezt nevezzük a *családi pótlék kulcsának*. Matematikai idealizálásként a gyermekszám tetszőleges valós szám lehet. A w keresetű idős dolgozó nettó jövedelme az adózás utáni kereset és az alapjövedelem összege:

$$(1a) \quad z = (1-\theta)w + \gamma.$$

Egy n gyermekes, w keresetű fiatal dolgozó nettó jövedelme a fenti jövedelem és a családi pótlék összege:

$$(1b) \quad y = z + \varphi n.$$

Az idős dolgozó fogyasztása egyenlő a nettó jövedelmével:

$$(2a) \quad d = z.$$

Ha egy gyermek nevelési költsége πy , ahol π az arányossági együttható, akkor modellünkben n gyermek teljes nevelési költsége $\pi y n$, a fiatal dolgozó saját fogyasztása tehát

$$(2b) \quad c = (1 - \pi n)(z + \varphi n) > 0, \text{ feltéve, hogy } n < 1/\pi.$$

(Ha egy apának nagyon sok fia, vagy egy anyának nagyon sok lánya van, akkor modellünk érvényét veszti.)

Abszurd eseteket elkerülendő, feltesszük, hogy a családi pótlék nem negatív, és legfeljebb akkora, mint a szűk nevelési költség: $0 \leq \varphi \leq \pi z_m$, s ezt nevezzük a *családi pótlék maximális kulcsának*.

Az endogén termékenység adott modelljében minden fiatal dolgozó egy jól viselkedő $U(c, n, d)$ hasznosságfüggvényt maximalizál, amely három tagból áll: $\log c$ és $\log d$ rendre a fiatal és az idős dolgozó fogyasztásának a hasznossága és $\zeta \log n$ a gyermekek által szerzett öröm, ahol $\zeta > 0$ a gyermekhasznosság relatív értéke:

$$(3) \quad U(c, n, d) = \log c + \log d + \zeta \log n.$$

A beavatatlan Olvasó számára megjegyzem, hogy itt a logaritmus a természetes (e-) alapú logaritmus, de más alapú logaritmussal számolva is azonos eredményt kapnánk. Ugyancsak hangsúlyozom, hogy bizonyos tartományban ($c, d, n < 1$)

a logaritmus értéke negatív, ez azonban nem baj, mert a határhasznosság-elméletben csak az a fontos, hogy a hasznosságfüggvény növekvő legyen. A ζ együttható teszi egyáltalán összemérhetővé a fogyasztás és a gyermek hasznosságát. Amikor az átlagkeresetet 1-ben normáljuk, akkor mértékegységtől függetlenné, „természetessé” tesszük ζ -t.

(2)-t behelyettesítve (3)-ba, adódik a közvetett hasznosságfüggvény:

$$(4) \quad u(n) = \log(z + \varphi n) + \log(1 - \pi n) + \zeta \log n + \log z.$$

Ha nem tettük volna föl, hogy nemcsak az átlagos, de az egyéni termékenység is tetszőleges pozitív valós szám lehet, akkor nem alkalmazhatnánk a közgazdaságtanból ismert határhaszon-elvet. De tetszőleges termékenységet elfogadunk, s emiatt az egyénileg optimális gyermekszám könnyen meghatározható: parányival növelve az optimumot, a fogyasztási jólét éppen annyival csökken, amennyivel a gyermeköröm nő. Ezért az optimumban fennáll a következő egyenlet (ahol a vessző a függvény differenciálhányadosát jelöli):

$$(5) \quad 0 = u'(n) = -\frac{\pi}{1 - \pi n} + \frac{\varphi}{(1 - \theta)w + \gamma + \varphi n} + \frac{\zeta}{n}$$

Mivel $u'(0) = \infty$ és $u'(1/\pi) = -\infty$, valamint $u'(n)$ monoton csökken, ezért (5)-nek pontosan egy pozitív megoldása létezik, jele $n(w, \varphi, \gamma)$. Rendezéssel egy másodfokú egyenletet kapunk az endogén termékenységre (lásd Simonovits 2015b, (6)–(7)), ezt azonban itt nem adjuk meg. De a családi pótlék nélküli esetre ($\varphi = 0$) lineárisra egyszerűsödik az (5) egyenlet, ezért ennek megadjuk a megoldását:

$$(6^o) \quad n_0 = \frac{\zeta}{(1 - \zeta)\pi}$$

Helyet hagyva a családi transfereknek, ekkor a fiatal dolgozó fogyasztása is egyszerűen kifejezhető: $c_0 = z/(1 + \zeta)$, értéke független az egy gyermek nevelési költségétől.

A továbbiakban feltesszük, hogy a tiszta adórendszer optimális termékenysége kisebb, mint 1, azaz $\pi > \zeta/(1 + \zeta)$.

Makro-összefüggések

Eddig egyetlen keresőről beszéltünk, most rátérünk a teljes dolgozó népességre. A dolgozók kereseti eloszlását F -fel, s az ennek megfelelő átlagképzést \mathbf{E} -vel jelöljük. Szokás szerint feltesszük, hogy az átlagkereset egységnyi: $\mathbf{E} w = 1$. Például két típus esetén ($L = \text{low}$, $H = \text{high}$) $0 < w_L < 1 < w_H$, népességbeli súlyuk $f_L > 0$ és $f_H > 0$, $f_L + f_H = 1$ az átlagkereset

$$\mathbf{E} w = f_L w_L + f_H w_H = 1.$$

Legyen a jelenlegi, illetve az 1 és 2 nemzedékkel korábban született gyermekek száma rendre N , N_{-1} és N_{-2} . Ekkor a mostani és előző nemzedék átlagos termékenysége rendre $\mathbf{v} = N / N_{-1}$ és $\mathbf{v}_{-1} = N_{-1} / N_{-2}$.

Most már felírhatjuk az adóegyenleget. (A Simonovits 2015b-vel való összehasonlíthatóság kedvéért a kihagyások ellenére sem számozzuk újra az egyenleteket.) Az $N_{-1} + N_{-2}$ számú dolgozó fizeti a bal oldalon álló adót, s ebből fedezi az N gyermek után járó családi pótlékát és az $N_{-1} + N_{-2}$ dolgozó alapjövödelmét:

$$(9) \quad (N_{-1} + N_{-2})\theta = N\varphi + (N_{-1} + N_{-2})\gamma.$$

Figyelembe véve, hogy $N = \mathbf{v} N_{-1}$ és $N_{-1} = \mathbf{v}_{-1} N_{-2}$, (9) helyére

$$(9') \quad (1 + 1/\mathbf{v}_{-1})(\theta - \gamma) = \mathbf{v}(\varphi, \gamma)\varphi$$

lép, ahol $\mathbf{v}(\varphi, \gamma)$ a φ családpótlék-kulcs és a γ alapjövedelem melletti átlagos termékenység.

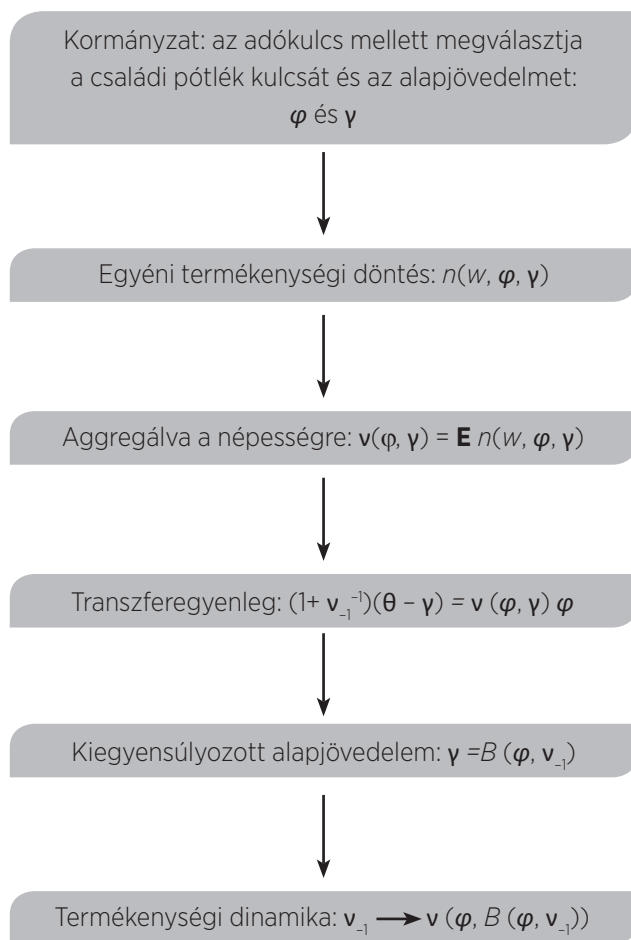
Itt látjuk a múltbeli átlagtermékenység kulcsszerepét: ha $\mathbf{v}_{-1} < 1$, akkor a családi pótlékra szánt összeg forrásában az adó és az alapjövedelem különbsége több mint kétszeresen hasznosul.

Ez az egyenlet implicit, köznap kifejezéssel élve körkörös: az egyenlet mindkét oldalán szerepel a γ alapjövedelem. Behelyettesítve (5) megoldását (9')-be, még (9')-nél is bonyolultabb implicit egyenletet kapunk (ezt sem írjuk le). Ezt az egyenletet majd numerikusan fogjuk megoldani, de a θ adókulcsot rögzítve, tetszőleges φ családi pótlékkulcsra meghatározható a hozzá tartozó $\gamma = B(\varphi, \mathbf{v}_{-1})$ kiegyensúlyozott alapjövedelem.

A következő séma mutatja meg a modell működését.

1. ábra: A modell logikai sémája

The logic of the model

Külön kiemeljük a múltbeli átlagos termékenységet, amely a dinamikus vizsgálatokban megszokott *kezdeti érték*. Nem firtatjuk, hogy miért annyi, amennyi; elfogadjuk külső adottságként.

Ezek után kimondhatjuk első tételünket (bizonyos technikai feltételektől eltekintünk).

1. tétel. Adott adókulcs mellett minden keresetre az optimális termékenység növekvő függvénye a családi pótlék kulcsának, csökkenő függvénye az alapjövedelemnek és növekvő függvénye a kiegyensúlyozott családi pótlékkulcsnak a $[0, \varphi_m]$ szakaszon, ahol a φ_m -et a teljes változat (10) feltételpárja határozza meg. Az átlagos termékenység is növekvő függvénye a kiegyensúlyozott családi pótlékkulcsnak.

Megjegyezzük még, hogy minél nagyobb az adózás előtti kereset, annál gyengébbek az említett hatások.

A nem bennfentes Olvasó számára feleslegesnek tűnhet egy ilyen tétel kimondása, még inkább a bizonyítása, hiszen ő eleve feltételezi e tulajdonságok teljesülését. Egy matematikai modellben azonban ez nem természetes, és egy rossz modellben például esetleg nem is teljesülnek a szóban forgó tulajdonságok.

Rögzített φ családpótlék-kulcs esetén további számolással meghatározható a $\mathbf{v} = H(\varphi, \mathbf{v}_{-1})$ dinamika, és a dinamika *állandósult állapota*: $\mathbf{v}^\circ = H(\varphi, \mathbf{v}^\circ)$. (Ha az előző időszakban az átlagtermékenység az állandósult állapot volt, akkor most is ott marad.) Belátható a

2. tétel. Ha a \mathbf{v}° állandósult állapot létezik és egyértelmű, akkor növekvő függvénye a családi pótlékkulcsnak.

Megjegyzés. Azt sejtjük, hogy az állandósult állapot stabil, azaz ha a múltbeli átlagtermékenység közel van hozzá, akkor a mostani is közel lesz. Sőt, a közelség az idők végezetéig megmarad. Ez $\varphi = 0$ esetén nyilvánvalóan igaz: $\mathbf{v}^\circ = \mathbf{n}_0$, és a teljes változat B. függelékében bemutatott közelítő modellben analitikusan is igazolható.

Rátérünk a jóléti elemzésre. A \mathbf{v}_{-1} múltbeli termékenységet rögzítve és a $\mathbf{v} = B[\varphi]$ helyettesítéssel élve, a társadalmi hasznosságfüggvény egyváltozósá alakul:

$$(11) \quad V[\varphi] = \mathbf{E} \log c[w, \varphi] + \mathbf{E} \log d[w, \varphi] + \zeta \mathbf{E} \log n[w, \varphi],$$

s ezt kell maximalizálnia a kormányzatnak, vagy a kulcs függvényében érdemes a jólét alakulását vizsgálni.

A mikroökonómiából ismert burkológörbe-tétel igazolásában alkalmazott gondolatmenettel belátható a

3. tétel. Bármely múltbeli termékenységre, amely kisebb mint 1, a családi pótlék kulcsa *optimuma pozitív*: ha $v_{-1} < 1$, akkor $\varphi^* > 0$.

A hasznosságfüggvény, következésképpen a társadalmi jóléti függvény számszerű értéke azonban semmitmondó. Ezért az optimális transzferrendszer teljesítményének számszerű értékeléséhez szükségünk lesz még a transzferrendszer hatékonyságának a fogalmára. Az szja-rendszer *relatív hatékonysága* az optimális tiszta alapjövedelem (azaz családi transzfer nélküli) rendszerhez képest ϵ , ha ez utóbbiban a kereseteket egységesen ϵ -nal beszorozva a jólét értéke egyenlő azzal az optimális rendszer nyújtotta jóléttel, amely az eredeti keresetek mellett valósul meg. Képletben: $V(1, \varphi) = V(\epsilon, 0)$, ahol az első változó az átlagbért, a második a családi pótlék kulcsát mutatja.

A hasznosságfüggvény speciális szerkezete miatt a relatív hatékonyság explicite is kifejezhető:

$$(12) \quad V(\epsilon, 0) = V(1, 0) + 2 \log \epsilon, \text{ azaz } \epsilon = \exp [(V(1, \varphi) - V(1, 0))/2],$$

ahol az exp a természetes (e-) alapú exponenciális függvényt jelöli.

Számszerű szemléltetés

A jobb érthetőség kedvéért számszerűleg szemléltetjük a fentieket. Csúpan kétféle keresetet különböztünk meg; az *alapfutásban* az alacsony kereset $w_L = 1/2$ és a magas $w_H = 2$, s az ottani népességbeli súlyukat rendre $f_L = 2/3$ és $f_H = 1/3$ adja, az átlagkereset valóban 1. A preferencia paraméter $\zeta = 0,4$; a relatív nevelési költség $\pi = 0,35$; e szerint egy felnőtt transzfermentesen és némi kerekítéssel maximálisan 3 gyermeket nevelhet, azaz egy kétszülős család 6 gyermeket. (Bár manapság már kevés ilyen nagycsalád létezik, sajnálattal valljuk be, hogy ebben az esetben a modell érvényét veszti.) Modellünkben nem vizsgáljuk az adózás kedvezőtlen hatását a munkakínálatra és az adóbevallási hányadosra (vö. Bakos et al. 2008), ezért numerikus számításainkat külsőleg adott adókulcsra adjuk meg: futásaink zömében $\theta = 0,3$.

A 2. táblázat a családipótlék-kulcs függvényében adja meg a kiegyensúlyozott alapjövedelmet és az állandósult állapotot. Ha nincs családi pótlék, akkor egységnyi átlagkereset miatt alapjövedelem = adókulcs, és (6°) szerint a termékenység a keresettől függetlenül 0,816. A családi pótlék maximális kulcsa közelében (0,16 esetén) viszont a kiegyensúlyozott alapjövedelem lecsökken 0,225-re, de az állandósult termékenység 1,051-re nő.

2. táblázat: Állandósult termékenység – családi pótlék kulcsa
Steady-state fertility – child benefit rate

Családi pótlék kulcsa, φ	Kiegyensúlyozott alapjövedelem, γ	Állandósult termékenység, v^0
0,00	0,300	0,816
0,04	0,284	0,876
0,08	0,267	0,936
0,12	0,247	0,995
0,16	0,225	1,051

Megjegyzés: $w_L = 1/2$, $f_L = 2/3$, $\zeta = 0,4$ és $\theta = 0,3$.

Rátérünk a termékenységi dinamika elemzésére, és a 3. táblázatban adataink mellett feltüntetjük a két típus termékenységét és a családi pótlékkal kiegészített adórendszer relatív hatékonyságát is. Némileg önkényesen, általában n_0 közelében rögzítjük az előző időszak termékenységét: $v_{-1} = 0,8$. Már említettük, hogy ha nincs családi pótlék: $\varphi = 0$, akkor az alapjövedelem egyenlő az adókulccsal: $\gamma = \theta = 0,3$; és az optimális termékenység független a keresettől: n_0 . A családi pótlék kulcsának emelésekor a kiegyensúlyozott alapjövedelem egyre csökken, 0,17 esetén már csak 0,22. A kiskeresetűek termékenysége meredeken nő, egészen 1,127-ig, miközben a nagykeresetűeké lassan nő, $n_H = 0,939$ értéken tetőzik. Az átlagtermékenység a két érték között alakul, de jóval közelebb a kiskeresetűekéhez. Végül a relatív hatékonyság $\varphi = 0,06$ -ig nő, 1,002 értéket éri el, majd csökken, $\varphi = 0,12$ -től már a tiszta alapjövedelem hatékonysága alá süllyed. Konkretizálva a relatív hatékonyság általános definícióját: egységesen 0,2%-kal kell növelni a családi pótlékmentes rendszerben az adózás előtti kereseteket ahhoz, hogy a keletkező jólét elérje az eredeti keresetek mellett az optimális családi pótlékos rendszer által nyújtott jólétet.

3. táblázat: A családi pótlék kulcsának hatása a termékenységre és a hatékonyságra
Impact of the child-benefit rate on fertility and efficiency

Családi pótlék kulcsa, φ	Kiegyensúlyozott alapjövedelem, γ	Termékenység			Relatív hatékonyság, ε
		kiskeresetű, n_L	nagykeresetű, n_H	átlag, v	
0,00	0,300	0,816	0,816	0,816	1,000
0,06	0,276	0,929	0,859	0,906	1,002
0,12	0,247	1,041	0,902	0,995	1,000
0,17	0,220	1,127	0,939	1,065	0,995

Megjegyzés: lásd 2. táblázat, valamint $v_{-1} = 0,8$.

CSALÁDI ADÓKEDVEZMÉNY

Rátérünk a családi adókedvezmény elemzésére. Az egyszerűség kedvéért most eltekintünk a családi pótléktól, és ψ (> 0)-vel jelöljük a családi adókedvezmény kulcsát; definíció szerint igaz, hogy a családi adókedvezmény összege, ψn nem lehet nagyobb, mint a befizetett adó (θw). Most az idős és a fiatal dolgozó saját fogyasztása rendre

$$(13) \quad d = z \text{ és } c = (1 - \pi n) [z + \min(\psi n, \theta w)].$$

Két típust érdemes megkülönböztetni: a *laza* (slack, S) típusnál a családi adókedvezmény teljes mértékben levonható: $\psi n_s < \theta w_s$, a *feszessé* (tight, T) a családi adókedvezmény csak részben vonható le: $\psi n_t > \theta w_t$. (A $\psi n = \theta w$ határeset mindkét típusba besorolható, egyébként általában a határeset besorolása lényegtelen.) Ennek megfelelően két fogyasztási egyenletünk van:

$$(13S) \quad c_s = (1 - \pi n_s) (z_s + \psi n_s)$$

és

$$(13T) \quad c_t = (1 - \pi n_t) (w_t + y).$$

Nem meglepő, hogy a (9') mérlegegyenletet figyelmen kívül hagyó, kiegyensúlyozatlan optimális termékenységet is két különböző egyenlet adja: n_s -t (5), csak φ helyett ψ -t kell írunk; n_t -t is (5) adja, csak φ és θ helyett 0-t kell írunk. Belátható, hogy a kiskeresetűek alkotják a T-típust, a nagykeresetűek az S-típust. A szétválasztás miatt az (6) egyensúlyi feltétel megfelelője tovább bonyolódik, de ennek ismertetésétől megkíméljük az Olvasót.

Két típus esetén most nem ismételjük meg a rácspontokon való keresgélést, hanem rögtön megkeressük a társadalmi optimumot: a kiskeresetű egyének a családi adókedvezmény miatt épp annyi szja-t fizetnek, amennyi alapjövedelmet kapnak: $\theta w_L = \psi n_L$. Ezért az optimum helye sarokmegoldás:

$$(15) \quad \psi^* = (1+\zeta)\pi \theta w_L / \zeta.$$

Könnyű megérteni, hogy általában az így meghatározott családi adókedvezménykulcs távol van a családi transzferrendszer igazi optimumától. A „felesleges” pótlék eltávolítása miatt a kiskeresetűek termékenysége n_0 -ra esik vissza, ezért a nettó jövedelmük is csak $y_L = w_L + y$, s ez kisebb, mint a tiszta alapjövedelmes rendszerben: $y_L^o = (1 - \theta) w_L + \theta$. A nagykeresetűek termékenysége természetese-

sen nagyobb, mint n_0 , de a többleterőforrás gyakran kevesebb többletjólétet hoz számukra, mint amennyit elvesz a kiskeresetűek jólétéből.

Folytatjuk a numerikus szemléltetést. $\theta = 0,3$ esetén az optimális adókedvezmény $\psi^* = 0,184$ és a hozzátartozó alapjövedelem $\gamma = 0,221$. Az alacsony, a magas keresetű típus és az átlagos termékenység rendre 0,816; 0,949 és 0,860. A relatív hatékonyság véletlenül ugyanannyi, mint a családi pótléknál: 1,002.

A robusztusság ellenőrzése

Ebben a szakaszban kísérletet teszünk a számítási eredmények robusztusságának az ellenőrzésére. A már ismertetett jellemzőkhöz hozzáveszünk egy újabb mutatót, a *kettősen súlyozott átlagos termékenységet*, ahol a gyakoriság mellett a szülő keresete is számít: $v_w = \mathbf{E}(wn(w))$ – ha feltételezzük, hogy a gyermek jövőbeli keresete szoros pozitív kapcsolatban van a szülőével, akkor ez a gyermekek átlagos várható keresetét is jelzi.

Bináris modellünkben a kereseti egyenlőtlenségek egyrészt a w_H / w_L hányadostól, másrészt a kis- és nagykeresetűek létszamarányától, az f_L / f_H hányadostól függ. Mivel az átlagkereset 1, a nagykereset a következőképpen függ w_L -től és f_L -től: $w_H = (1 - f_L w_L) / f_H$. Ha viszont $w_L < 1 < w_H$ adott, akkor f_L kiszámítható: $f_L = (w_H - 1) / (w_H - w_L)$. A 4. táblázatban w_L 1/2-ről 3/4-ig emelkedik, míg f_L 2/3-ról 1/3-ra csökken. (Ha a legszegényebbek ellátásait vizsgáljuk, akkor ésszerű feltenni, hogy a kiskeresetűek viszonylag nem sokan, hanem kevesen vannak.) Az áttekinthetőség érdekében a táblázatot két részre osztjuk: a)-ban f_L -t, b)-ben a megfelelő w_H -t szerepeltetjük.

4a. táblázat: Optimális családi pótlék és termékenység: változó keresetek és súlyok
Optimal child benefits and fertility: varying wages and frequencies

Kiskereset, w_L	Súly, f_L	Családi- pótlék kulcsa, φ^*	Kiegyen- súlyozott alapjöve- delem, γ	Termékenység			Relatív hatékony- ság, ε	Súlyozott termé- kenység, v_w
				kiskere- setű, n_L	nagyker- esetű, n_H	átlag, v		
0,50	0,667	0,065	0,274	0,938	0,863	0,913	1,002	0,888
	0,500	0,068	0,273	0,944	0,877	0,911	1,002	0,894
	0,333	0,071	0,271	0,950	0,890	0,910	1,002	0,900
0,75	0,667	0,070	0,272	0,920	0,879	0,906	1,002	0,899
	0,500	0,071	0,272	0,921	0,890	0,905	1,002	0,902
	0,333	0,072	0,271	0,923	0,897	0,905	1,002	0,903

Megjegyzés: lásd 2. és 3. táblázat.

Meglepő lehet, hogy a társadalmilag optimális családi pótlék kulcsa és a kiegyensúlyozott alapjövedelem alig függ a kereseteloszlástól, 7%, illetve 27% körül ingadozik. Ugyanez az állandóság igaz az átlagtermékenységre: 0,91; és a relatív többlethatékonyságra: 0,2%. A teljes változat (Simonovits 2015b) B függeléke bemutatja, hogy ez miért igaz a hagyományos durván közelítő modellben. A hatékonysági többlet szerénynek látszik, de ez megszokott a szakirodalomban. (Például Fehr 2000: 436. 6. táblázata szerint a nyugdíjkorhatár emelése 60-ról 62 évre mindössze 1 százalékponttal emelné a hosszú távú jólétet.) A kereseteloszlással egyedül a termékenységek megoszlása változik: a kiskeresetűeké 0,92 és 0,95 között, a nagykeresetűeké pedig 0,86 és 0,90 között. A kettős súlyozás alig változtat.

A fogyasztásra térve természetesen azt tapasztaljuk, hogy a jól keresők fiatal- és időskori fogyasztása arányosan változik.

4b. táblázat: Optimális családi pótlék és fogyasztás: változó keresetek és súlyok
Optimal child benefits and consumption: varying wages and frequencies

Kiskeresetű			Nagykeresetű		
kereset, w_L	fiatalkori	időskori	kereset, w_H	fiatalkori	időskori
	fogyasztás			fogyasztás	
	c_L	d_L		c_H	d_L
0,50	0,460	0,624	2,000	1,208	1,674
		0,623	1,500	0,958	1,323
		0,621	1,250	0,833	1,146
0,75	0,584	0,797	1,500	0,958	1,322
		0,797	1,250	0,833	1,147
		0,796	1,125	0,771	1,059

Rátérve a családi adókedvezményre változatosabb dolgokat figyelhetünk meg. Mindenekelőtt (15) szerint a családi adókedvezmény optimális kulcsa a kisebb keresettel arányosan változik: miközben w_L 0,5-ről 0,75-ra nő, addig a kulcs 0,184-ről 0,276-re. A konstrukció szerint a kiskeresetűek termékenysége a tiszta adórendszer optimális termékenységi szintjére szorul: 0,816; míg a nagykeresetűeké szárnyal: 0,948-ről ($w_L = 0,5$, $f_L = 2/3$ -nál) 1,117-re nő ($w_L = 0,75$, $f_L = 1/3$ -nál). Az átlagtermékenység is nő, de a relatív hatékonyság zuhan: 1,002-ről 0,992-re.

5a. táblázat: Optimális családi adókedvezmény és termékenység: változó keresetek és súlyok
Optimal family tax deductions and fertility: varying wages and frequencies

Kiskereset, w_L	Súly, f_L	Családi- pótlék- kulcsa, ψ^*	Kiegyen- súlyozott alapjöve- delem, γ	Termékenység			Relatív hatékony- ság, ϵ	Súlyozott termé- kenység, v_w
				kiskere- setű, n_L	nagyker- esetű, n_H	átlag, v		
0,50	0,667	0,184	0,230	0,816	0,948	0,860	1,002	0,904
	0,500		0,227		0,982	0,899	1,000	0,941
	0,333		0,223		1,007	0,943	0,999	0,975
0,75	0,667	0,276	0,190		1,061	0,898	0,999	0,939
	0,500		0,183		1,096	0,956	0,995	0,991
	0,333		0,175		1,117	1,017	0,992	1,042

A fogyasztási párokra térve, itt is arányos a fogyasztás a keresettel, de más-
képp, mint a családi pótléknál. A fiatalkori fogyasztás nő, az időskori csökken.
A jóléti hatások elméletileg nehezen összehasonlíthatók.

5b. táblázat: Optimális családi adókedvezmény és fogyasztás: változó keresetek és súlyok
Optimal family tax deductions and consumption: varying wages and frequencies

Kiskeresetű			Nagykeresetű		
kereset, w_L	fiatalkori	időskori	kereset, w_H	fiatalkori	időskori
	fogyasztás			fogyasztás	
	c_L	d_L		c_H	d_L
0,50	0,521	0,580	2,000	1,205	1,630
	0,519	0,577	1,500	0,956	1,277
	0,516	0,573	1,250	0,831	1,098
0,75	0,671	0,715	1,500	0,963	1,240
	0,666	0,708	1,250	0,838	1,058
	0,661	0,700	1,125	0,774	0,963

Érdemes összehasonlítani a 4b. és az 5b. táblázat első és utolsó sorát, csak
a kiskeresetűekre szorítkozva. A *legegyenlőtlenebb kereseteloszlás* esetén,
a $\varphi^* = 0,065$ -es pótlékkulcsnál a kiskeresetű termékenysége nagy: $n_L = 0,938$, de a
fogyasztás időbeli eloszlása egyenlőtlen: (0,460; 0,624). Míg az adókedvezmény
optimális kulcsa $\psi^* = 0,184$, a termékenység kicsi: $n_L = 0,816$, és a fogyasztás idő-
beli eloszlása egyenlőbb: (0,521; 0,580). A két hármas véletlenül ugyanazt a relatív
hatékonyságot adja. A *legegyenletesebb kereseteloszlásra* térve, a $\varphi^* = 0,072$ -es
pótlékkulcsnál a kiskeresetű termékenysége alig kisebb: $n_L = 0,923$, és a fogyasztás-

táspár arányosan nagyobb: (0,584; 0,797). Míg az adókedvezmény optimális kulcsa $\psi^* = 0,276$, a termékenység kicsi: $\eta_L = 0,816$, és a fogyasztáspár nagyobb: (0,661; 0,700).

Eddig rögzítettük az adókulcsot, most ezt is változtatjuk 0 és 0,5 között. Közben visszatérünk a 2. és a 3. táblázatban tárgyalt alapesetnek tekintett kereszteloszláshoz. Ismét külön táblázatban tüntetjük föl a két rendszer jellemzőit (6. táblázat).

A családi pótlékkal kezdve a korábbi változatlanságot látjuk. Eltekintünk az itt nem tárgyalt nagyon kicsi, 0,06 alatti adókulcstól, amikor az optimális családi pótlék meredeken 0-ról 0,06-ra nő, s a kiskeresetűek termékenysége 0,816-ról 0,950-re ugrik. Egyébként az átlagtermékenység 0,91 körül ingadozik, a relatív hatékonyság pedig a korábbi 1,002 körül változik. Az adókulcs minden 0,1-nyi emelkedésére a kiegyensúlyozott alapjövedelem ugyanannyival emelkedik. Egyedül a kis- és nagykeresetűek termékenysége változik: az előbbieké 0,974-ről 0,927-re csökken, az utóbbiaké 0,854-ről 0,871-re nő.

6. táblázat: Optimális családi pótlék: változó adókulcs
Optimal child benefit: varying tax rate

Adókulcs, θ	Családi- pótlék kulcsa, φ^*	Kiegyen- súlyozott alapjövede- lem, γ	Termékenység			Relatív hatékony- ság, ε	Súlyozott termékeny- ség, v_w
			kiskeresetű, η_L	nagyker- esetű, η_H	átlag, v		
0,0	0,000	0,000	0,816	0,816	0,816	1,000	0,816
0,1	0,059	0,076	0,947	0,854	0,916	1,002	0,885
0,2	0,062	0,175	0,943	0,858	0,914	1,002	0,886
0,3	0,065	0,274	0,938	0,863	0,913	1,002	0,888
0,4	0,067	0,373	0,933	0,867	0,911	1,002	0,889
0,5	0,068	0,473	0,927	0,871	0,908	1,002	0,890

Megjegyzés: $w_L = 1/2$ és $f_L = 2/3$.

Érthető, hogy bonyolultabb az adókedvezmény hatása. Számpéldánkban $0,1 < \theta < 0,3$ esetén az adójóváírás hatékonyabb, mint a családi pótlék, $0,3 < \theta < 0,5$ esetén fordítva. (Érdekes, hogy a szokásos bírálat éppen azt kifogásolja az adókedvezményben, hogy az alacsony adókulcs miatt a kiskeresetűek nem tudják eléggé kihasználni, de itt fordítva van.)

7. táblázat: Optimális családi pótlék: változó adókulcs
Optimal child benefit: varying tax rate

Adókulcs, θ	Családi- pótlék kulcsa, φ^*	Kiegyen- súlyozott alapjövede- lem, γ	Termékenység			Relatív hatékony- ság, ε	Súlyozott termékeny- ség, v_w
			kiskeresetű, n_L	nagyker- esetű, n_H	átlag, v		
0,1	0,061	0,077	0,816	0,855	0,829	1,003	0,842
0,2	0,123	0,154	0,816	0,899	0,844	1,003	0,871
0,3	0,184	0,230	0,816	0,948	0,860	1,002	0,904
0,4	0,245	0,304	0,816	1,002	0,878	1,000	0,940
0,5	0,306	0,378	0,816	1,061	0,898	0,996	0,980

Megjegyzés: lásd 6. táblázat.

Végül a 8. táblázat szemlélteti, hogyan hat a múltbeli átlagtermékenység az alapfutásra. Fusson v_{-1} 0,7 és 0,9 között. A legfontosabb hatás: az optimális családi pótlék kulcsa 0,118-ról 0,028-re csökken, miközben az alapjövedelem 0,252-ről 0,289-re emelkedik. Ennek következményeképp mind a négy termékenység csökken: például az átlagos 0,991-ről 0,858-re. A relatív hatékonyság fokozatosan csökken 1 felé.

8. táblázat: Optimális családi adókedvezmény: változó múltbeli átlagos termékenység
Optimal family tax deduction: changing average fertility in the past

Múltbeli átlagtermé- kenység	Családi- pótlék kulcsa, φ^*	Kiegyen- súlyozott alapjövede- lem, γ	Termékenység			Relatív hatékony- ság, ε	Súlyozott termékeny- ség, v_w
			kiskeresetű, n_L	nagyker- esetű, n_H	átlag, v		
0,70	0,118	0,252	1,036	0,901	0,991	1,005	0,946
0,75	0,088	0,265	0,981	0,879	0,947	1,003	0,913
0,80	0,065	0,274	0,938	0,863	0,913	1,002	0,888
0,85	0,045	0,282	0,901	0,848	0,883	1,001	0,866
0,90	0,028	0,289	0,868	0,836	0,858	1,000	0,847

Megjegyzés: lásd 2. táblázat.

KÖVETKEZTETÉSEK

Ebben a tanulmányban az optimális transzferek endogén termékenység mellett lehetőséget leggyorsabb modellpárját (a családi pótlékát és az adókedvezményét) elemeztük a jóléti közgazdaságtan ortodox eszközeivel. Mindkét modellben kulcsszerepet játszik az az tény, hogy keresetarányos adó fizetéséért cserébe egyetemes alapjövedelmet nyújt minden dolgozónak, és (legalábbis az adókötelezettség eléréseig) gyermekszámmal arányos családtámogatást (vagy családi pótlékot vagy családi adókedvezményt) a gyermekeiket nevelőknek. Feltevése, hogy a múltbeli átlagos termékenység 1-nél kisebb volt, a családi pótlék bevezetésével a transzferrendszer termékenysége nő, és optimális értékénél a hatékonysága javul. Második modellünkben a családi adókedvezmény a termékenységnövekedést áttéríti a kiskeresetűektől a nagykeresetűekhez. Jóléti teljesítménye változik: néha jobb, gyakran rosszabb, mint a családi pótléké, és néha még a tiszta adórendszerétől is elmarad.

Csak a legegyszerűbb ellenőrző lépéseket tettük meg a modellek robusztuságának igazolásában: mi történik, ha változik a kereseteloszlás vagy az adókulcs vagy a múltbeli termékenység. Éppen ez a vizsgálat mutatott rá, hogy eredményeink bonyolult módon függenek egyes paraméterértékektől.

Egyelőre technikailag megoldatlan, hogy mit kellene tennünk, ha logaritmikus helyett általánosabb hatványalakú hasznossági függvényekkel dolgozunk. Elmaradt a rugalmas munkakínálat és a kereset-eltitkolás elemzése is. Nagyon fontos lenne tisztázni egy bonyolultabb modellben, miképp hat a megszült gyermekek száma a szülők, különösen az anyák keresetére és piaci munkakínálatára. Elismerjük, hogy e cikk több kérdést hagyott nyitva, mint amennyit megoldott.

IRODALOM

- Bakos Péter – Benczúr Péter – Benedek Dóra 2008: Az adóköteles jövedelem rugalmassága. *Közgazdasági Szemle*, 55(9), 733–762.
- Banerjee, Abhijit V. – Duflo, Esther 2011: *Poor Economics: A radical rethinking of the weight to fight global poverty*. Public Affairs, New York.
- Becker, Gary S. 1960: An Economic Analysis of Fertility. In National Bureau of Economic Research (ed.): *Demographic and Economic Change in Developed Countries*. Princeton University Press, Princeton, 209–231.
- Becker, Gary S. 1991: *A Treatise on the Family*. Enlarged edition. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Cigno, Alessandro 1992: Children and Pension. *Journal of Population Economics*, 5(3), 175–183.
- Fehr, Hans 2000: Pension Reform during the Demographic Transition. *Scandinavian Journal of Economics*, 102(3), 419–443.
- Gábos, András – Gál, Róbert I. – Kézdi, Gábor 2009: The Effects of Child-related Benefits and the Pensions on Fertility by Birth Order: A Test on Hungarian Data. *Population Studies*, 63(3), 215–231.
- Gál, Róbert I. – Szabó, Endre – Vargha, Lili 2014: The Age-Profile of Invisible Transfers: The True Size of Asymmetry in Inter-Age Reallocations. *The Journal of the Economics of Aging*, 5, 98–104.
- Groezen, Bas van – Leers, Theo – Meijdam, Lex 2003: Social Security and Endogenous Fertility: Pensions and Child Allowances as Siamese Twins. *Journal of Public Economics*, 87(2), 233–251.
- Haan, Peter – Wrohlich, Katharina 2011: Can Child Care Policy Encourage Employment and Fertility? *Labor Economics*, 18(4), 498–512.
- Kovács Erzsébet (szerk.) 2012: *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Lee, Robert D. – Mason, Andrew 2011: *Population Aging and the Generational Economy: The Global Perspective*. Edward Elgar, Cheltenham, Northampton MA.
- Lindbeck, Assar – Nyberg, Sten – Weibull, Jörgen W. 1999: Social Norms and the Welfare State. *Quarterly Journal of Economics*, 114(1), 1–35.
- Pestieau, Pierre – Ponthiere, Gregory 2015: Optimal Life-Cycle Fertility in a Barro–Becker Economy. *Journal of Population Economics*, 28(1), 45–87.
- Simonovits András 2014a: Gyermektámogatás, nyugdíj és endogén/heterogén termékenység – egy modell. *Közgazdasági Szemle*, 61(6), 672–692.
- Simonovits, András 2014b: *Optimal Child Allowances with Heterogeneous Fertilities*. IE-CERS-HAS Working Paper, 1. Budapest.
- Simonovits, András 2015a: *Optimal Child-related Transfers with Endogenous Fertility*. IE-CERS-HAS Working Paper, 14. Budapest.
- Simonovits, András 2015b: *Socially Optimal Child-related Transfers with Endogenous Fertility*. IE-CERS-HAS Working Paper, 37. Budapest.

SOCIALLY OPTIMAL TRANSFERS FOR ENDOGENOUS FERTILITY

ABSTRACT

To compare the systems of child benefits and of family tax deductions, we create a model with endogenous fertility and basic income, also financed from proportional wage taxes. Pensioners are neglected but younger and older workers are distinguished: the former raise children and receive child benefits, while the latter not. Through the balance equation, current average fertility depends on past average fertility. To have a socially optimal positive child benefit, past average fertility has to be less than 1. The deduction's efficiency is presumably lower than the benefit's and may even be lower than that of pure basic income.

AZ EGYSZÜLŐS CSALÁDDÁ VÁLÁS AZ ÉLETÚTBAN ÉS ANNAK DEMOGRÁFIAI MEGHATÁROZÓI¹

Monostori Judit

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunkban az egyszülős családdá válás folyamatát és az azt meghatározó demográfiai ismérveket vizsgáljuk a kiskorú gyermeket nevelő nők szemszögéből.

Az Életünk Fordulópontjai Adatfelvétel retrospektív és panel adatait használva kísérjük végig az 1952 és 1983 között született gyermekes nők életpályáját az első gyermekük születésétől lehetőség szerint annak 18. életévéig.

Eredményeink szerint a vizsgált nők 39%-a nevelte már egyedül gyermekét a legidősebb gyermeke születését követő 18 év alatt. Ez lényegesen magasabb, mint amit a keresztmetszeti adatok alapján gondolhatnánk. Minél fiatalabb kohorszt vizsgálunk, annál magasabb az érintettek aránya. Rámutatunk arra is, hogy ugyan az élettársi kapcsolatok széles körben elterjedtté váltak, és a gyermekek egyre nagyobb hányada nevelkedik ilyen családszerkezeti formában, az élettársi kapcsolatok még napjainkban is törékenyebbek a házasságoknál. Nagyobb eséllyel bomlanak fel a gyermek(ek) születése után kötött házastársi kapcsolatok is. A demográfiai tényezők sorában kiemelt szerepe van a gyermekek számának is: az egy gyermeket nevelő szülők párkapcsolata nagyobb valószínűséggel bomlik fel, mint a többgyermekeseké.

Tárgyszavak: családszociológia, egyszülős családok, válás, családformák pluralizálódása

Monostori Judit

KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

E-mail: monostori@demografia.hu

¹ A kutatás a 109397K számú, „Családi átmenetek feltérképezése: Okok és következmények” című OTKA kutatási program keretében készült. A tanulmány korábbi, angol nyelvű verziójához fűzött értékes észrevételeiért köszönetet mondunk Sylvia Keimnek (University of Rostock) és Mine Hancioglunak (Ruhr-University of Bochum).

BEVEZETÉS

A 2011-es Népszámlálás adatai szerint Magyarországon a 15 éves és annál fiatalabb gyermeket nevelő családok 21%-a egyszülős család, és ez az arány a rendszerváltozás óta csak kis mértékben változott. Ugyanakkor a kutatások egyre több empirikus bizonyítékkal szolgálnak a párkapcsolatok instabilitásának növekedéséről, az újrահázasodás és az új kapcsolatok kialakításának növekvő arányáról, az életpályák diverzifikálódásáról, a családi együttélési formák gyorsabb ütemű változásáról. A keresztmetszeti adatfelvételek mindezekről a mikroszintű dinamikákról nem adnak megfelelő képet. Az életpályán előforduló együttélési formák váltakozása, a különböző együttélési formákba való belépés és az onnan való kilépés okai és következményei rejtve maradnak a keresztmetszeti megközelítésekben.

Tanulmányunkban az egyszülős családdá válás életpályán belüli előfordulásával és az egyszülős státuszt magyarázó demográfiai ismérvek hatásával foglalkozunk. Kutatási kérdéseinket alapvetően a gyermeket egyedül nevelő szülő aspektusából vizsgáljuk, az egyszülős státuszt az ő életpályájukon belül definiáljuk. Az egyszülős családok kialakulásának két fő csatornáját különböztethetjük meg. Egyik esetben a gyermekek együttélésen alapuló párkapcsolatba születnek, amely később felbomlik vagy megszűnik (özvegyüléssel). Másik esetben a partnerkapcsolat már a gyermek megszületése előtt megszűnik, azaz a gyermek már egy egyszülős státuszba születik bele. Írásunkban alapvetően az előbbi út kutatására koncentrálnunk, hiszen Magyarországon a gyermek megszületése után felbomló párkapcsolatok útján létrejövő egyszülős családok vannak döntő többségben (Földházi – Murinkó 2012, Monostori 2013, Harcsa – Monostori 2014).

Először rövid áttekintést adunk az egyszülős családok demográfiai és szociológiai jellemzőiről, amelyek keresztmetszeti adatfelvételeken végzett elemzéseken alapulnak. Ezt követően ismertetünk néhány olyan kutatási eredményt, amelyek keresztmetszeti adatokból próbáltak meg következtetéseket levonni a gyermeki életpálya különböző eseményeire, így az egyszülős családszerkezet megélésének előfordulására vonatkozóan is. Ez utóbbiak rávilágítanak, hogy mekkorára becsülhetjük azoknak a gyermekeknek az arányát, akik valaha már éltek egyszülős családszerkezetben. Ezek után panel adatokon vizsgáljuk, hogy a gyermeket nevelő szülők életpályáján, a különböző családi ciklusokban mikor és milyen valószínűséggel következik be az egyszülős státusz, és a különböző demográfiai tényezők milyen módon befolyásolják az esemény bekövetkezését. Noha alapvetően a demográfiai jellemzők szerepére fókuszálunk, több ponton is

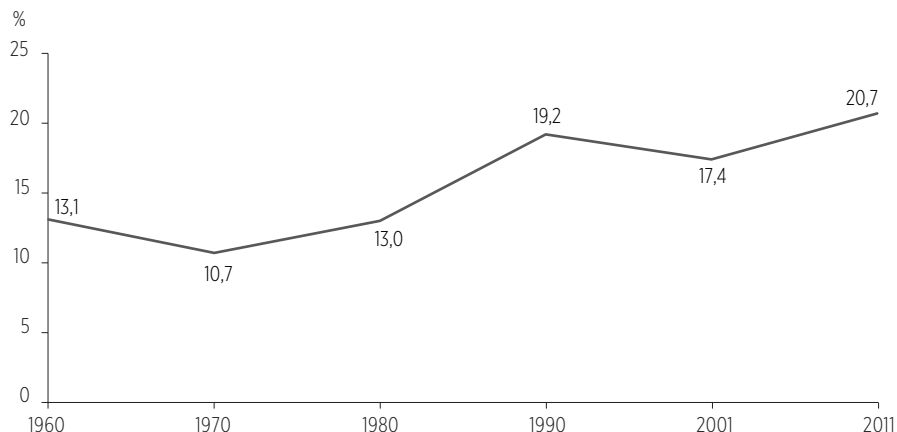
vizsgáljuk, hogy a szülők társadalmi hierarchiában betöltött szerepét alapvetően meghatározó iskolai végzettség hogyan befolyásolja ezeket a folyamatokat. Ezt részben azért tartjuk fontosnak, mert több korábbi kutatás is rámutat, hogy az egyszülős családok iskolai végzettség szerinti struktúrája jelentősen eltér a két-szülős családokétól, és ez számos folyamatra ad magyarázatot. Másrészt azért is lényeges, mert miközben több nyugat- és észak-európai országban a magasabb iskolai végzettségűek aránya átlagon felüli a vizsgált csoportban, addig nálunk az alacsonyan kvalifikált szülők a felülreprezentáltak. Ez az eltérő mintázat számos, a nyugat-európai társadalmakra vonatkoztatott elmélet kelet-európai „használatosságát” teszi kérdésessé, és kiemeli az iskolai végzettség vizsgálatának fontosságát, az iskolai végzettség szerinti standardizálás jelentőségét a demográfiai ismérvek vizsgálatakor.

TÉNYEK AZ EGYSZÜLŐS CSALÁDOKRÓL KERESZTMETSZETI MEGKÖZELÍTÉSBEN

Magyarországon az egyszülős családok aránya más európai országokhoz mérten viszonylag alacsonynak mondható. A kelet-európai térségre szűkítve az összehasonlítást jelentős különbségeket láthatunk az országok között. Míg Szlovákiában, Lengyelországban és Szlovéniában a gyermeküket egyedül nevelők aránya Európa legalacsonyabb értékeit mutatja, addig a balti országokban a ráta nagyon magas. Csehország és hazánk ebben a térségben a közepes értékkel jellemezhető országok körébe tartozik (Iacovou – Skew 2010).

A 2011-es Cenzus adatai szerint a 15 éves és annál fiatalabb gyermeket nevelő családok 21%-a egyszülős család. Arányuk a rendszerváltás óta, azaz az elmúlt két és fél évtizedben alapvetően nem változott, ugyanakkor az 1980-as években a növekedés jelentős volt: 1980 és 1990 között 13%-ról 19%-ra emelkedett az arányuk (1. ábra). Hozzá kell tenni, hogy ezekre a tendenciákra ez idáig nem tudunk kielégítő magyarázatot találni, hiszen más demográfiai folyamatokkal (például a válási tendenciákkal) összevetve semmi sem indokolja az egyszülős családok arányának ilyen mértékű megemelkedését 1990-re, amely ezt követően 1990 és 2001 között csökkenő tendenciát mutat. Mivel Magyarországon nem állnak rendelkezésre olyan más forrásból származó adatsorok, amelyek nagymintás adatfelvételekre épülnek, a népszámlálási adat mellé nem tudunk referenciákat állítani. Az mindenesetre elmondható, hogy ha a folyamatokat hosszú távon, évtizedekre visszatekintve nézzük, az egyszülős családok aránya jelentősen növekedett.

1. ábra: Az egyszülős családok aránya a 0–14 éves gyermeket nevelő családok körében (%)
Proportion of lone parent families in families with children aged 0–14 (%)

Forrás: KSH 2013: 71; Népszámlálási adatok.

Az egyszülős családok döntő többségében – 2011-ben 91%-ában – az anyák nevelik gyermekeiket, és az esetek kétharmadában rajtuk kívül más felnőtt (pl. nagyszülő, szülő testvére vagy egyéb rokon) nem él a gyermekekkel egy fedél alatt.

1. táblázat: Családok megoszlása az adott korú gyermekek száma szerint, 2011 (%)
Distribution of families by number of children, 2011 (%)

Az adott kor- csoportba tar- tó gyermekek száma	15 éves vagy fiatalabb gyermeket nevelő családok		18 éves vagy fiatalabb gyermeket nevelők		25 éves vagy fiatalabb gyermeket nevelők	
	kétszülős	egyszülős	kétszülős	egyszülős	kétszülős	egyszülős
1	55,1	69,3	51,8	66,0	47,9	61,9
2	33,3	24,2	34,6	25,9	36,8	28,6
3 és több	11,6	6,5	13,6	8,1	15,2	9,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
n	717 316	186 804	823 023	235 826	1 034 561	345 196

Megjegyzés: Az arányok azokra a családokra vannak vetítve, amelyekben legalább egy adott korú gyermeket nevelnek. Tehát pl. a 15 éves és fiatalabb gyermekek számát, a 15 éves és annál fiatalabb gyermeket (vagy azt is) nevelő családok számára vetítjük.

Forrás: KSH 2013: 177–178; Népszámlálási adatok.

Az egyszülős családokban alacsonyabb a gyermekszám. A 15, illetve 18 éves és annál fiatalabb gyermeket nevelő egyszülős családok 2/3-át teszi ki az egy gyermeket nevelők aránya, míg a kétszülős családok esetében 52–55%-ot. Még erőteljesebbek a gyermekszám szerinti különbségek, ha a 25 éves és fiatalabb gyermekeket vesszük figyelembe (1. táblázat). Ez utóbbit már az is jelentősen befolyásolja, hogy – amint korábbi kutatásaink is kimutatták – az egyszülős családokból a fiatalok jellemzően később költöznek el, mint a kétszülős családokból (Harcza – Monostori 2014).

Az egyszülős családok számos nehézséggel küzdenek, ami alapvetően a családstruktúrából adódik, valamint abból, hogy az egyszülős családok körében felülreprezentáltak az alacsonyabb képzettségi szinttel, a gyengébb munkaerőpiaci kötődéssel rendelkező szülők.

2. táblázat: A különböző háztartástípusokban élő szülők a háztartás munkaerőpiaci helyzete és a szülő iskolai végzettsége szerint (%)

Social characteristics (number of employed and educational level of mother) of one parent and two parent families (%)

Családtípus	Foglalkoztatottak száma a háztartásban				Az anyák iskolai végzettsége				
	0	1	2+	össze- sen	ISCED ² 0–1	ISCED 2	ISCED 3–4	ISCED 5–8	össze- sen
Gyermekeit partnerével nevelő szülők	9,5	33,6	56,9	100,0	20,9	24,0	32,9	22,3	100,0
Gyermekeit egyedül nevelő szülők	26,4	50,3	23,4	100,0	33,3	20,9	30,2	15,6	100,0
- egy 19 év alatti gyermekkel	28,5	65,7	5,7	100,0	13,5	25,0	38,0	23,5	100,0
- legalább két 19 év alatti gyermekkel	38,6	54,6	6,7	100,0	25,6	25,8	30,2	18,4	100,0
- legalább két gyermekkel, 19 év alattiak és felettiek is	19,1	46,8	34,1	100,0	30,5	25,5	30,2	13,9	100,0
- gyermek(ek)kel, akik 19–24 év közöttiek	13,9	44,2	41,9	100,0	19,1	23,6	37,5	19,8	100,0
- gyerekek(ek)kel, mind 24 év felettiek	26,7	44,4	28,9	100,0	52,9	14,0	23,7	9,4	100,0

Megjegyzések: (1) Az egyszülős családok közül a táblázat csak azoknak az adatait tartalmazza, ahol a gyermekeket az anyák nevelik; (2) Az iskolai végzettség szerinti szintek: ISCED 0–1: legfeljebb általános iskola; ISCED 2: szakmunkásképző, szakiskola; ISCED 3–4: érettség; ISCED 5–8: diploma.

Forrás: 2011. évi népszámlálás, 10%-os minta. A szerző saját számítása.

² International Standard Classification of Education, az oktatás egységes nemzetközi osztályozási rendszere.

2011-ben a partnerükkel gyermeket nevelő szülők 10%-a aktív kereső nélküli háztartásban élt, míg az egyszülősök körében ez 26%-ot tett ki. A foglalkoztatott nélküli háztartásokban élők aránya különösen ott volt magas, ahol a szülő egyedül, két vagy több kiskorú gyermeket nevelt (2. táblázat).

Az egyedülálló szülők körében magasabb a legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkező anyák aránya: míg a kétszülős családok körében 21%-ot, addig az egyszülősök körében 33%-ot tesz ki (2. táblázat).

Az egyszülős családok nagyobb valószínűséggel szegényednek el, mint a kétszülősök. 2013-ban a teljes népességen belül 14,3%-ot tett ki a szegények aránya; a gyermeket nevelő kétszülős családban élők 17,9%-a, az egyszülős családokban élőknek pedig 34,3%-a tartozott a jövedelmi szegények körébe (Eurostat).

Mindezek az adatok jól jelzik, hogy az egyszülős családok számos tekintetben hátrányosabb helyzetben vannak, mint az együttélő párkapcsolaton alapuló gyermekes családok. Ugyanakkor azt is látjuk, hogy heterogén társadalmi csoportról van szó, amely demográfiai tényezők (pl. gyermekszám, családszerkezet) és társadalmi rétegjellemzők (pl. munkaerő-piaci aktivitás, a szülő iskolai végzettsége) mentén is differenciált.

TÉNYEK AZ EGYSZÜLŐS CSALÁDOKRÓL LONGITUDINÁLIS MEGKÖZELÍTÉSBEN

Az egyszülős családi státuszba való belépés és az onnan történő kilépés dinamikájának vizsgálatára a panel vizsgálatok a legalkalmasabbak, ugyanakkor keresztmetszeti adatokból is készíthetünk becsléseket arra vonatkozóan, hogy mekkora azoknak a gyermekeknek/szülőknek az aránya, akik életpályájuk során éltek már ilyen családszerkezetben. A gyermekekre vonatkozó becslések elkészítéséhez viszonylag kevés információ is elégséges, hiszen feltételezhetjük, hogy akik jelenleg mozaikcsaládban élnek – azaz egyik szülőjük nem biológiai szülő – azok döntő többsége legalább egy alkalommal rövid ideig élt egyszülős családban is. Ha a mozaikcsaládban és az egyszülős családban élő gyermekek számát összeadjuk, akkor közelítőleg meg tudjuk becsülni azok arányát, akik addigi életpályájuk során éltek már egyszülős családban.

Természetesen ez a megközelítés nem becsli pontosan az egyszülős családban valaha is élt gyermekek arányát, hiszen előfordulhat, hogy a biológiai szülők elválása után a gyermek közvetlenül egy mozaikcsaládba kerül, tehát a két együttélési forma közé időben nem ékelődik be egy egyszülős együttélési forma. Az is lehetséges, hogy a gyermek már egy mozaik családba született, azaz egyik

biológiai szülőjével sohasem élt együtt, de születésekor az őt nevelő szülő már újabb partnerkapcsolatban élt. Ezeknek az eseteknek az aránya azonban feltehetően elég alacsony.

Mindezekkel a megszorításokkal, a fenti megközelítést használva megállapíthatjuk, hogy 2011-ben a 18 éves és annál fiatalabb gyermekek 27%-a élt már élete során egyszülős családban. Minél idősebb egy gyermek, annál nagyobb esélye van arra, hogy megtapasztalja ezt a családszerkezeti formát. Számításaink szerint a 15-18 év közötti gyermekek 37%-ának az életében volt már olyan periódus, amikor csak az egyik szülője nevelte (3. táblázat).

3. táblázat: A 18 éves és fiatalabb gyermekek megoszlása a családi együttélési forma szerint, 2011 (%)
Children aged 18 and below by family structure and age group (%)

Korcsoport	Kétszülős családok				Egyszülős családok (E)	Összesen (A+B+C+D+E)	Egyszülős családban élt már (B+C+E)
	mindketten biológiai szülők (A)	csak az anya biológiai szülő (B)	csak az apa biológiai szülő (C)	egyik sem biológiai szülő (D)			
0 – 2	82,3	1,2	0,7	3,7	12,0	100,0	14,0
3 – 5	78,1	2,8	0,8	3,7	14,6	100,0	18,2
6 – 9	71,2	5,2	1,1	3,4	19,0	100,0	25,3
10 – 14	64,2	7,8	1,5	2,7	23,7	100,0	33,0
15 – 18	60,2	8,5	1,9	2,4	27,0	100,0	37,3
0 – 18	69,7	5,6	1,3	3,1	20,3	100,0	27,2

Megjegyzés: Csak az egy családban élőkre számítva.

Forrás: Harcsa – Monostori 2014.

A hazai és a nemzetközi kutatások is azt mutatják, hogy az egyszülős családdá válás kockázata szoros összefüggésben áll a szülők iskolai végzettségével, de míg számos nyugat-európai országban a magasabb iskolai végzettségűek körében gyakoribb az egyszülős státusz, addig Magyarországon az alacsonyabb iskolai végzettségűek kockázata a magasabb. Adataink azt mutatják, hogy az alacsonyabb végzettségű anyák gyermekeinek az átlagosnál nagyobb, míg a magasabb végzettségű anyák gyermekeinek kisebb aránya volt már egyszülős státuszban az életpályája során. A legfeljebb általános iskolai végzettségű anyák gyermekeinek 30, a felsőfokú végzettségűekének pedig 21%-a élt már egyszülős családban (4. táblázat).

4. táblázat: A 18 éves és fiatalabb gyermekek megoszlása a családi együttélési forma és az anyák iskolai végzettsége szerint, 2011 (%)

Children aged 18 and below by family structure and educational attainment of mother (%)

Az anya iskolai végzettsége	Kétszülős családok				Egyszülős családok (E)	Összesen (A+B+C+D+E)	Egyszülős családban élt már (B+C+E)
	mindketten biológiai szülők (A)	csak az anya biológiai szülő (B)	csak az apa biológiai szülő (C)	egyik sem biológiai szülő (D)			
ISCED 0–1	62,7	7,0	1,9	7,7	20,7	100,0	29,6
ISCED 2	68,5	7,4	1,3	3,0	19,9	100,0	28,6
ISCED 3–4	71,8	5,4	1,2	2,2	19,5	100,0	26,1
ISCED 5–8	79,2	3,4	1,0	1,3	15,0	100,0	20,7

Megjegyzések: (1) Csak az egy családban élőkre számítva. (2) Az iskolai végzettség szerinti szintek: ISCED 0–1: legfeljebb általános iskola; ISCED 2: szakmunkásképző, szakiskola; ISCED 3–4: érettségi; ISCED 5–8: diploma.

Forrás: 2011. évi népszámlálás. A szerző saját számítása.

A keresztmetszeti adatokon nyugvó kutatások mellett további adatok is igazolják, hogy az egyszülős családba való be- és kilépés dinamikája jelentős, sokkal többen éltek már ilyen családszerkezeti formában életpályájuk során, mint azt a keresztmetszeti adatok alapján gondolnánk. Korábbi panelkutatásunkban azokat az anyákat vizsgáltuk, akik 2004-ben 21 és 50 év közöttiek voltak; azt figyeltük meg, hogy 2008-ra hogyan változik meg a státuszuk. Azt találtuk, hogy a gyermeküket egyedül nevelő anyák 70%-a négy évvel később is ugyanebben a státuszban volt, de közel harmaduk kilépett belőle. Az egyszülős státusból kilépő anyák döntő többsége újabb partnerkapcsolatot létesített, és jelentős kisebbségben voltak azok, akiknek a gyermeke időközben elhagyta a szülői házat. Megjegyzendő, hogy a 2008-ban egyszülősként élő anyák kétharmada már 2004-ben is egyszülős volt. A 2008-ra egyszülőssé válók döntő többsége pedig négy évvel korábban párkapcsolatban élt (Monostori 2013).

ELMÉLETI HÁTTÉR ÉS KUTATÁSI KÉRDÉSEK

Jelen kutatásunkban annak vizsgálatára fókuszálunk, milyen kockázata van annak, hogy a kétszülős családok egyszülőssé váljanak, hogy az életpálya mely szakaszán következik ez be nagyobb valószínűséggel, és hogy milyen demográfiai jellemzők függnek össze az egyszülős családdá válással.

A családformák pluralizációjának tétele

A családi átmenetek kérdésének egyik lehetséges értelmezési kerete a családformák pluralizációjának tétele. Noha a családformák pluralizációjának tétele széles körben elfogadott és alkalmazott teoretikus keret az utóbbi évtizedek családszerkezeti változásainak leírására, a pluralizálódás tényleges tartalmára vonatkozó állítások színes képet mutatnak az erre vonatkozó szakirodalomban. Témánkra vonatkozóan az a legfontosabb megállapítása, hogy az utóbbi évtizedekben a fejlett országok többségében csökken a házasságra épülő gyermekes családok aránya, és növekszik az élettársi kapcsolaton alapuló, az egyszülős, a mozaik- és a multinukleáris családok aránya. Ezek a folyamatok alapvetően az individualizációval függnek össze (Beck – Beck-Gernsheim 2002, Vaskovics 2014).

A családformák diverzifikálódása, illetve az ezt mozgóató tényezők makro- és mikroszinten is leírhatóak. Makroszinten ez azt jelenti, hogy a válások növekvő arányának következtében a gyermekes családok körében emelkedik az egyszülős családok aránya. Mikroszinten pedig az életpályák destandardizálódásában, a családszerkezeti változások gyakoribbá válásában, az egyes családformákban eltöltött idő rövidülésében írható le.

A makroszintű változások és a mikroszinten végbemenő dinamikák nem mindig mutatnak ugyanabba az irányba. Elképzelhető például az, hogy az egyszülős családok keresztmetszeti adatfelvételekből számított aránya nem változik lényegesen, miközben az életpályán belüli érintettség dinamikusan növekszik. Azaz egyre többen élték meg az addigi életpályájuk során az egyszülős státuszt, de a keresztmetszeti adatokban ez nem vagy kisebb mértékben mutatkozik, mivel nagyobb dinamikával történik az egyszülős státuszból való kilépés is. Hipotéziseinket a mikroszintű dinamikákra, az egyszülős családstatuszban való érintettségre fogalmazzuk meg.

Hipotézisek:

H1. A családformák pluralizációjának tételére alapozva feltételezhetjük, hogy a fiatalabb születési kohorszoknak nagyobb a kockázatuk az egyszülős családdá válásra, mint idősebb társaiknak.

H2. Azt is feltételezzük, hogy a fiatalabb kohorszoknál az egyszülős családdá válás a családi életpálya korábbi szakaszán következik be. Ez nem azt jelenti, hogy a fiatalabb kohorszokba tartozók fiatalabb életkorban válnak el, hanem azt, hogy a családi életciklus korábbi szakaszában (például az első gyermekük születése utáni korábbi időpontban).

H3. Ha elfogadjuk a családformák pluralizációjának tételét a családi életciklus gyorsabb ütemű változásaira, akkor azt is feltételezhetjük, hogy az egyszülőös státusz az életpályán rövidebb ideig tart, mint korábban, hiszen ebből a státuszból is hamarabb lépnek ki az érintettek, mint régebben.

Az egyszülőössé válás demográfiai meghatározói

Házasság vs. élettársi kapcsolat

Ahogy korábban is említettük, az egyszülőös családok legjellemzőbben válás útján keletkeznek. Azt is tudjuk, hogy a kapcsolatok felbomlása erőteljesen függ a partnerkapcsolat típusától (Földházi 2015). A korábbi kutatások arra is rámutattak, hogy az élettársi kapcsolatok sokkal bomlékonyabbak, mint a házasságok. Ugyanakkor az élettársi kapcsolatok elterjedtsége és jellemzői változnak. Kérdéses, hogy az élettársi kapcsolatok – amelyek tapasztalataink szerint napjainkban nagyon erőteljesen terjednek – még mindig bomlékonyabbnak számítanak-e a házasságokhoz viszonyítva. Az is kérdéses, hogy a gyermekek jelenléte hogyan befolyásolja a házasságok és az élettársi kapcsolatok stabilitását. Továbbá, hogy az élettársi kapcsolatok nagyobb instabilitására utaló kutatási eredmények vajon érvényesek-e a gyermeket nevelők körére is.

Konvergencia-tézis

A konvergencia-tézis alaptétele, hogy az élettársi kapcsolatok elterjedésével a házasságban és az élettársi kapcsolatban élők partnerkapcsolatának jellemzői számos vonatkozásban közeledtek egymáshoz. Az élettársi kapcsolatok szerepe, megítélése és elfogadottsága az utóbbi évtizedekben alapvetően megváltozott. A partnerkapcsolatoknak ezen formája nem egy rövid távra szóló, gyermek nélküli szakasz az életpályán, hanem sokak számára egy stabil együttélési forma, amelyben gyermekek születnek és nevelkednek.

Ahogy Kiernan is leírja (Kiernan 2004), az élettársi kapcsolatok elfogadottsága folyamatos átalakuláson megy keresztül, amelynek négy szakaszát különböztethetjük meg. Az első szakaszban az élettársi kapcsolat egy rejtett, deviáns magatartásforma a társadalom szemében. A második szakaszban a házasság előszobájának tekintik, egyfajta próbaházasságnak. A harmadik szakaszban a házasság alternatívájává válik, a negyedikben pedig már nincs lényegi különbség a házasság és az élettársi kapcsolat megítélése között. Kiernan szerint ezen a szakaszokon minden európai ország keresztülmegegy, csupán az a kérdés,

hogyan milyen ütemben zajlik ez a folyamat. Az viszont mindenhol egyértelmű, hogy a folyamat a konvergencia irányába tart.

Szintén a konvergenciát feltételezi az az elmélet is, amely szerint a társadalom különböző intézményei, így a család is, egyre kevésbé intézményesülnek, azaz az együttélési formák, a családszerkezetek keretei meglazulnak, számos formát ölthetnek (Cherlin 2004). Emögött a gyengülő társadalmi normák állnak, amelyek manapság sokkal kevésbé szabályozzák az egyének életét, mint korábban, így az együttélési formák számtalan típusa egyre elfogadottabbá válik. Sőt a partnerkapcsolatok egyéni életúton belüli formái, azok sorrendje is nagy változatosságot mutat. Egyesek előzetes együttélés nélkül házasságot kötnek, mások élettársi kapcsolat után lépnek házasságra, egyre többen vállalnak gyermeket a házasság megkötése előtt, és maradnak élettársi kapcsolatban hosszabb távon, megint mások élettársi kapcsolatban vállalnak gyermeket, majd összeházasodnak. A kapcsolatok esetleges felbomlása után egyesek újránházasodnak, mások élettársi kapcsolatot létesítenek, és vannak, akik partnerükkel nem költöznek egy fedél alá. Az ily módon színesebbé váló világban az egyes együttélési formák tényleges tartalma közeledik egymáshoz.

Számos demográfus és szociológus pusztán azt a tényt, hogy egyre több és több gyermek születik élettársi kapcsolatban, már a házasság és az élettársi kapcsolatok „közeledésének”, az együttélési formák konvergenciája jeleként értelmezik (Seltzer 2000, Raley 2001, Kiernan 2004, Musick 2007, Perelli-Harris et al. 2012, Harcsa – Monostori 2014).

Egyesek úgy érvelnek, hogy a gyermek vállalása egy hosszú távú elköteleződés jele, így nincs valódi jelentősége az együttélés formájának. A házasságban és az élettársi kapcsolatban élő gyermekes párok számos döntést együtt hoznak meg, megosztják bevételeiket, közösen nevelik gyermekeiket és tartják a kapcsolatot mindkét szülő rokonságával. Ily módon a házasság és az élettársi kapcsolat tartalmi megkülönböztetése egyre kevésbé érvényes tétel (Musick 2007).

Divergencia-tézis

A fentebb megfogalmazottakkal ellentétes állítást fogalmaz meg a divergencia tétele, amely nem csupán a házasság és az élettársi kapcsolat között jelenleg is fennálló különbséget hangsúlyozza, hanem még a távolodást is. Ez a megközelítés úgy érvel, hogy miután egyre kevesebben kötnek házasságot, egyre inkább növekszik a házasságkötések szimbolikus jelentősége. Akik házasságot kötnek, azok erőteljesen akarják hangsúlyozni együvé tartozásukat. Ily módon a házasságkötések kevésbé lesznek elterjedtek, ugyanakkor sokkal szelektíveb-

bek, mint korábban. Azaz, míg korábban az élettársi kapcsolatok szelektivitása volt meghatározó, napjainkban a házasságoké. A házasságot, különösen az előzetes együttélés nélküli házasságot vállalók tradicionális értékeket vallanak a családi élet számos aspektusát, így a gyermekvállalást tekintve is (Cherlin 2004, 2009).

Mások empirikus alapokra támaszkodva állítják, hogy a házasságok és az élettársi kapcsolatok közötti különbségtételnek még napjainkban is nagy jelentősége van (Andersson – Philipov 2002, Heuveline et al. 2003, Wu – Musick 2008, Goodman – Greaves 2010, Perelli-Harris 2013). Az élettársi kapcsolatban élők társadalmi háttere eltér a házasságban élőkétől, az előbbiek kevésbé kötődnek tradicionális családi értékekhez, párkapcsolati elkötelezettségük kevésbé hangsúlyos, ez az oka annak, hogy az élettársi kapcsolatok bomlékonyabbak, mint a házasságok (Kiernan 2004, Liefbroer – Dourleijn 2006).

A partnerkapcsolat formálódásának hatása a partnerkapcsolat stabilitására

Számos empirikus kutatás foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy milyen különbségek írhatók le a partnerkapcsolatok stabilitásában, ha a kapcsolatok történetét is figyelembe vesszük. Kérdés, hogy az előzetes együttélés nélküli, ún. közvetlen házasságok, ill. az élettársi kapcsolatok után kötött házasságok között vannak-e különbségek. Illetve hogyan befolyásolja a párkapcsolatok stabilitását, hogy a gyermek a házasságkötés előtt vagy az után születik meg (Musick – Michelmores 2014).

Több empirikus kutatás is igazolja, hogy azok a párok, akik a házasságkötésük előtt élettársi kapcsolatban éltek együtt, nagyobb eséllyel válnak el, mint a közvetlen házasságban élők. Annak ellenére van ez így, hogy az élettársi kapcsolatban élő pároknak lehetőségük van a partnerük megismerésére, az együttélés megtapasztalására (Amato – James 2010, Lyngstad – Jalovaara 2010). Az erre vonatkozó empirikus eredményeket szintén a szelektivitás tételével magyarázzák, vagyis azok a párok is kevésbé vallanak tradicionális értékeket, akik élettársi kapcsolat után házasodnak össze.

Az időbeli változásokra fókuszáló kutatások azt is jelzik, hogy minél elterjedtebbé válnak azok a házasságok, amelyeket együttélés előzött meg, annál kevésbé szelektív ez a partnerkapcsolati minta. Azaz az előzetes együttélés nélküli és az előzetes együttélést követő házasságok bomlékonysága között egyre kisebb a különbség (Hewitt – De Vaus 2009).

A gyermek születésének időzítésére vonatkozó kutatások eredményei nem mutatnak egy irányba. Néhány kutatás azt igazolta, hogy házasságokon belül azok a párkapcsolatok bomlékonyabbak, amelyekben a gyermek a házasságkötés előtt született (Waite – Lillard 1991). Manning és társai viszont azt igazolták, hogy ha a gyermek élettársi kapcsolatba születik, de azután a szülők házasságot kötnek, akkor a partnerkapcsolat felbomlásának esélye kisebb, mint azoknál, akik mindvégig élettársi kapcsolatban éltek (Manning et al. 2004). Musick és Michelmores pedig azt találták, hogy a partnerkapcsolat bomlékonyságát tekintve nincsen szignifikáns különbség a házasságban élő gyermekes párok között, függetlenül attól, hogy a házasságkötés előtt együttéltek-e vagy sem (Musick – Michelmores 2014).

A párkapcsolatok alakulása Magyarországon

Magyarországon az elmúlt néhány évtizedben folyamatosan növekedett az élettársi kapcsolatban élők aránya, és a gyermekek egyre nagyobb hányada születik élettársi kapcsolatban. 1990 és 2010 között a házasságon kívül született gyermekek aránya 13%-ról 41%-ra növekedett. Döntő többségük élettársi kapcsolatban élő szülők gyermeke. Összességében azonban a gyerekek nagyobb hányada még mindig házasságban élő szülők gyermekeként jön a világra. Továbbá jellemző minta, hogy az élettársi kapcsolatban élő szülők nem kevés hányada a gyermek megszületése után házasságot köt (Pongrácz 2012). Mindezeket tekintve 2011-ben a 15 éves vagy fiatalabb gyermeket nevelő családok 61%-a házasságon alapul, 19%-a pedig élettársi kapcsolaton, továbbá a gyermekek 21%-a egyszülős családban él. Ez utóbbi csoportot adatok hiányában nem tudjuk aszerint megbontani, hogy korábban volt-e együttélő partnere a szülőnek, és ha igen, akkor az házasság vagy élettársi kapcsolat volt-e.

Mindezek alapján az alábbi hipotéziseket fogalmazhatjuk meg:

Hipotézisek:

H4. Az élettársi kapcsolatban élő szülőknek nagyobb esélyük van arra, hogy kapcsolatuk felbomoljon, mint a házasságban élőknek.

H5. A partnerkapcsolat jellege a gyermek születésekor meghatározza a kapcsolat stabilitását, még akkor is, ha a partnerek később házasságot kötnek.

Milyen szerepe van a gyermekek számának a kapcsolat stabilitásában?

A párkapcsolat felbomlásának kockázata nem állandó a családi életciklus folyamán. Az eddigi empirikus kutatások azt találták, hogy a válás kockázata az első években növekszik. Ezután a kockázat folyamatosan csökken, ahogyan a párok anyagi és érzelmi vonatkozásban egyre többet és többet investálnak a kapcsolatukba (Lyngstad – Jalovaara 2010).

A gyermekek egyfajta „közös beruházásnak” tekinthetők, ami általában véve csökkenti a válás kockázatát (Földházi 2009), ugyanakkor az is empirikus tény, hogy a 2000-es évek első évtizedében a felbomló házasságok 60%-ában kiskorú gyermekek is éltek.

A gyermekes szülők párkapcsolati bomlékonyságára vonatkozó empirikus kutatások megállapítják, hogy a gyermekek számának és életkorának hatása van arra, hogy mennyire marad tartós együttélési forma a szülők kapcsolata (Waite – Lillard 1991, Steele et al. 2005, Kalmijn – Poortman 2006, Svarer – Verner 2006, Coppola – Di Cesare, 2008). Néhány kutatás a legidősebb és a legfiatalabb gyermek életkorának hatását vizsgálta, és kimutatta, hogy a legidősebb gyermek az iskoláskor kezdetéig stabilizálja a kapcsolatokat, míg a többi gyermeknél ez a stabilizáló hatás csak kisgyermekkorban, a gyermek első néhány évében jellemző. Mások nem találtak ilyen összefüggéseket.

Hipotézisek:

H6. A házasságok és az élettársi kapcsolatok felbomlásának kockázata függ a gyermekek életkorától. A legmagasabb kockázati időszak a legidősebb gyermek 3 és 14 éves kora közötti időszak.

H7. Minél több gyermek él a családban, annál kisebb a szülők válásának kockázata.

ADATOK ÉS MÓDSZEREK

Kutatásunkban a Népeségtudományi Kutatóintézet Életünk Fordulópontjai című panel adatfelvételére támaszkodtunk. Az adatfelvétel kapcsolódik a Generations and Gender Programme-hoz, amelynek keretében több európai országban is hasonló tematikájú panel adatfelvételt hajtottak végre. Az adatfelvétel alkalmas arra, hogy a kérdezettek partnerkapcsolat- és gyermekvállalás-történetét megrajzoljuk, illetve az életpálya családszerkezeti változásait

nyomon kövessük. Az Életünk Fordulópontjai c. adatfelvétel négy hullámból áll (2001, 2004, 2008, 2012), és a kérdezettek életének egy 11 éves időszakát fogja át (2001 és 2012 között). Minden olyan eseményről, amely 2001 előtt, illetve két adatfelvételi hullám között történt, retrospektív adatok állnak rendelkezésre. A négy felvételi évben 8103 személyről készült sikeres interjú.

Tanulmányunkban azoknak a nőknek az életpályáját tanulmányozzuk, akik az adatfelvétel-sorozat első időpontjában, 2001-ben 18–49 év közöttiek voltak, azaz 1952 és 1983 között születtek. A teljes partner- és gyermekvállalás-történetet vizsgálva a mintát leszűkítettük azokra, akiknek már született gyermeke, és akiknek a gyermeke párkapcsolatban – házasságban vagy élettársi kapcsolatban – jött világra. Ezzel a szűkítéssel 2179 nő életpályáját vizsgáltuk. A vizsgált vagy kockázati időszak kezdetének minden esetben azt az időpontot tekintettük, amikor a pár első gyermeke megszületett. A kockázati idő végét pedig az az időpont jelentette, amikor a gyermek elérte a 18. életévét. Mivel a különböző események bekövetkezésének időpontjáról nagyon pontos adataink vannak, azaz nem csupán az évet, hanem a hónapot is ismerjük, meglehetősen részletesen tudjuk elemezni az egyes események bekövetkezésének sorrendjét. Elemzésünkben tehát 18 év, azaz 216 hónap eseményeit figyeljük meg.

Mivel kutatásunkban a partnerkapcsolat felbomlásával létrejövő egyszülős státusz vizsgálatára koncentrálunk, vizsgálatunkból kizártuk azokat a nőket, akik első gyermekük születésekor nem éltek partnerkapcsolatban. Az 1952 és 1983 között született gyermekes nőknek ez a 9%-át jelentette. Más adatokkal összevetve ez az arány alulbecslésnek tűnik. A népmozgalmi statisztikák szerint például 2013-ban 11%-ot tett ki azoknak az anyáknak az aránya, akik a gyermekük születésekor nem nyilatkoztak az apa személyéről (Kapitány – Spéder 2015). Feltelezhetjük, hogy ezek az édesanyák biztosan nem élnek együtt gyermekeik apjával. Ehhez hozzá kell számolnunk azokat is, akik nyilatkoznak az apa személyéről, de a gyermek születésétől nem élnek vele együtt. Tehát az együttélés szempontjából a 11% is alulbecslés. Más kutatások úgy próbálták megközelíteni a kérdést, hogy megvizsgálták, a Népszámlálás időpontja előtt legfeljebb fél évvel szült nőknek mekkora aránya él pár nélkül. A gyermekét egyedül nevelő nők aránya ebben a körben 15% volt (Harcsa – Monostori 2014). A gyermeküket egyedül nevelő apák szintén kimaradtak elemzésünkől, alapvetően azért, mert nagyon kevesen vannak, és a mintanagyságunk nem teszi lehetővé vizsgálatukat. Ugyanakkor az egyszülős családok több mint 90%-ában a nők nevelik gyermekeiket, így ha az egyszülős családdá válást a női életpályán vizsgáljuk, akkor a jelenség nagy lefedettségét érjük el.

5. táblázat: A teljes mintából történő kiválasztás lépései
Steps of sample restriction

Az Életünk Fordulópontjai Adatfelvétel mintája és almintája	Esetszám
A teljes minta	8103
Nők, akik 2001-ben 18–49 év közöttiek (születési évük 1952 és 1983 között)	2808
gyermekük van	2383
első gyermekük házasságban vagy élettársi kapcsolatban született	2179

A legtöbb egyszülős család a partnerkapcsolat felbomlásával keletkezik, ugyanakkor az egyik szülő halála is vezethet ehhez a családszerkezethez. Kutatásunkban nem tudjuk megkülönböztetni egymástól a két utat, ugyanakkor utóbbi az adott életkorban nyilvánvalóan elég ritka útja az egyszülős családdá válásnak.

Azok a nők, akik a párkapcsolat felbomlása után azonnal újabb párkapcsolatot alakítanak ki, nem jelennek meg gyermekeiket egyedül nevelő szülőként, hiszen mindvégig partnerkapcsolatban éltek.

Tanulmányunkban egyszülős családnak tekintettük azokat a családokat, amelyekben egy szülő él a háztartásban nevelkedő gyermekkel. Ezt strukturális megközelítésnek tekintjük, nem pedig funkcionálisnak. Azt ugyanis nem vizsgáljuk, hogy a gyermekeknek milyen a kapcsolatuk a háztartáson kívül élő szülőjükkel, és nem képezi kutatásunk tárgyát az sem, hogy a külön háztartásban élők hogyan osztják meg egymás között a gyermekek nevelésével kapcsolatos feladatokat. Számos esetben a szülők tökéletesen elláthatják szülői funkcióikat külön háztartásból is: anyagi és érzelmi támogatást nyújthatnak, közös családi programokat szervezhetnek, a gyermekeknek szoros kapcsolatuk lehet az anyai és az apai ág nagyszüleivel is.

Nem tekintjük egyszülős családoknak azokat, akiknél az együttélő apa nem biológiai szülő, de az anya partnereként, szülői feladatokat legalább részben el látva él a háztartásban.

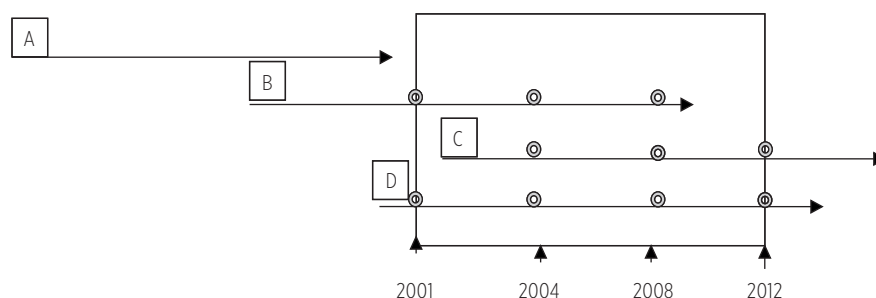
Az elemzésünk során az anyai életpálya első 18 évét vizsgáltuk, függetlenül attól, hogy ez a szakasz az adatfelvételi hullámok által lefedett évekre, azaz a 2001 és 2012 közötti szakaszra vonatkozott-e vagy sem. Ebből következően az adott panel hullám időpontjára (2001, 2004, 2008 és 2012) és az évek közötti, illetve a 2001 előtti időszakra vonatkozóan retrospektív adatokat is használtunk (2. ábra). A retrospektív adatok mindig gyengébb adatminőséget jelentenek, mint az egy aktuális időpontra vonatkozóak. Ez főként azoknál az eseteknél je-

lent problémát, amelyeknél az első gyermek születése jóval 2001 előtt történt, hiszen ekkor a vizsgált időszak egésze vagy nagy része az adatfelvétel előtti időszakra esik. Nyilvánvalóan a rövidebb párkapcsolatok, a kevésbé stabil kapcsolatok ezeknél az eseteknél könnyebben merülhetnek feledésbe, és az is bizonytalanabb, hogy a különböző életesemények, azaz a partnerkapcsolat kialakítása, felbomlása, a gyermek születése pontos sorrendben és pontos kezdeti és végső időponttal kerüljenek rögzítésre.

Ezeknek a kezelésére nincsenek módszereink, csupán az eredményeink korlátait jelenítik meg.

2. ábra: Az anyai életpálya összeállításának adatforrásai és a cenzoráltság

Data sources of mother's life course and censored cases

Megjegyzés: (1) A nyílak kezdete mindig az első gyermek megszületésének időpontját jelzi, a vége pedig azt az időpontot, amikor a gyermek eléri a 18 éves kort. (2) Az A azokat az eseteket mutatja be, ahol a vizsgált életszakasz teljes egésze 2001 előtti időszakra esik, az információk retrospektív adatokon nyugszanak. A B olyan eseteket fed le, ahol az információk egy része retrospektív, míg 2001–2012 között 3 alkalommal is történik adatgyűjtés a demográfiai eseményekről. A C típusba soroltaknál a megfigyelési időszak kezdete 2001 és 2012 közé esik, 3 kérdéses, de nem tudjuk megfigyelni a kockázati időszak teljes hosszát, azaz az ide sorolt eseteket cenzorálnak kell tekinteni. És végül a D típusba azok tartoznak, ahol a kockázati időszak nagyon nagy része 2001 és 2012 közé esik, 4 kérdés is történt, viszont nem látjuk a kockázati időszak végéig az életpályát, tehát ezek az esetek is cenzoráltak.

Tanulmányunkban elsőként arra vonatkozóan végeztünk számításokat, hogy a női életpálya egy meghatározott szakaszában milyen kockázata van az egyszülős családdá válásnak. A cenzorált esetek kezelésére a Kaplan–Meier kummulatív eloszlás függvényt használtuk, a többváltozós oksági elemzéseknél pedig Cox-regressziót használtunk. Ez utóbbi esetben adatbázisunkat személyi szintről esemény szintre konvertáltuk, amelyben minden vizsgálati hónap egy esetet képezett. Ez az adatbázis 405 859 esetet tartalmazott. A kockázati időszak a legidősebb gyermek megszületésétől annak 18 éves koráig tartott. A kockázati periódus alatt összesen 560 esemény történt, azaz 560 anya vált egyszülőssé a megfigyelt időszakban.

Többváltozós elemzésünkben az egyszülössé válást befolyásoló független ismérveket egyesével vontuk be a modellekbe, ezáltal érzékelhetővé válik a különböző változók és azok kombinációjának hatása a függő változóra. Végso modellünkbe a legnagyobb hatást gyakorló ismérveket vontuk be.

Tanulmányunkban kizárólag az első egyszülővé válás eseményét vizsgáltuk, azaz ha egy anya partnerkapcsolata felbomlott akkor nem figyeltük tovább az életpálya későbbi eseményeit.

A GYERMEKET NEVELŐ NŐK PARTNERKAPCSOLAT TÖRTÉNETE

Kutatásunkban elsőként a gyermeket nevelő nők partnerkapcsolat- és gyermekvállalás-történetét vizsgálva a legidősebb gyermek 18 éves koráig tartó szakaszát tekintettük át. Azt vizsgáltuk, hogy az adott csoportba tartozó nőknek mekkora aránya élte már meg az egyszülős státuszt.

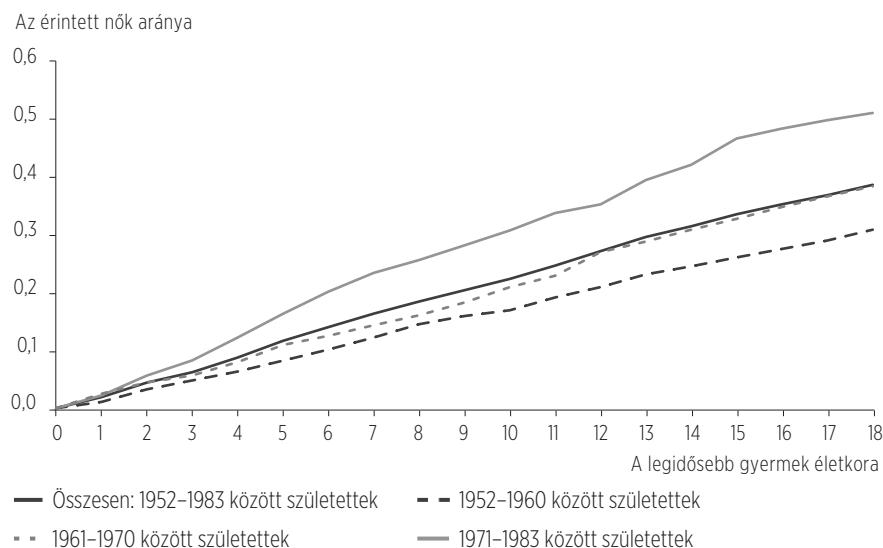
A kumulatív eloszlás függvények azt mutatják, hogy az 1952 és 1983 között született nőknek 39%-a nevelte már egyedül a gyermekét (3. ábra). Számításaink szerint a vizsgált populáció különböző születési kohorszaiban szignifikáns különbségek vannak e vonatkozásban. A fiatalabb kohorszokba tartozó anyák nagyobb valószínűséggel váltak egyszülössé, mint az idősebbek. Az általunk vizsgált legfiatalabb kohorszban, az 1971 és 1983 között születettek körében 51%-os volt az érintettség, miközben a legidősebb, 1952 és 1983 között születetteknél 31%-os. Az 1961 és 1970 között született anyáknak pedig 38%-a nevelte már egyszülősként a gyermekét (3. ábra).

A párkapcsolat felbomlásának valószínűsége a családi életciklus két pontján emelkedik meg a korábbiaknál nagyobb mértékben. Az egyik ilyen pont a legidősebb gyermek 4–6 éves kora között van, míg a másik 11–13 éves kora között. Ezután a felbomlási valószínűség csökken.

A fiatalabb születési kohorszba tartozó anyák a családi életciklus korábbi szakaszában, a legidősebb gyermekük fiatalabb korában válnak egyszülössé. A 6. táblázat adatai azt mutatják, hogy a legidősebb gyermek különböző életkorában (3, 7, 15 és 18 évesen) mekkora azoknak az anyáknak az aránya, akik egyszülössé váltak. Az 1971 és 1983 között született anyák 8%-ának a partnerkapcsolata már a legidősebb gyermeke 3 éves koráig tartó szakaszban felbomlott. Közel minden negyedik anyja a gyermek 7 éves koráig megtapasztalta ezt a családszerkezeti formát. A gyermek 15 éves koráig az anyák 47%-a, 18 éves koráig pedig már több mint fele nevelte egyedül a gyermekét.

3. ábra: Azoknak az anyáknak az aránya, akik a gyermek adott életkoráig megélték az egyszülős státuszt

The proportion of women who were in lone parent status up to age of 18 of their oldest child

Módszer: Kaplan-Meier kumulatív eloszlás függvény.

Forrás: Életünk Fordulópontjai Adatfelvétel. A szerző saját számítása.

6. táblázat: Azoknak az anyáknak az aránya, akik a legidősebb gyermekük meghatározott életkoráig egyszülőssé váltak (%)

Cumulative percentage of mothers who have entered lone parent status up to a given age of their first child (%)

Az anyák születési éve	A legidősebb gyermek életkora			
	3 év	7 év	15 év	18 év
1952-1960	4,8	12,2	26,1	30,9
1961-1970	5,7	14,4	30,9	38,4
1971-1983	8,3	23,4	46,6	51,1
1952-1983	6,2	16,3	31,4	38,6

Módszer: Kaplan-Meier kumulatív eloszlás függvény.

Forrás: Életünk Fordulópontjai Adatfelvétel. A szerző saját számítása.

A következőkben azt vizsgáltuk meg, hogy a legidősebb gyermek 18 éves koráig mennyi időt töltöttek egyszülős státuszban az anyák. Miközben azt láttuk,

hogy a legfiatalabb kohorszok nagyobb valószínűséggel válnak egyszülössé, és nagyobb azoknak az aránya, akik a családi életciklus korábbi életszakaszában kerülnek ebbe az élethelyzetbe, számukra átlagosan rövidebb ideig tart ez az időszak. Az 1971 és 1983 között született anyák átlagosan a legidősebb gyermekük első 18 éve alatt 65 hónapot, az 1961 és 1970 között születettek 78 hónapot, az 1952 és 1960 között születettek pedig 73 hónapot töltöttek egyszülős státuszban (7. táblázat).

7. táblázat: Az egyszülős státuszban eltöltött hónapok száma a legidősebb gyermek 18 éves koráig
Number of months in lone parenthood up to the age of 18 of first child

Az egyszülős státuszban eltöltött hónapok száma az érintett anyák körében	Az anyák születési éve			
	1952–1960	1961–1970	1971–1983	1952–1983
Átlagos hónapszám	73	78	65	74
A hónapok száma (%)				
1–12	9,2	15,3	9,1	12,1
13–36	19,9	20,3	13,8	19,3
37–60	17,7	11,3	23,8	15,4
61–120	32,4	28,4	36,2	31,0
több, mint 120 hónap	20,8	24,7	17,1	22,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Megjegyzés: Csak azokra az egyszülős családokra, amelyeket a legidősebb gyermek 18 éves koráig mindvégig meg tudunk figyelni. Továbbá ebben az esetben nem csupán az első egyszülős életszakaszra koncentráltunk, hanem a legidősebb gyermek 18 éves koráig tartó szakaszra.

Forrás: Életünk Fordulópontjai Adatfelvétel. A szerző saját számításai.

AZ EGYSZÜLŐS CSALÁDDÁ VÁLÁST MEGHATÁROZÓ DEMOGRÁFIAI TÉNYEZŐK

Az egyszülős családdá válást meghatározó demográfiai tényezők közül az anya születési évére, a partnerkapcsolat típusára és a gyermekek számára és életkorára koncentráltunk. A partnerkapcsolat típusát és a gyermekek jellemzőit időben változó tényezőkként vettük figyelembe.

Az anyák születési kohorsz szerinti vizsgálatából származó eredmények lényegében szorosan kapcsolódnak a korábbi kutatási eredményekhez. Minél fiatalabb kohorszba tartozik valaki, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy partnerkapcsolata felbomlik. Az 1952 és 1960 közöttieket referenciacsoportnak

tekintve az 1961 és 1970 között születetteknek 1,209, az 1971 és 1983 közöttieknek pedig 2,415-ször nagyobb esélyük van az egyszülős családdá válásra (1. modell). Ez a hatás a legtöbb esetben szignifikáns marad akkor is, ha egyéb demográfiai tényezőkkel és az iskolai végzettséggel is kontrolláljuk eredményeinket (8. és 9. táblázat).

A partnerkapcsolat típusát tekintve megvizsgáltuk a partnerkapcsolat felbomlásának valószínűségét azoknak az anyáknak a körében, akik az első gyermekük születésekor házasságban éltek, illetve akik élettársi kapcsolatban (2. modell). Ezután olyan, időben változó ismérveket is beépítettünk a modellbe, amelyek azt is figyelembe vették, hogy a későbbiekben hogyan alakult az adott párkapcsolat státusza (3. modell). Végül a partnerkapcsolat jellemzésére egy harmadik változót is képeztünk, amely a házasságok kategóriáját további két csoportba osztotta. Az elsőbe azok tartoztak, amelyek élettársi kapcsolatként indultak, a másodikba pedig olyanok, amelyeket élettársi együttélés nem előzött meg (4. modell).

A második modellbe bevont változó az anyák partnerkapcsolatának típusát mutatja az első gyermekük születésekor. Eszerint azoknak az anyáknak, akik első gyermekük születésekor élettársi kapcsolatban éltek 2,392-szer nagyobb esélye van egyszülőssé válni, mint a házasságban élőknek (2. modell). Szignifikáns különbséget mértünk akkor is, ha a partnerkapcsolat típusát dinamikus változóként vontuk be a modellbe (3. modell). Ugyanakkor arra is kíváncsiak voltunk, hogy a partnerkapcsolat típusában bekövetkezett változások hogyan alakítják az egyszülőssé válás kockázatát. A negyedik modellünk azt mutatja, hogy azok az anyák, akik gyermekük születésekor élettársi kapcsolatban éltek, szignifikánsan nagyobb valószínűséggel válnak egyszülőssé, mint azok, akik gyermekük születésekor házasságban éltek. Másrészt azok, akik ugyan gyermekük születésekor élettársi kapcsolatban éltek, de azután összeházasodtak, nagyobb kockázatnak vannak kitéve, mint azok, akik már a gyermek születésekor is házasságban éltek. Ez utóbbit referenciacsoportnak tekintve a gyermek születésekor élettársi kapcsolatban, majd később házasságban élő szülők csoportjához tartozó esélyhányados 1,522. Viszont partnerkapcsolatuk felbomlásának kockázata alacsonyabb, mint azoké, akik mindvégig élettársi kapcsolatban éltek. Ez utóbbiaknak több mint két és félszeres (2,593) esélye van arra, hogy partnerkapcsolatuk felbomoljon a referenciacsoportnak tekintett házasokhoz képest.

8. táblázat: Az egyszülős családdá válás relatív kockázatai. 1952–1983 között született nők
Relative risk of becoming a lone parent. Females, birth cohorts 1952–1983

Magyarázó változók	1. modell		2. modell		3. modell		4. modell	
	Exp (B)	Szig.	Exp (B)	Szig.	Exp (B)	Szig.	Exp (B)	Szig.
<i>Születési kohorszok</i>								
1952–1960	ref.		ref.		ref.		ref.	
1971–1983	2,415	0,000	2,051	0,000	2,496	0,000	2,145	0,000
1961–1970	1,209	0,067	1,144	0,198	1,289	0,015	1,180	0,112
<i>Partnerkapcsolati forma I.</i>								
Az első gyermek megszületésekor házasság			ref.					
Az első gyermek megszüle- tésekori élettársi kapcsolat			2,392	0,000				
<i>Partnerkapcsolati forma II. (dinamikus változó)</i>								
Házasság					ref.			
Élettársi kapcsolat					2,269	0,000		
<i>Partnerkapcsolati forma III. (dinamikus változó)</i>								
Az első gyermek születésekor és azután is házasság							ref.	
Az első gyermek születésekor élettársi kapcsolat, majd házasság							1,522	0,056
Az első gyermek születésekor majd később is élettársi kapcsolat							2,593	0,000
-2 log likelihood	13437,893		13389,940		13278,621		13382,667	
Szignifikancia	0,000		0,000		0,000		0,000	
Elemszám	405 859							
Események száma	560							

A gyermekek száma egyértelműen kapcsolatot mutat a partnerkapcsolat stabilitásával (9. táblázat). Számításaink szerint a több gyermeket nevelő szülők partnerkapcsolatának stabilitása nagyobb, mint az egygyermekes-

seké. Ha referencia csoportnak azokat a családokat tekintjük, ahol legalább három gyermeket nevelnek, akkor az egygyermekes családokban több mint háromszoros esély van arra, hogy a szülők kapcsolata felbomlik (5. modell). Ugyanakkor az oksági kapcsolat iránya ebben az esetben nem egyértelmű, hiszen a partnerkapcsolat instabilitása okozhatja az alacsonyabb termékenységi mutatót, de az alacsonyabb gyermekszám meg is könnyítheti a kapcsolat felbomlását.

A gyermekszám és az egyszülőssé válás kockázata közötti kapcsolat akkor is szignifikáns, ha a hatást más demográfiai tényezőkkel kontrolláljuk.

Ahogy a korábbi empirikus kutatások is kimutatták, az élettársi kapcsolatban élők kevésbé jellemezhetőek tradicionális családorientált attitűdökkel. Ennek következménye az is, hogy az élettársi kapcsolatban élőknek kevesebb gyermeke születik, mint a házasságban élőknek. Ugyanakkor a mi számításaink azt mutatják, hogy a gyermekek száma akkor is szignifikánsan meghatározza a partnerkapcsolat felbomlásának kockázatát, ha más változókkal kontrolláljuk a hatást (7. modell).

Nem csupán a gyermekek száma, hanem a legfiatalabb gyermek életkora is különböző esélyeket rendel a partnerkapcsolat felbomlása mellé. Azoknak a kapcsolata bomlik fel legnagyobb eséllyel, ahol a legkisebb gyermek 0–3 év közötti. Ezután a kockázati értékek csökkennek (6. modell).

A demográfiai változók közül tehát három meghatározó ismérvet emelünk be a végső modellbe (7. modell): az anya korcsoportját, a gyermekek számát a családban és a kapcsolat típusát aszerint, hogy a gyermek születésekor házasság vagy élettársi kapcsolat volt-e, és hogy hogyan változott az idő során. Kontrollváltozóként emeltük be az anya iskolai végzettségét is. Mindezek közül a gyermekszámnak volt nagyon erősen differenciáló hatása, ezen belül is annak, hogy egy vagy több gyermek nevelkedik-e a családban. Emellett a kapcsolat típusa is meghatározónak bizonyult, hiszen azok a kapcsolatok, amelyek nem házasságként, hanem élettársi kapcsolatként indultak az első gyermek születésétől számítva, nagyobb eséllyel bomlottak fel, még akkor is, ha később házassággá alakultak. A legfiatalabb, 1971–1983 között született anyák körében szignifikánsan magasabb a kockázati érték, mint a legidősebb kohorszban.

9. táblázat: Az egyszülős családdá válás relatív kockázatai. 1952–1983 között született nők
Relative risk of becoming a lone parent. Females, birth cohorts 1952–1983

Magyarázó változók	5. modell		6. modell		7. modell	
	Exp (B)	Szig.	Exp (B)	Szig.	Exp (B)	Szig.
<i>Születési kohorszok</i>						
1952–1960	ref.		ref.		ref.	
1971–1983	2,190	0,000	1,818	0,000	1,335	0,008
1961–1970	1,187	0,098	1,105	0,338	1,018	0,864
<i>Testvérek száma</i> <i>(dinamikus változó)</i>						
Nincs testvére	3,136	0,000			12,314	0,000
Egy testvére van	1,058	0,639			2,198	0,000
Kettő vagy több testvére van	ref.				ref.	
<i>A legfiatalabb gyermek kora</i> <i>(dinamikus változó)</i>						
0–3 éves			ref.		ref.	
4–7 éves			0,503	0,000	0,368	0,000
8–14 éves			0,188	0,000	0,094	0,000
15–18 éves			0,081	0,000	0,019	0,000
<i>Partnerkapcsolati forma III.</i> <i>(dinamikus változó)</i>						
Az első gyermek születésekor és azután is házasság					ref.	
Az első gyermek születésekor élettársi kapcsolat, majd házasság					1,442	0,100
Az első gyermek születésekor majd később is élettársi kapcsolat					1,953	0,000
<i>Az anya iskolai végzettsége</i>						
ISCED 0–1					1,248	0,102
ISCED 2					1,045	0,734
ISCED 3–4					0,932	0,551
ISCED 5–8					ref.	
-2 log likelihood	13 290,928		13 149,912		12 761,831	
Szignifikancia	0,000		0,000		0,000	
Elemszám	405 859					
Események száma	560					

KÖVETKEZTETÉSEK

Kutatásunkban az egyszülős családdá válás mikroszintű dinamikájának vizsgálatára fókuszáltunk. Azoknak az anyáknak a partnerkapcsolati státuszát, ezáltal egyszülőssé válásuk kockázatát vizsgáltuk, akik első gyermekük vállalásakor párkapcsolatban éltek.

Kutatásunk rámutatott arra, hogy azoknak az anyáknak az aránya, akik valaha érintettek voltak az egyszülős családszerkezetben – azaz volt olyan periódusa az életüknek, amikor egyedül nevelték a gyermekeiket – sokkal magasabb, mint az egyszülős családban élők aránya egy adott évben. Becsléseink szerint az 1952 és 1983 között született anyák 39%-a nevelte már gyermekét egyedül a legidősebb gyermeke 18 éves koráig. Ezen a csoporton belül a fiatalabb kohorszoknak magasabb esélye van az egyszülős családdá válásra (H1). Az 1971 és 1983 között született anyák közül minden másodiknak felbomlott az együttélő partnerkapcsolata a legidősebb gyermeke 18 éves koráig. A legfiatalabb kohorszok tagjai átlagosan a családi életciklus korábbi szakaszában, első gyermekük fiatalabb korában válnak egyszülőssé. Az 1971 és 1983 között született, párkapcsolatban gyermeket vállalt anyák 8%-a már nevelte egyedül a gyermekét annak 3 éves koráig, és majdnem minden negyedik megtapasztalta már ezt a családszerkezeti formát a gyermek 7 éves koráig (H2). Ez az eredmény azért figyelemreméltó, mert a fiatalabb kohorszokba tartozó anyák későbbi életkorban vállalnak gyermeket, feltételezhetjük, hogy addigra már több partnerkapcsolati tapasztalat áll mögöttük, mint a tőlük idősebb csoportok esetében. Ennek ellenére az első gyermek vállalása után az egyszülős családdá válás kockázata előbb kezd emelkedni, mint az idősebb kohorszoknál.

Azok az anyák, akik legalább egyszer megtapasztalták már az egyszülős státuszt, az első gyermekük születése utáni 18 évben átlagosan 74 hónapot töltöttek egyszülősként, ami több mint 6 évet jelent. Noha a fiatalabb kohorszoknak magasabb a kockázatuk arra, hogy egyszülős családdá váljanak és a családi életciklus korábbi szakaszában bomlik fel a partnerkapcsolatuk, a tőlük idősebbeknél rövidebb időt töltenek el egyszülősként, átlagosan 65 hónapot. Ez arra utal, hogy a fiatalabb kohorszok nagyobb hányada lép ki az egyszülős státusból rövidebb idő után (H3). Valószínűleg ennek az az oka, hogy az egyszülőssé váló anyák nagyobb arányban és/vagy rövidebb idő után létesítenek újabb párkapcsolatot.

Tanulmányunkban rámutattunk arra, hogy a partnerkapcsolat felbomlásának kockázata sokkal magasabb az élettársi kapcsolatban élő szülők esetében, mint a házasságban élőkénél. Ez még akkor is így van, ha számos egyéb demográfiai változóval kontrolláljuk a hatásokat (H4).

Néhány korábbi tanulmány rámutatott arra, hogy a partnerkapcsolat stabilitását tekintve azok a párok, akik a gyermekük születése után házasodtak össze nagyon hasonlóak azokhoz, akik már a gyermek születése előtt házasságot kötöttek. Ők csak elhalasztották a házasságkötést, de elkötelezettségük hasonló mértékű. Tanulmányunkban ezt a kérdést is megvizsgáltuk, oly módon, hogy az anyákat három csoportba osztottuk: az elsőbe azok tartoztak, akik az első gyermekük születésekor házasságban éltek, a másodikba azok, akik az első gyermekük születésétől a megfigyelési időszak végéig élettársi kapcsolatban éltek, harmadikba pedig azok, akik a gyermek születése után kötöttek házasságot. Számításaink arra mutattak rá, hogy akik még az első gyermek megszületése előtt házasságot kötnek, nagyobb eséllyel tudnak stabil párkapcsolatot kialakítani, mint azok, akik ezt a gyermek megszületése után teszik. A leginstabilabb párkapcsolattal pedig azok jellemezhetőek, akik mindvégig élettársi kapcsolatban élnek (H5).

Tanulmányunkban azt is megvizsgáltuk, hogy a gyermekek száma hogyan befolyásolja a partnerkapcsolatok stabilitását. Számításaink azt mutatják, hogy az egygyermekes anyák szignifikánsan magasabb kockázattal válnak egyszülössé, mint a többgyermekesek (H7). Noha ez esetben az oksági kapcsolat iránya nem egyértelmű. Lehetséges, hogy egy olyan szelekciós mechanizmusról van szó, hogy azok vállalnak kevesebb gyermeket, akiknek több nehézségük van a mindennapi élet megszervezése során, és akik nehezebben tudják megoldani a partnerkapcsolat problémáit is. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a partnerkapcsolat minősége az, amely a korábbi gyermekvállalási szándékokat felülírja, azaz a partnerkapcsolat problémáiból adódóan a pár nem valósítja meg korábbi terveit, és csupán egy gyermeket vállalnak.

A partnerkapcsolat felbomlásának időpontja függ az első gyermek életkorától. Az első gyermek 18 éves koráig tartó szakaszt vizsgálva két olyan időszakot határozhatunk meg, amikor az egyszülössé válás kockázata megemelkedik: az egyik a gyermek 4–6, a másik pedig 11–13 éves kora közötti időszak. Ezután a partnerkapcsolat felbomlásának kockázata lassan csökkenő tendenciát mutat (H6).

Tanulmányunkban csupán az első gyermek születését követő első partnerkapcsolat felbomlását tanulmányoztuk, ugyanakkor az életpálya során újra és újra megismétlődhet az egyszülössé válás, hiszen a partnerkapcsolatok felbomlását újabb együttélések kialakítása követheti, amelyeknél ismét fennáll a felbomlás kockázata. Korábbi tanulmányunkban rámutattunk arra, hogy a második, harmadik, többedik kapcsolatok sokkal bomlékonyabbak, mint az elsők (Monostori 2013). Ugyanakkor az is igaz, hogy ahogyan terjed az újránházasodás vagy az

új élettársi kapcsolat létesítésének intézménye, úgy válhat egyre kevésbé szelektívvé. Lehetséges tehát, hogy időben a többedik kapcsolatok felbomlásának esélye nem lesz olyan magas az első párkapcsolathoz képest, mint napjainkban.

Az egyszülős családdá válás dinamikájának megértéséhez szükséges, hogy a vizsgálatunkat kiterjesszük az életpálya teljes egészére, és ne csak a párkapcsolatok felbomlása útján létrejövő egyszülős státuszokat, hanem az összes lehetséges utat vizsgáljuk; továbbá az is fontos kérdés, hogy milyen utak vezetnek kifelé az egyszülős státuszból. További kutatásainkban ezekre a kérdésekre próbálunk majd választ találni.

IRODALOM

- Amato, Paul R. – James, Spencer Lyle 2010: Divorce in Europe and the United States: commonalities and differences across nations. *Family Science*, 1(1), 2–13.
- Andersson, Gunnar – Philipov, Dimiter 2002: Life-table representation of family dynamics in Sweden, Hungary and other 14 FFS countries: a project of descriptions of demographic behavior. *Demographic Research*, 7(4), 67–270.
- Beck, Ulrich – Beck-Gernsheim, Elisabeth 2002: *Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. Sage, London.
- Cherlin, Andrew 2004: The Deinstitutionalization of American Marriage. *Journal of Marriage and Family*, 66(4), 848–861.
- Cherlin, Andrew 2009: The Marriage-Go-Round: *The State of Marriage and the Family in America Today*. Alfred A. Knopf, New York.
- Coppola, Lucia – Di Cesare, Mariachiara 2008: How fertility and union stability interact in shaping new family patterns in Italy and Spain. *Demographic Research*, 18(4), 117–144.
- Földházi Erzsébet 2009: *Az első házasságkötés után. Párkapcsolatok dinamikája, egyszülős családok kialakulása és megszűnése Magyarországon a 20. század második felében*. Ph.D. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Intézet.
- Földházi Erzsébet 2015: Válás. In Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2015*. KSH NKI, Budapest, 27–39.
- Földházi Erzsébet – Murinkó Livia 2012: Háztartás- és családszerkezet. In Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2012*. KSH NKI, Budapest, 113–123.
- Goodman, Alissa – Greaves, Ellen 2010: Cohabitation, marriage and relationship stability. *Institute for Fiscal Study Briefing Note* BN107.
- Harcza István – Monostori Judit 2014: Demográfiai folyamatok és a családformák pluralizációja Magyarországon In Kolosi Tamás – Tóth István (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest, 83–109.
- Heuveline, Patrick – Timberlake, Jeffrey M. – Furstenberg, Frank F. 2003: Shifting Childrearing to Single Mothers: Results from 17 Western Countries. *Population and Development Review*, 29(1), 47–71
- Hewitt, Belinda – De Vaus, David 2009: Change in the association between premarital cohabitation and separation, Australia 1945–2000. *Journal of Marriage and Family*, 71(2), 353–361.
- Iacovou, Maria – Skew, Alexandra 2010: *Household structure in the EU*. Institute for Social and Economic Research Working Paper No. 10.
- Kalmijn, Matthijs – Poortman, Anne-Rigt 2006: His or Her Divorce? The Gendered Nature of Divorce and its Determinants. *European Sociological Review*, 22(2), 201–214.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt 2015: Gyermekvállalás. In Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2015*. KSH NKI, Budapest, 41–56.
- Kiernan, Kathleen E. 2004: Unmarried Cohabitation and Parenthood: Here to Stay? European Perspectives. In Moynihan, Daniel Patrick – Smeeding, Tim – Rainwater, Lee (eds.): *The Future of the Family*. Russell Sage Foundation, New York, 66–95.

- KSH 2013: *Népszámlálás 2011. 5. Háztartások, családok életkörülményei*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Liefbroer, Aart C. – Dourleijn, Edith 2006: Unmarried Cohabitation and Union Stability: Testing the Role of Diffusion Using Data from 16 European Countries. *Demography*, 43(2), 203–221
- Lyngstad, Torkild Hovde – Jalovaara, Marika 2010: A review of the antecedents of union dissolution. *Demographic Research*, 23(10), 255–292.
- Manning, Wendy D. – Smock, Pamela J. – Majumdar, Debarun 2004: *The Relative Stability of Cohabiting and Marital Unions for Children*. Center for Family and Demographic Research, Bowling Green State University. Working Paper Series 02–18.
- Monostori Judit 2013: Az egyszülős családdá válás társadalmi meghatározottsága. *Socio.hu*, (3), 22–44.
- Musick, Kelly 2007: Cohabitation, nonmarital childbearing and the marriage process. *Demographic Research*, 16(9), 249–286.
- Musick, Kelly – Micheltore, Katherine 2014: Change in the Stability of Marital and Cohabiting Unions Following the Birth of a Child. *Demography*, 52(5), 1463–1485.
- Perelli-Harris, Brienna 2013: *How similar are cohabiting and married parents? Second conception risks by union type in the United States and across Europe*. ESRC Centre for Population Change Working Paper, Nr. 35.
- Perelli-Harris, Brienna – Kreyenfeld, Michaela – Sigle-Rushton, Wendy – Keizer, Renske – Lappegård, Trude – Jasilioniene, Aiva – Berghammer, Caroline – Di Giulio, Paola 2012: Changes in union status during the transition to parenthood: An examination of 11 European countries. *Population Studies*, 66(2), 167–182.
- Pongrácz Marietta 2012: Párkapcsolatok. In Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2012*. KSH NKI, Budapest, 11–20.
- Raley, R. Kelly 2001: Increasing Fertility in Cohabiting Unions: Evidence for the Second Demographic Transition in the United States. *Demography*, 38(1), 59–66.
- Seltzer, Judith A. 2000: Families formed outside of marriage. *Journal of Marriage and Family*, 62 (4), 1247–1268.
- Steele, Fiona – Kallis, Constantinos – Goldstein, Harvey – Joshi, Heather 2005: The relationship between childbearing and transitions from marriage and cohabitation in Britain. *Demography*, 42(4), 647–673.
- Svarer, Michael – Verner, Mette 2006: Do Children Stabilize Danish Marriages? *Journal of Population Economics*, 21(2), 395–417
- Vaskovics László 2014: Családszerkezeti átalakulások európa kitekintésben. *Szociológiai Szemle*, 24(1), 5–39.
- Waite, Linda J. – Lillard, Lee A. 1991: Children and Marital Disruption. *American Journal of Sociology*, 96(4), 930–953.
- Wu, Lawrence – Musick, Kelly 2008: Stability of Marital and Cohabiting Unions Following a First Birth. *Population Research and Policy Review*, 27(6), 713–727.

THE DEMOGRAPHIC DETERMINANTS OF BECOMING A LONE MOTHER AFTER SEPARATION

ABSTRACT

Our paper deals with the changes in the family arrangements among women who raise their underage child(ren). We focus on the trajectories into the lone parenthood and we try to identify the demographic factors which contribute to becoming a single parent family. We basically concentrate on the termination of partnership since that is the main route into the lone parenthood. We study the problem from the point of view of mothers.

On the basis of the entire partnership and childbirth trajectories we estimate the likelihood of becoming a lone parent, the duration of episodes of living as a lone parent, the time of the partnership disruption during a particular period of the lifetime.

In our research we use the four waves of the Hungarian Generation and Gender Panel Survey as a database, to create partnership, childbirth and family arrangement trajectories, and to build our models with the covariates. The total duration of the Hungarian GGS was 11 years running from 2001 to 2012 and we also have retrospective data in line with our research questions. Analysing the panel data we use Kaplan – Meier survival analysis and Cox-regression.

Our research has highlighted that the percentage of mothers who were affected by lone parenthood in their life is substantially higher than the share of those who are in lone parenthood in a particular year. Our paper pointed out that in spite of the fact that cohabitation turned into a prevalent family arrangement where more and more children are born and growing up, a significant difference remains between the two forms of partnership. The couples in cohabitation face a higher risk of separation than their married counterparts. Furthermore, the mothers and fathers who got married after their first child's birth significantly differ in stability of the partnership from those who were married at the first birth. The number of children was also associated with the partnership stability. We state that couples with only one child have a significantly higher risk of separation than couples with two or more children. This result can be interpreted equivocal. It can be a selection effect, namely those undertake only one child with higher likelihood who are less able to organize their everyday life. On the other hand, it can be feasible that these women planned more children but the quality of the partnership inhibited them from realizing their fertility intentions.

A TÁRSADALMI ÖREGEDÉS HAGYOMÁNYOS ÉS ALTERNATÍV INDIKÁTORAI¹

Vargha Lili

ÖSSZEFOGLALÓ

A társadalmi öregedés, vagyis az idős népesség arányának emelkedése és a fiatal népesség arányának csökkenése, a fejlődő országok egyik legmeghatározóbb demográfiai folyamata a 21. században. A kérdéskört tárgyaló legújabb szakirodalom arra hívja föl a figyelmet, hogy a hagyományos demográfiai mutatószámok (mint például az idősek aránya a népességen belül vagy az időskori függőségi hányados) kizárólag a népesség koreloszlásának változásával kalkulálnak; és emiatt nem mutatják be kellően a társadalmi öregedés mértékét, sebességét, társadalmi és gazdasági következményeit. A hagyományos számítások nem veszik kellően figyelembe a halandóság és az egészségi állapot javulását; a kor és a foglalkoztatás kapcsolatát, vagy a jövedelemtermelés és fogyasztás korszerkezetének változását, amelyek mind befolyással vannak az idősödés következményeire. Továbbá a klasszikus indikátorok az idősödés társas elemeivel sem számolnak. Tanulmányomban azokat az alternatív megközelítéseket ismertetem, melyek ezekre a problémákra válaszul születtek; és bemutatom, hogy a különböző alternatív indikátorok a 2010 és 2050 közötti időszakra kisebb mértékű változásokat jeleznek előre, mint a hagyományos demográfiai mutatók.

Tárgyszavak: társadalmi öregedés, függőségi hányados, várható élettartam, gazdasági eltartási hányados

Vargha Lili

KSH Népeségtudományi Kutatóintézet; Demográfia és Szociológia Doktori Iskola, Pécsi Tudományegyetem

E-mail: vargha@demografia.hu

¹ A tanulmány korábbi változatához fűzött értékes megjegyzéseikért köszönettel tartozom Bálint Lajosnak. Köszönet még Hippolyte d'Albis-nak, Gál Róbertnek, Fanny Klugénak és Joze Sambt-nak az adatok megosztásáért. A tanulmány az AGENTA (<http://www.agenta-project.eu/en/index.htm>) projekt keretében készült. Az AGENTA az Európai Unió 7. keretprogramjának támogatásában részesült (a támogatási szerződés száma: 613247).

BEVEZETÉS

A demográfiai értelemben vett társadalmi öregedés azt jelenti, hogy megváltozik a népesség korösszetétele: az idős népesség aránya emelkedik, a fiatal népesség aránya pedig csökken. A legtöbb fejlett országban fokozatosan indult be a folyamat az első demográfiai átmenettel; de annak lezárultával is folytatódott, és a jövőben fokozódni fog a mértéke. A társadalmi öregedésre elsősorban két fő meghatározó demográfiai folyamat hat: a teljes termékenység visszaesése, illetve az idősebb népesség halandóságának javulása, vagyis a várható élettartam növekedése; de valamelyest a különböző életkorúak migrációja is befolyásolja a mértékét. A népesség öregedése hosszabb távú berendezkedést jelent: a folyamatot csak nagyon kis valószínűséggel lehet visszafordítani (Uhlenberg 2005). A téma iránt a 2000-es évek elejétől kezdtek el komolyan érdeklődni a szakemberek, mára már önálló egyetemi tanszékek és kutatócsoportok, külön folyóiratok foglalkoznak vele. A sajtó is egyre többet ír a témáról, és sokan úgy beszélnek az öregedés problémájáról, mint demográfiai időzített bombáról.

A társadalmi öregedés mindenképpen kihívást jelent a népességek számára, és eddig nem ismert gazdasági és társadalmi következményekhez vezet. A sokszor hangoztatott aggodalom alapja elsősorban az, hogy a korösszetétel megváltozásával egyre nagyobb az eltartott idős népesség száma és aránya, miközben az aktív népesség aránya zsugorodik, ez pedig a jóléti rendszerek fenntarthatatlanságához vezet. A korszerkezet jövőbeli alakulását tényként kezelhetjük, és számos demográfiai mutatószámmal illusztrálhatjuk ezt a változást. Az azonban, hogy milyen társadalmi következményekre kell felkészülnünk a jövőben, már korántsem ennyire magától értetődő. Erre hívja fel a figyelmet a kérdéskört tárgyaló legújabb szakirodalom. Nem egyértelmű ugyanis, hogy a népesség koreloszlásának átalakulása mekkora mértékű, gyorsaságú és terjedelmű gazdasági és társadalmi változásokat eredményez.

Az új megközelítések szerint a társadalmi öregedés következményeit és a jóléti rendszer fenntarthatóságának kérdését nem lehet csak és kizárólag a népesség korösszetételének változásával leírni, illetve előre jelezni. A tisztán demográfiai értelemben vett megközelítés csak a potenciálisan eltartók és eltartottak létszámának változását veszi figyelembe, és rögzített korhatárokat alkalmaz a különböző csoportok elkülönítésére. Számos egyéb tényező is szerepet játszik

abban, hogy kik eltartók és eltartottak; illetve hogy kik mekkora terhet jelentenek a társadalom számára, és kik mennyivel járulnak a teherviseléshez. A kor alapján kétségtelenül öregszik a társadalom, ezzel együtt azonban nő a várható élettartam, tovább egészségesek az emberek, és egyre magasabb az újabb generációk képzettsége és termelőképessége. Az életciklus meghosszabbodik, és tagolásának határai is elmozdulnak: tovább tart az iskolázási idő, később kezdődik és tovább tart a munkavállalási életszakasz, illetve az idős inaktív életszakasz kezdete is kinyúlik.

Ezekre a tényezőkre reflektálva az utóbbi időben egyre többen alkotnak alternatív mutatószámokat a társadalmi öregedés által felvetett problémák bemutatására. Ezek az új szemléletek olyan egyéb tényezőket vesznek figyelembe a korösszetétel megváltozása mellett, mint például a halandóság javulása; a fizikális és mentális egészség, illetve a kognitív képességek alakulása; a gazdasági termelőképesség kortól függő nagysága és változása; vagy az idősödés társas-szociális elemei.

A társadalmi idősödés indikátorai kimondottan fontosak a szociálpolitikában. Céljuk, hogy egyszerű és érthető referenciát adjon a szakemberek és döntéshozók kezébe a gazdaság és a szociális berendezkedés fenntarthatóságáról, amelyet jó esetben fel is használnak a jóléti ellátórendszer hosszú távú működtetésében (Zaidi et al. 2012, Holzmann 2013). Fontos, hogy megfelelően mutassák be az idősödés időbeli alakulását, a folyamat mértékét, illetve az országok közötti különbségeket.

Milyen következtetéseket vonhatunk le a társadalmi idősödés mutatószámaiból? Mit mutatnak pontosan a tradicionális demográfiai indikátorok, és milyen alternatív megoldások vannak arra, hogy az idősödés mértékét, terjedelmét és hatását megbecsüljük? Irodalmi összefoglalóban ezekre a kérdésekre próbálok meg válaszolni, és részletesebben bemutatom a társadalmi idősödés klasszikus és alternatív mutatószámait. Először az idősödés klasszikus demográfiai indikátorait tekintem át, és több példával illusztrálom, hogy pontosan mit mutatnak a mutatók. Ezek után az új ötletek és becslések, illetve az alternatív indikátorok ismertetésével mutatok rá, hogy milyen problémákat vetettek fel eddig a klasszikus indikátorokkal összefüggésben. Végül összefoglalom, hogy a szakirodalmi áttekintésből mire következtethetünk az idősödés mutatóival kapcsolatban.

AZ ÖREGEDÉS KLASSZIKUS INDIKÁTORAI

A társadalmi idősődéssel összefügg a legtöbb demográfiai mutatószám (mint a termékenység, a népesség növekedése, a halálozás, stb.). Ennek ellenére a mértékének, terjedelmének és a változás sebességének megragadására legtöbbször a következő demográfiai mutatószámokat alkalmazzák: az idősök aránya a népességben, a medián életkor, a függőségi és eltartási ráta, ill. az öregedési index (Valkovics 2000, UN 2001, Rowland 2003, Uhlenberg 2005). Ahogy említettem, a társadalmi öregedéshez társított félelem legfőbb alapja az, hogy bizonyos klasszikus demográfiai mutatók nagy és drasztikus változást jeleznek előre. Érzékelteti ezt a változást, hogy a legtöbbször használt mutató, az időskori függőségi ráta – amely az idősök és az aktív korú népességek számának arányát mutatja – 2050-re a legtöbb európai országban megduplázódik.² De ha még ennél is drasztikusabb vagy drámaiabb képet szeretnénk festeni, akkor az idősök és a nem aktív, fiatalkorú népességek arányát véve – vagyis az öregedési indexet használva – háromszoros változást vizionálhatunk.³

A medián életkor két egész csoportra vágja a népességet: azokra, akik a medián életkornál fiatalabbak; valamint azokra, akik annál idősebbek. A mutató nem fókuszál közvetlenül az idősebb népeiségre, hanem a népesség egészének mintázatára utal. Általában a politikai közgazdaságtanban használják a választási korral összefüggésben (Holzmann 2013). A világ népességének medián korát az ENSZ 2010-ben 28,5 évre teszi, amely 2050-re 36,1 évre nő. Az előrebecslések szerint Európa népességének medián életkora ez alatt a 40 év alatt ennél kevesebbet nő; 40,4-ről 46,2-re.

Az időskorba való átmenetnek – mely átmenet fizikai, vagyis az egészségi állapottal kapcsolatos, társadalmi és társas, illetve egyéb szubjektív tényezőkkel is jellemezhető (Bálint – Spéder 2012) – nincsen egy meghatározott univerzális, egyetlen korévvvel jellemezhető határa. Köthető a nyugdíjazáshoz, vagy egyéb tulajdonsághoz (Daróczi – Spéder 2000). A korhatár időben változhat, és változott is az elmúlt századok során. Az idősök és a nem idősök közti határt napjainkban legáltalánosabban a 65. fix korévnél állapítják meg. Az ENSZ, az Európai Unió és más országok statisztikai gyakorlata is ezt követi. Valószínűleg azért használják a 65-öt, mert ez egyrészt egész szám, másrészt viszonylag közel esik a jóléti rendszer berendezkedésében az idősök számára biztosított juttatásokhoz (Bálint – Spéder 2012).

² Az ENSZ előreszámításai (UN 2015 Revision of World Population Prospects) az alábbi linken érhetők el: <http://esa.un.org/unpd/wpp/DVD/>

³ Az idős, aktív korú és nem aktív fiatalkorú népességek pontos korhatárait lásd alább.

Az ebből a fix életkori határból képzett, sokat használt demográfiai indikátor a 65 éves és annál idősebb népesség arányát mutatja a teljes lakossághoz képest. Az ENSZ számításai szerint a világ népességének 7,6%-a tartozott a 65 év felettiek csoportjába 2010-ben; 2050-ben pedig már a 16%-a fog ide tartozni. A még távolabbi előrejelzés szerint 2010-hez képest háromszorosára nő az arány 2100-ra. Európában már 2010-ben a 65+ csoportba tartozott a népesség 16,3%-a, mely 2050-re 27,6%-ra nő, 2100-ra pedig még plusz 1,8 százalékpontos növekedés van kilátásban az ENSZ előrejelzései szerint.

A demográfiai függőségi hányados és az eltartási hányados a gazdasági és jóléti rendszer fenntarthatóságának szempontjából próbálja megragadni az idősödés folyamatát, kizárólag az életkoron alapuló besorolás alapján, nyers létszámarányokat használva. Ezekben a mutatókban már nemcsak a 65 éves korhatár választása egyszerűsíti le az idősödés problémáját, hanem a 15 éves vagy 20 éves korhatáré is. A korcsoportokba való besorolás azon alapszik, hogy potenciálisan a 65 évesnél idősebb és a 20 évesnél fiatalabb korcsoportok a jóléti társadalmi be rendezkedések kedvezményezettjei (nyugdíjasok és gyermekek); a közöttük lévő korosztályok pedig a hozzájárulói (vagyis az adófizetők). A függőségi hányadosban az eltartott, „függő” népesség létszáma a számlálóban, az eltartó népesség létszáma pedig a nevezőben van; míg az eltartási hányados ennek a mutatónak a reciproka. Időskorra vonatkozó változatuk csak az időskori eltartott népesség létszámát veszi figyelembe. Az alternatív mutatószámok tárgyalásánál még részletesebben kitérek arra, hogy ennél a mutatószámnál nemcsak az problematikus, hogy a fix kronologikus életkor alapján sorolja be a népességet a függő és eltartó csoportokba, hanem az is, hogy tulajdonképpen a jóléti rendszernek csak és kizárólag az időskort finanszírozó részére fókuszál. Azzal valójában nem számol, hogy nemcsak az időskor inaktív életszakasz, hanem a gyermekkor is.

Az ENSZ előrebecslései szerint az egész világot tekintve az időskori függőségi hányados (*Old age dependency ratio*) 13,4%-ról 28,7%-ra nő 2010 és 2050 között, Európában pedig 26,2%-ról 52,7%-ra (ezek a számok a 65+ népesség és a 20–64 éves népességek arányain alapulnak; természetesen valamivel kisebb arányokat kapunk, hogyha a 15–64 éves korosztállyal számolunk). Az öregedési index (*Ageing index*) még ennél is nagyobb változást vetít előre, mivel ez a mutató az idős függők (60 vagy 65 évnél idősebbek) és a fiatal függők (általában 15 év alattiak) létszámának arányát veszi.

Az 1. táblázat négy kiválasztott európai ország (Franciaország, Magyarország, Németország és Szlovénia) medián életkorait, a 65+ évesek arányait és az időskori függőségi rátáit mutatja 1960 és 2010 között, illetve tartalmazza a 2025-re és 2050-re vonatkozó előreszámításokat is. Az adatokat elsősorban a mutatószámok be-

mutatása végett közlöm, nem célom, hogy részletes összehasonlítást mutassak az országokról. Azért ezekre az országokra esett a választás, mivel rájuk vonatkozóan több alternatív idősödés indikátor értéke is elérhető. Mind a három indikátor időbeli változása egyértelműen mutatja az idősödés folyamatát a kiválasztott európai országokban, és azt is, hogy az idősödés már jó néhány évtizede folyamatban van. A medián életkor 1960 és 2010 között több mint 6 évet nőtt mind a négy országban; a 65+ népesség aránya több mint 5, a függőségi hányados pedig több mint 8 százalékponttal növekedett ezekben az országokban. Az előrejelzések szerint a következő 40 évben az idősödés üteme még ennél is gyorsabb lesz majd.

A táblázatból az is látszik, hogy a három idősödés mutató növekedési üteme nem egyenletes és párhuzamos (lásd még 1. ábra, Valkovics 2000). Olyan demográfiai események, mint a baby boom rövid távon befolyásolják az indikátorok növekedési ütemét (Uhlenberg 2005). A 65 éves vagy annál idősebb népesség arányának értékét elsősorban az idősebb népesség halandóságának javulása mozgatja. Az időskori függőségi hányados értékén az élettartam növekedésének hatása mellett a termékenység csökkenésének a hatása is meglátszik. 2010 és 2050 között ez a mutató írja le a legdrámaiabb módon a társadalmi idősödés történetét.

1. táblázat: Medián kor, a 65 éves vagy annál idősebb népesség aránya és az időskori függőségi hányados négy európai országban 1960–2050 között

Median age, ratio of the population aged 65 or older and the old age dependency ratio in four European countries between 1960–2050

	1960	1980	2000	2010	2025	2050
<i>Medián kor</i>						
Franciaország	33,1	32,6	37,8	40,1	42,5	43,9
Németország	34,7	36,4	40,1	44,3	47,9	51,4
Magyarország	32,2	34,4	38,6	39,9	44,7	47,8
Szlovénia	29,2	31,6	38,1	41,5	46,3	49,3
<i>65+ népesség aránya, %</i>						
Franciaország	12	14	16	17	22	26
Németország	12	16	16	21	25	32
Magyarország	9	14	15	17	21	28
Szlovénia	8	11	14	17	23	32
<i>Időskori függőségi hányados, %</i>						
Franciaország	21	25	27	29	41	51
Németország	19	27	26	34	43	64
Magyarország	15	23	25	27	36	51
Szlovénia	14	20	22	26	41	67

Megjegyzés: Az időskori függőségi hányados a 65+ népesség és a 20–64 éves népesség hányadosa.

Forrás: UN 2015 Revision of World Population Prospects; az előrejelzések középső becslések (*medium variant*). (Letöltés: 2015. október 28.)

AZ ÖREGEDÉS ALTERNATÍV MUTATÓSZÁMAI

A társadalmi öregedés alternatív mutatószámainak az a legfontosabb céljuk, hogy a döntéshozók ne csak és kizárólag a demográfiai korszerkezet változásaiból vonjanak le következtetések a jövőbeli gazdasági és társadalmi változásokra, illetve a jóléti rendszer fenntarthatóságára vonatkozóan. A klasszikus demográfiai idősödés mutatóit már az 1970-es évektől kezdve, a 2000-es évektől pedig egyre többen kritizálják. A kritikusok szerint az indikátorok csak korlátozott információval bírnak az idősödés folyamatának és mértékének leírásában, ugyanis csak és kizárólag az életkoron alapulnak. Vagyis csak az életkor információja alapján sorolják be az embereket produktív és nem produktív, aktív és inaktív csoportokba. Kizárólag a korszerkezet változása alapján nem lehet egyértelműen következtetni arra, hogy mekkora teherrel jár majd az idősödés a jövőben, illetve a számok interpretációja sem egyértelmű. A demográfiai indikátorok hosszú idősoros elemzése ugyanis egy fontos feltételezéssel él: a múltban 65 évesek vagy idősebbek és a ma élő azonos korú emberek ugyanolyan tulajdonságokkal bírnak. Az alternatív demográfiai indikátorok ezt a feltételezést kérdőjelezi meg.

A következőkben összefoglalom, hogyan érveltek részletesebben a klasszikus idősödés mutatóinak használata ellen, és milyen alternatív mutatókat javasoltak a kutatók. Attól függően, hogy a korszerkezet változása mellett milyen egyéb információt használnak föl, az alternatív mutatók több csoportját különböztetem meg (2. táblázat).

A legnagyobb csoport azokat a megközelítéseket foglalja össze, amelyek az egészségi állapot javulását hangsúlyozzák. Ezek a megközelítések az abszolút kor helyett a várható élettartam, az egészségi állapot és a munkában való akadályozottság, illetve a kognitív képességek alapján sorolják be a népességet eltartott és eltartó kategóriákba. A második csoport a gazdasági aktivitást, munkaerő-piaci részvételt, illetve a termelés és a fogyasztás szintjét emeli be plusz információként az életkor mellé, és ez alapján alkotja meg a népességek gazdasági függőségi mutatóját, vagyis eltartási hányadosát. Emellett a két nagyobb csoport mellett egyéb megközelítések is léteznek, köztük olyanok, amelyek az idősödés társas komponenseit is figyelembe veszik.

2. táblázat: A társadalmi idősödés alternatív megközelítései és mérőszámai
 Alternative approaches and indicators of population ageing

Megközelítés	Kor melletti / helyetti plusz információ	Hivatkozás	Alternatív idősödés indikátor elnevezése
Egészségi állapot	Várható élettartam	Ryder 1975, Sanderson – Scherbov 2005, 2007, 2008, 2015, Shoven 2007, Lutz et al. 2008a, 2008b, Crespo Cuaresma et al. 2014	Medián kor, idős népesség aránya és időskori függőségi hányados a várható élettartamot figyelembe véve (<i>Prospective median age, Prospective proportion old, Prospective old age dependency ratio</i>).
	Egészségi állapot, munkában való akadályozottság	Sanderson – Scherbov 2010, Muszyńska – Rau 2012	Függőségi hányados az akadályozottságot figyelembe véve (<i>Adult disability dependency ratio</i>); ill. az egészséges és a nem egészséges idős népességre vonatkozóan (<i>Healthy / Unhealthy dependency ratio</i>).
	Kognitív képességek	Skirbekk et al. 2012	Függőségi hányados a kognitív képességeket figyelembe véve (<i>Cognitive-adjusted dependency ratio</i>).
Gazdasági aktivitás	Aktív és az inaktív népesség aránya	Shyrock – Siegel 1973, Bongaarts 2004	Aktívak és inaktívak létszámaránya, nyugdíjasok és dolgozók aránya (<i>Pension per worker estimates</i>).
	Munkával eltöltött idő	Vaupel – Loichinger 2006	Rostock indikátorok (<i>Rostock indicators</i>).
	Termelés és fogyasztás szintje	Cutler et al. 1990, Lee – Mason 2011, Mason – Lee 2013, Prskawetz – Sambt 2014, Gál – Vargha 2015	Gazdasági eltartási hányados (<i>Economic support ratios</i>), Teljes eltartási hányados (<i>Total support ratio</i>), Életciklus deficit / többlet (<i>Lifecycle deficit / surplus</i>).
Társas komponens	Társadalmi tudat	Bálint – Spéder 2012	
Komplex megközelítés	Foglalkoztatás, társadalmi részvétel, egészség és életmód	Zaidi et al. 2012	Aktív öregedés index (<i>Active Ageing Index</i>).
Egyéb	Teljes koreloszlás	D'Albis – Collard 2013	

AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTOT FIGYELEMBEVEVŐ IDŐSÖDÉS INDIKÁTORAI

Az élet meghosszabbodása a fejlett országok öregedésének fő komponense. A javuló halandóság és a kor összefüggéseinek elemzése központi szerepet játszik a halandóság részletes elemzéseiben (l. még Daróczy 2000, Bálint – Kovács 2015); a halandóság javulásával az egészségesen várható élettartam is nő. Például a ma élő 65 évesek nagyban különböznek a 20 évvel ezelőtti 65 évesektől, hiszen magasabbak a túlélési esélyeik, valamint a még várható egészséges élettartamuk is. Ha tehát a mai idősekre tekintünk, ők igen csak különböznek a húsz évvel ezelőtti idősök csoportjától. A várható élettartam javulása továbbá azt is eredményezi, hogy a legidősebb idős életszakasz egyre későbbre tolódik. Ryder 1975-ös cikkét követve, és ezeket a változásokat figyelembe véve, Sanderson – Scherbov 2005, 2007, 2008, 2015, illetve Lutz et al. 2008a és 2008b a halandósági táblából számítva, a várható élettartam alapján kategorizálják a népességet, és ezek alapján következtetnek az öregedés mértékére.

A várható élettartamot figyelembe véve is kiszámolható a medián kor (*Prospective median age*), az idős népesség aránya (*Prospective proportion old*), illetve a függőségi hányados is (*Prospective old age dependency ratio*). Az első mutató a standardizált halandósági táblában a medián korú népesség még várható életéveit veszi alapul, és a másik két mutató számításai is a halandósági táblából indulnak ki. A várható élettartamot figyelembe véve az idős népesség aránya azt mutatja meg, hogy egy országban mekkora azok aránya, akiknek a még várható élettartamuk 15 év, vagy annál alacsonyabb. Végül a várható életévek alapján számított függőségi hányados azt mutatja meg, hogy mekkora a várható életévek alapján definiált idősök aránya (tehát akiknél a várható élettartam 15 év vagy annál kevesebb) a 20 évesnél magasabb életkorú, de az új definíció alapján nem idősnek tekintett népességhez viszonyítva (tehát akiknél a várható élettartam 15 évnél nagyobb).⁴

⁴ A Sanderson és Scherbov által közreadott számítások a világ legtöbb országára letölthetőek az International Institute for Applied System Analysis (IIASA) honlapjáról: Prospective Measures of Population Aging: Version 1.0, 2014. június. <http://www.iiasa.ac.at/web/home/research/researchPrograms/WorldPopulation/Reaging/Indicators.html> Az itt közölt számításokhoz a letöltések 2015. október 28-án történtek.

3. táblázat: Az időskor határa a várható élettartamot figyelembe véve korévekben négy európai országban 1960–2050 között

Old-age threshold calculated by the remaining life expectancy in four European countries (France, Germany, Hungary and Slovenia), 1960–2050

	1960	1980	2000	2010	2025	2050
Franciaország	63,9	66,4	70,2	71,8	73,3	75,5
Németország	62,9	64,4	68,3	70,0	71,5	73,8
Magyarország	62,4	62,6	64,7	66,6	68,0	70,1
Szlovénia	62,0	63,5	67,1	69,5	70,9	73,1

Megjegyzés: A várható élettartamot figyelembe véve azok tekinthetők idősnek, akiknek a még várható élettartamuk 15 év, vagy annál alacsonyabb.

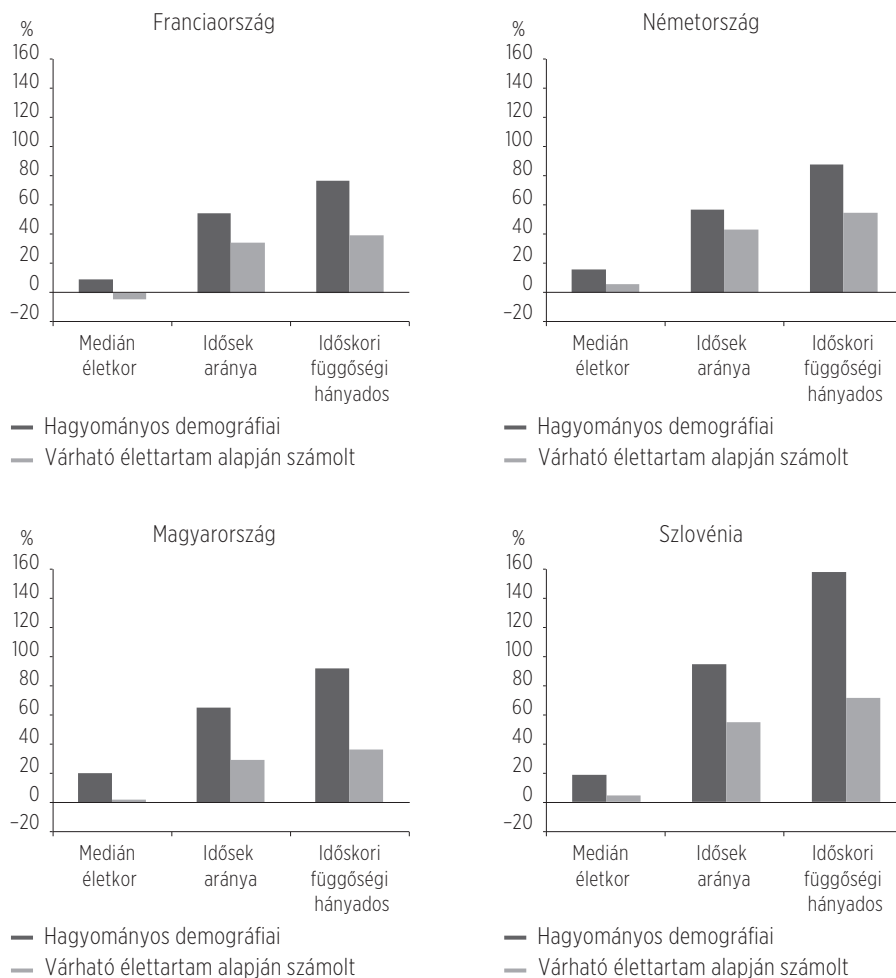
Forrás: IASSA Prospective Measures of Population Aging: Version 1.0, 2014. június. (Letöltés: 2015. október 28.)

A 3. táblázat mutatja a Sanderson és Scherbov szerzőpáros által definiált időskor határát a kiválasztott országokban 1960 és 2050 között, vagyis az országok halandósági táblájában egy-egy adott évben azt az életkort, ahol a még várható élettartam 15 év alá csökken. E szerint 2010-ben idősnek számítottak Magyarországon a 67 évesek vagy annál idősebbek. A korhatár a további három országban már ebben az évben is magasabb volt (70–72 éves kor); ezek az értékek magasabbak, mint az európai átlag. Az előrejelzések szerint 2050-re minden országban majdnem négy évet emelkedik az időskor határa. Magyarország az előrejelzések szerint még 2050-ben is jóval elmarad majd az európai átlagtól.

Az 1. ábra mutatja, hogy 2010 és 2050 között hogyan változnak a kiválasztott országokban a klasszikus demográfiai öregedés indikátorok és a Sanderson és Scherbov szerzőpáros által bemutatott mutatók, a várható élettartam alapján kalkulált medián kor, az idősek aránya és az időskori függőségi hányados. Az ábra jól érzékelteti, hogy a hagyományos társadalmi öregedés mutatóival szemben ezek a mutatók kevesebb, mint fele akkora változást jelez előre az országokban 2010 és 2050 között. Míg Magyarországon a hagyományos medián életkor az előrejelzések szerint 2050-re 2010-hez képest 5 és fél évet nő, addig az alternatív változata csak fél évet. Az idős népesség aránya a hagyományos mutatószám alapján 64%-kal nő majd ez alatt a 40 év alatt az előreszámítások szerint; az alternatív változata szerint csak 28%-os változás becsülhető. Végül az időskori függőségi hányados klasszikus mutatója kétszeresére nő 2050-re; alternatív társa csak 1,4-szeresére. Hasonló különbségek figyelhetők meg a többi országban is. Sőt Franciaországban a várható élettartam alapján kalkulált medián kor csökkenést mutat.

1. ábra: A hagyományos értelemben vett és a várható élettartam alapján kalkulált medián kor, az idős népesség aránya és az időskori függőségi hányados változása 2010 és 2050 között négy európai országban (%)

Change of traditional and prospective median age, ratio of old people and old age dependency ratio between 2010 and 2050 in four European countries (%)

Megjegyzés: A demográfiai értelemben vett idős aránya a 65+ és a teljes népesség arányát jelenti. Az időskori függőségi hányados pedig a 65+ éves népesség és a 20–64 éves népesség hányadosa. A várható élettartam alapján a medián kor a standardizált halandósági táblában a medián korú népesség még várható élettartamát jelenti; idősnek pedig azok tekinthetők, akiknek a még várható élettartamuk 15 év, vagy annál alacsonyabb. A várható élettartam alapján számított függőségi hányados azt mutatja meg, hogy mekkora az aránya a várható élettartam alapján definiált idősnek (tehát akiknél a várható élettartam 15 év vagy annál kevesebb) a 20 évesnél magasabb életkorú, de az új definíció alapján nem idősnek tekintett népességhez viszonyítva (tehát akiknél a várható élettartam 15 évnél nagyobb).

Forrás: UN 2015 Revision of World Population Prospects; IASSA Prospective Measures of Population Aging: Version 1.0, 2014. június. (Letöltések: 2015. október 28.) Saját számítás.

Sanderson és Scherbov megközelítése szerint tehát a társadalmi idősödés folyamata a várható élettartam alakulásával függ össze, és korántsem riogat olyan nagy változással, mint az életkorokon alapuló öregedés. Bár nem tisztázott, hogy miért pont a még 15 év várható élettartamot használják határként az időskorú népesség definíciójában; a mutatók azt jól érzékeltetik, hogy a várható élettartam alapján egy lassabb és nem annyira drámai öregedési folyamat rajzolódik ki a jövőben. Fontos különbség az is, hogy a várható életevek alapján kalkulált függőségi hányados szerint 2010-ben Európában nem Németország és Olaszország rendelkezik a legidősebb népességgel, hanem Bulgária és Ukrajna. Ennek az az oka, hogy ezekben az országokban már fiatalabb korban is alacsonyabb a várható élettartam, a várható életkort tekintve ezek a társadalmak tehát kifejezetten idősnek számítanak.

A Sanderson – Scherbov-féle várható élettartam alapján számított idősödés mutatók egyre nagyobb visszhangot kapnak. Crespo Cuaresma et al. (2014) szerint a Sanderson – Scherbov-féle várható élettartam alapján számított idősödés mutatók Európában jobban magyarázzák a hosszú távú gazdasági növekedés ütemét, mint a fix életkor-határokat használó indikátorok.

Sanderson – Scherbov (2010) tovább fejlesztették idős-konceptiójukat, és az egészségben és a nem egészségben eltöltött várható élettartam alapján (*Disability-free life expectancy*) újabb indikátort alkottak. A függőségi hányados az akadályozottságot figyelembe véve (*Adult disability dependency ratio*) survey adatokat (EU Statistics on Income and Living Conditions: EU-SILC) használva két felnőtt (20+) népesség arányát veszi: akiknél nagyfokú korlátozottság vagy rokkantság van, és akiknél nincs ilyen. A mutató alapján Magyarország és Szlovákia a legöregebb (legakadályozottabb) társadalmak közé tartozik; a mutató már 2005-ben is a kétszerese vagy két és félszerese volt az elemzésbe bevont többi országhoz képest (Svájc, Csehország, Németország, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, Japán, Svédország, Egyesült Államok). Mivel ez a mutató Sanderson és Scherbov (2010) kalkulációi szerint 2045–2050-re mindenhol csak 1-3 százalékponttal emelkedik, ezért a kutatók ismételten azt a következtetést vonják le, hogy az idősödés üteme valójában sokkal kisebb, mint ahogy azt a klasszikus demográfiai mutatókból eddig leszűrték.

Muszyńska – Rau (2012) dekompozíciós eljárással külön függőségi hányadost számolnak az egészséges és a nem egészséges idős népességre vonatkozóan (*Healthy / Unhealthy dependency ratio*). Ők is survey adatokat (Survey of Health Ageing and Retirement: SHARE) használnak arra, hogy a szubjektív egészségi állapot alapján két külön kategóriába sorolják be az idős népességet.

2010-hez képest 2050-re az elemzésbe bevont összes európai országban nő mind az egészséges, mind a nem egészséges idős népesség aránya. Gyorsabban emelkedik viszont az egészséges idős népesség aránya, mint a nem egészségesé. Skirbekk és szerzőtársainak (2012) tanulmánya is alternatív mutatószám mellett érvel, amely a kor mellett a kognitív képességeket is figyelembe veszi a függő népesség definiálásakor. Függőségi hányadosuk (*Cognitive-adjusted dependency ratio*) nevezőjében a 15–49 éves korú népesség száma és az 50 év feletti népességből mindazoknak a száma található, akiknek jók a kognitív képességeik; a számlálóban pedig az 50 éves vagy annál idősebb népesség rossz kognitív képességekkel rendelkező száma szerepel. A kognitív képességeket survey adatokból nyerik, bizonyos adatfelvételek tartalmazzák ugyanis a rövid távú memória mérését is (szavakra való visszaemlékezés, mint pl. a Survey of Health Ageing and Retirement (SHARE), az English Longitudinal Study of Ageing (ELSA) vagy a Health and Retirement Study (HRS) adatfelvételei). A szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy az idősödés azokban az országokban okoz majd igazán nagy problémát, ahol az idősebb népesség kognitív képességei nem jók. Szerintük az idősödés folyamata lassul abban az esetben, ha a szenior lakosság kognitív képességei emelkednek.

Az eddig bemutatott alternatív mutatószámok megegyeznek abban, hogy elsősorban az eltartott idős népességre fókuszálnak. Sanderson – Scherbov (2010), Skirbekk és szerzőtársainak (2012), és Muszyńska – Rau (2012) elemzése is arra utal, hogy olyan tényezők, mint az egészségi és kognitív állapot befolyásolják az eltartottság állapotát. Hibás feltételezés tehát kizárólag az életkor információja alapján definiálni az eltartott idős népességet. Magasabb iskolai végzettséggel (Lutz et al. 2008c, Kluge et al. 2014) és egészségesen az idősök tovább maradnak aktívak. Az azonban, hogy mekkora terhet jelent a függő helyzetben lévő, eltartott népesség nem csak és kizárólag az idős eltartott népesség számától függ; bárhogyan definiáljuk is azt, hogy ki számít idősnek, egészséges vagy nem egészséges idősnek. A teherviselésben a fiatalabb eltartott népesség, illetve az eltartó népesség száma is szerepet játszik, és a teher mértéke is fontos. A gazdasági függőségi mutatók ezeket a plusz információkat veszik tekintetbe.

A GAZDASÁGI AKTIVITÁST FIGYELEMBEVEVŐ IDŐSÖDÉS INDIKÁTORAI

A klasszikus mutatószámok által felvetett problémára válaszul – tehát arra, hogy nem a fix életkorok alapján lesz valaki a függő vagy eltartó csoport tagja egy népességben – Shyrock – Siegel (1973) már az 1970-es években számolt gazdasági függőségi mutatót, amely az aktív és az inaktív népesség arányát mutatja. Bongaarts (2004), ehhez hasonlóan, a nyugdíjrendszer fenntarthatóságának mutatójához a nyugdíjasok és a dolgozók számának arányát veszi. A megközelítés érvelése az, hogy a munkaerő-piaci helyzetet nem csak és kizárólag az életkor határozza meg: az idős inaktívak száma magasabb, mint a 65 évesnél idősebb népességé; és a 20–64 éves korcsoport nem feleltethető meg a dolgozók csoportjának. Bongaarts az OECD korcsoportos foglalkoztatási rátáit használja; kérdéses azonban, hogy ez a bináris besorolás minden országban jól tükrözi-e az aktivitás tényleges mértékét (Vaupel – Loichinger 2006).

Vaupel – Loichinger (2006) két új egyszerű függőségi rátát vezet be az idősödés folyamatának megragadására (ún. Rostock indikátoroknak nevezik el őket). Az első a nem dolgozók és a dolgozók arányát számolja ki. Ebben a definícióban dolgozónak számít mindenki, aki egy héten legalább egy órát dolgozik, és ezért bért is kap; ők tehát ezzel küszöbölik ki az aktivitás definíciójának problémáját. A második mérőszám pedig az egy hétre eső munkával eltöltött órák számának országonkénti egy főre jutó értékét és annak az előrejelzését használja indikátorként. Ezek alapján Németországban 2025-re három nem dolgozó jut majd két dolgozóra, pedig 2005-ben még öt nem dolgozó jutott négy dolgozóra. Az egy főre eső ledolgozott órák száma 8%-kal csökken 2025-re. Mivel megnő a nem dolgozók aránya a népességben, a dolgozóknak arányosan többet kell majd ekkor dolgozniuk. A mérőszámok alapján arra a következtetésre jutnak, hogy az idősödő országokban újra kell osztani a korévek vagy generációk között a munkával eltöltött órák számát ahhoz, hogy a gazdaság volumene fenntartható legyen. A 60-as és a 70-es éveikben levők foglalkoztatása az egyik kulcsa annak, hogy a rendszer fenntartható legyen.

A gazdasági eltartási mutatószámok egy másik csoportja nem az aktív és inaktív csoportok létszámára koncentrál, illetve nem önmagában a termelés mértékére, hanem emellett a fogyasztására is (Cutler et al. 1990, Lee – Mason 2011, Mason – Lee 2013, Prskawetz – Sambt 2014, Gál – Vargha 2015). A szerzők azzal érvelnek, hogy a függő élethelyzetben levők fogyasztásának biztosítása a munkaerő-piaci részvételtől és a gazdasági termeléstől függenek; az idősödés

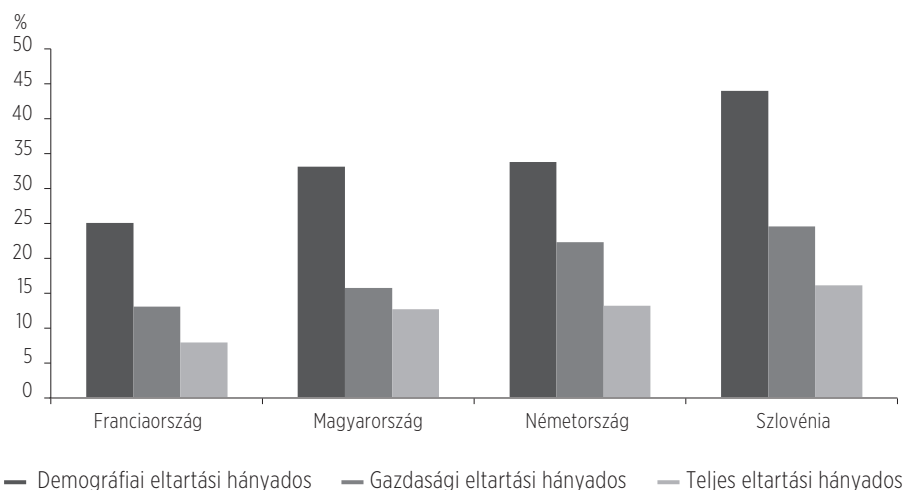
kérdésében tehát ezekre a gazdasági tevékenységekre és ezek mértékére kell elsősorban koncentrálni. A jövedelemtermelés szintje igen eltérő a különböző korcsoportok között (például egy éppen a munkaerő-piacra kerülő fiatal munkajövedelme alacsonyabb, mint egy már sok éve dolgozóé), és a fogyasztás mértéke is. A gazdasági tevékenységek koronkénti átlagos értékei három szakaszra bontják az életciklust: fiatal inaktív korú, dolgozó korú és idős inaktív korú. Vagyis a szakaszok határai nem fix életkorokon alapulnak; követik azt, hogy átlagosan mikor fejezik be az iskolát, mikor állnak munkába, meddig dolgoznak, és mikor vonulnak nyugdíjba (l. még Gál – Vargha 2015). Vaupel – Loichinger (2006) megközelítéséhez hasonlóan ezek a számítások sem egyedül az időskorúak eltartására és a nyugdíjrendszerre fókuszálnak, hanem a népességen belüli teljes jövedelemelosztásra.

A fenti különbségeket figyelembe véve, az eltartás mértékének becslésére Cutler és szerzőtársai (1990) a népesség koréves számait súlyozza a jövedelemtermelés és a fogyasztás egyes korévekre jellemző, egy főre jutó értékeivel. Ugyanezt az elvet követik a legújabb gazdasági eltartási mutatószámok is. A kutatók sztenderd módszer alapján (UN 2013) számolják ki a jövedelemtermelés és a fogyasztás koronkénti átlagos értékeit a különböző országokra vonatkozóan;⁵ és ebből következtetnek az egy adott évre jellemző eltartási hányadosra. Az eltartási rendszerekben rejlő jövőbeli feszültségek bemutatása az eltartási mutatók kivetítésével lehetséges. A számítások a népesség-előreszámításokra és arra a feltételezésre építenek, hogy az egyes korévekre jellemző termelés és fogyasztás szintje változatlan marad a jövőben. Külön eltartási hányados számolható aszerint, hogy a gazdasági tevékenységeknek csak a piaci komponenseit (munkajövedelmek és piaci fogyasztás) veszik figyelembe, vagy a nem piaciakat is (nem fizetett háztartási munka és annak fogyasztása). A gazdasági eltartási hányados (*Economic support ratio*) csak a különböző korúak közötti piaci jövedelemelosztást veszi figyelembe a kor szerkezet változása mellett (Cutler et al. 1990, Lee – Mason 2011, Mason – Lee 2013, Prskawetz – Sambt 2014); a teljes eltartási hányados (*Total support ratio*) pedig a háztartás-gazdaságban levő munkával és annak fogyasztásával is számol (Gál – Vargha 2015).

⁵ A különböző országokra jellemző piaci termelés és fogyasztás koronkénti átlagos értékei a National Transfer Accounts honlapjáról tölthetők le (<http://ntaccounts.org/doc/repository/Program%20Inputs.xls>). Az itt közölt számításokhoz a letöltések 2015. szeptember 17-én történtek. A nem piaci termelés és fogyasztás koronkénti átlagos értékeinek becsléséhez lásd HU: Gál et al. 2015; FR, DE és SI: Vargha et al. 2015.

A gazdasági eltartási hányados 2010-ről 2050-re 25%-ot csökken Szlovéniában; Németországban 22, Magyarországon 16, és Franciaországban 13%-ot. A teljes eltartási hányados még ennél is alacsonyabb, 8-16%-os csökkenést jelez. Az egy főre eső munkajövedelmeknek és termelésnek mindenképpen növekedniük kell a jövőben ahhoz, hogy a fogyasztás jelenkori mértéke finanszírozva legyen. Ez a hiány azonban jóval alacsonyabb annál, mint amit a nyers életszakasz-határookra és létszámokra épülő demográfiai eltartási hányados előre jelez (l. 2. ábra), illetve amit a nyugdíjrendszerek hiányának előrejelzései mutatnak. Az egészségi állapot javulását előtérbe helyező kutatásokhoz hasonlóan a gazdasági megközelítések is lassabb ütemű és kisebb változást jeleznek előre a korszerkezet átalakulásával párhuzamosan.

2. ábra: A demográfiai eltartási hányados, a gazdasági eltartási hányados és a teljes eltartási hányados változása 2010 és 2050 között négy európai országban (%)
Change of the demographic support ratio, the economic support ratio and the total support ratio between 2010 and 2050 in four European countries (%)

Megjegyzés: demográfiai eltartási hányados: a 20–64 éves népesség / (0–19 és a 65+ éves népesség) hányadosa; gazdasági eltartási hányados: a piaci fogyasztás és munkajövedelem egy főre eső koreloszlásaival súlyozza a koréves létszámokat, és veszi azok arányát; teljes eltartási hányados: a nem fizetett háztartási munkával megtermelt érték előállításával és fogyasztásával egészíti ki a gazdasági eltartási hányados tételeit.

Forrás: National Transfer Accounts; Gál et al. (2015); Vargha et al. 2015; az Eurostat koronkénti népesség-előreszámításai. Saját számítás.

EGYÉB IDŐSÖDÉS-INDIKÁTOROK

Az időskor definiálására egyéb módszerek is születtek. D'Albis – Collard (2013) a teljes népesség koreloszlásából endogén módon, optimális csoportosítási technikával állapítja meg, hogy ki számít idősnek és fiatalnak egy társadalmon belül. Az új mérőszám alapján ők is azt vonják le következtetésként, hogy korántsem fest annyira drámaian a népességek koreloszlásainak változása, mint azt a hagyományos demográfiai indikátorok mutatják. Bálint – Spéder (2012) megközelítésében az időskor a szubjektív idős-tudattal is kapcsolatban van, mely kérdőíves felmérés alapján mérhető. Az idős életszakasz korhatárát tehát kijelölhetjük a társadalom által vélt életkornál; de az egyéneknek a saját korukra irányuló önértékelése is szolgálhat az idősként való besorolás alapjául (vagyis hogy idősnek vagy középkorúnak érzi-e magát valaki).

Az alternatív idősödés mutatók közül utolsóként röviden érinteném még az aktív idősödési indexet (*Active Ageing Index*), amely egy többdimenziós összetett indikátor (Zaidi et al. 2012). A foglalkoztatás, egészség és életmód tényezőin kívül ez az indikátor is figyelembe veszi az idősödés társas-szociális összetevőit is (mint pl. részvétel a családi, társadalmi életben), s ezzel arra hívja fel a figyelmet, hogy az idősödés folyamatának a szociológiai és társas vonatkozásairól sem szabad elfeledkezni. Ez a komplex indikátor, bár szigorú értelemben véve időbeli összehasonlításra nem alkalmas, az Európai Unió országok közötti sorrend felállítására igen.⁶

Az idősödés indikátorainak egy másfajta problémájára mutat még rá Uhlenberg (2005). Mivel a demográfiai idősödés indikátorainak jövőbeli projekciói a népesség-előrejelzéseken alapulnak, ezért nagyban függnek attól, hogy mekkora mértékű termékenységet, halandóságot és migrációt feltételezünk a jövőben. Az amerikai előrejelzésekből az derül ki, hogy közepes termékenységgel, halandósággal és bevándorlással számolva a 65 évesnél idősebb népesség aránya 20% lesz 2050-re. Alacsonyabb termékenységgel kalkulálva ez az arány 22,8% lesz, magasabb termékenységgel pedig 17,6%. A halandóság még ennél is jobban befolyásolja az indikátort: alacsonyabb halandósággal számolva 23,3%, magasabb halandóság esetén pedig 16,5% lesz az idősek aránya a népességben. Érdekes módon az Amerikai Egyesült Államokba irányuló bevándorlás előrejelzésének alacsony és magas szintje nincsen nagy hatással az idősödés mutatójára: csak 0,4 és 0,6 százalékpontos változást mutat az idős népesség arányában (Uhlenberg 2005: 146). Ugyanerre a következtetésre jut

⁶ Az egyes EU országokra jellemző mutatószámok letölthetőek az Egyesült Nemzetek Szervezete Európai Gazdasági Bizottsága (UNECE) honlapjáról: <http://www1.unece.org/stat/platform/display/AAl/Active+Ageing+Index+Home>

Földházi (2014) a Magyarországra vonatkozó népesség-előreszámítások alapján. A korszerkezet változására a migráció különböző szintjei csekély mértékben hatnak, azt elsősorban a termékenység és a halandóság mutatói mozgatják.

Uhlenberg 2005 arra is felhívja a figyelmet, hogy míg a rövid távú demográfiai előrejelzések pontosak, addig a hosszú távú demográfiai előrejelzések nem eléggé megbízhatóak ahhoz, hogy ezekből pontos képet lehessen alkotni az idősödő népességekről. Egyelőre kérdés tárgyát képezi, hogy a születéskor várható élettartam még meddig emelkedhet, illetve a termékenység hosszabb távú mértéke is bizonytalan. Mind a klasszikus, mind az alternatív idősödés indikátorainak jövőbeli becslései a népesség-előreszámításokon alapulnak, ezért a 2100-ra vonatkozó projekciókat mindenképpen fenntartásokkal, a 2050-re vonatkozóakat pedig óvatosan kell kezelni. Probléma az is, hogy a legtöbb kutatás keresztmetszeti adatokat használ a becslésekben, miközben az idősödést fontos lenne a teljes életciklust figyelembe véve a longitudinális elemzések eredménye-
ihez is viszonyítani (Hablicsek 2000, Uhlenberg 2005, Mason – Lee 2013).

ÖSSZEFOGLALÁS

Az itt összefoglalt kutatások többsége megegyezik abban, hogy a klasszikus demográfiai mutatók csak korlátozott információval bírnak az idősödés folyamatának leírásában. Arra is világosan rámutatnak, hogy abban az esetben, ha a társadalmi idősödés következményeinek bemutatására csak a hagyományos demográfiai mutatószámokat használjuk – vagyis kizárólag a népesség koreloszlásának változásával írjuk le a problémát –, akkor torzított képet kapunk ezekről a következményekről. Az öregedéssel kapcsolatban az életkor és az egészségi állapot javulását előtérbe helyező kutatások szerint nem jelent akkora terhet a társadalmakra az idősödés abban az esetben, ha a magasabb várható élettartamot csökkenő halálozás, a munkában való akadályozottság csökkenése és növekvő kognitív képességek jellemzik. Az idősödés folyamata ebben a tekintetben tehát nem elsősorban azt mutatja, hogy a lakosságok az abszolút életkorokat tekintve átlagosan mennyit öregszenek, hanem azt, hogy az idős emberek egészsége-
sebbek és hosszabb az életük, várható élettartamuk magasabb, mint a korábbi hagyományos értelemben vett generációké. Ezek a kutatások valójában az életkor szerint idős emberek produktivitási potenciálját hangsúlyozzák.

A gazdasági függőséget előtérbe helyező szakirodalom arra hívja fel a figyelmet, hogy a jövedelemtermelés szempontjából pontosan mekkora terhet jelent a korszerkezet megváltozása a gazdaság, és ez által a társadalom számára is. Fontos szerepet kap ezekben a számításokban az, hogy a gazdasági

életciklust nem fix életkorhatárok határozzák meg, hanem a jövedelemtermelés és a fogyasztás szintje. Az eredmények azt mutatják, hogy az idősödés miatti teher nő, de a változás korántsem olyan nagy, mint ahogy azt a demográfiai mutatószámok előre jelzik. Az idősebb lakosság bevonásával, az egy főre jutó termelés növelésével fenntartható a jelenkori fogyasztás és jólét szintje. Az itt összegzett további kutatások az idősödéssel és idős korról kapcsolatos társas komponenseket hangsúlyozzák, hiszen az idősödés következményeiben ezeknek is fontos szerepük van.

A jó indikátorok fontosak a társadalmi folyamatok megértésében, elsősorban a nemzetközi és időbeli összehasonlítások végett. Nagyobb visszhangot kapnak, a döntéshozók érdeklődnek más országok eredményei iránt, és fel is használják azokat a döntések meghozatalakor. A felsorolt alternatív indikátorok közül egyik sem sorolható a nagyon egyszerűen kiszámítható indikátorok közé; az összehasonlítás legegyszerűbb és leghozzáférhetőbb módjával még mindig a klasszikus indikátorok szolgálnak. Az alternatív indikátoroknak mégis nagy szerepük lehet abban, hogy az idősödést sem a közvélemény, sem a döntéshozók ne kezeljék egy mítoszokkal övezett időzített bombaként.

IRODALOM

- d'Albis, Hippolyte – Collard, Fabrice 2013: Age groups and the measure of population aging. *Demographic Research*, 29, 617–640.
- Bálint Lajos – Spéder Zsolt 2012: Öregedés. In Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 89–102.
- Bálint Lajos – Kovács Katalin 2015: Öregedés. In Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2015. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 75–94.
- Bongaarts, John 2004: Population Aging and the Rising Cost of Public Pensions. *Population and Development Review*, 30(1), 1–23.
- Crespo Cuaresma, Jesus – Lábaj, Martin – Pruzinsky, Patrik 2014: Prospective ageing and economic growth in Europe. *Journal of the Economics of Aging*, 1(3), 50–57.
- Cutler, David M. – Poterba, James M. – Sheiner, Louise M. – Summers, Lawrence H. 1990: An aging society: Opportunity or challenge? *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 1–56.
- Daróczi Etelka 2000: Az idősök halandóságának alakulása. In Daróczi Etelka – Spéder Zsolt (szerk.): *A korfa tetején: az idősök helyzete Magyarországon*. KSH NKI Kutatási Jelentések, 64. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 131–152.
- Daróczi Etelka – Spéder Zsolt (szerk.) 2000: *A korfa tetején: az idősök helyzete Magyarországon*. KSH NKI Kutatási Jelentések, 64. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Földházi Erzsébet (2014): Magyarország népességének várható alakulása 2060-ig – különös tekintettel a nemzetközi vándorlásra. *Demográfia*, 57(4), 241–269.
- Gál Róbert Iván – Szabó Endre – Vargha Lili 2015: The age-profile of invisible transfers: the true size of asymmetry in inter-age reallocations. *Journal of the Economics of Aging*, 2(5), 98–104.
- Gál Róbert Iván – Vargha Lili 2015: Generációk közötti erőforrás-átcsoportosítás. In Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2015. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 135–151.
- Hablicsek László 2000: A népesség öregedése. In Daróczi Etelka – Spéder Zsolt (szerk.): *A korfa tetején: az idősök helyzete Magyarországon*. KSH NKI Kutatási Jelentések, 64. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 153–176.
- Holzmann, Robert 2013: *A Provocative Perspective on Population Aging and Old-Age Financial Protection*. IZA Discussion Paper, 7571, Institute for the Study of Labor, Bonn.
- Kluge, Fanny – Zagheni, Emilio – Loichinger, Elke – Vogt, Tobias 2014: The Advantages of Demographic Change after the Wave: Fewer and Older, but Healthier, Greener, and More Productive? *PLoS ONE*, 9(9), e108501.
- Lee, Ronald D. – Mason, Andrew (eds.) 2011: *Population Aging and the Generational Economy: A Global Perspective*. Edward Elgar, Cheltenham and Northampton.
- Lutz, Wolfgang – Sanderson, Warren C. – Scherbov, Sergei 2008a: The coming acceleration of global population ageing, *Nature*, 451, 716–719.
- Lutz, Wolfgang – Sanderson, Warren C. – Scherbov, Sergei 2008b: Global and Regional Population Ageing: How Certain Are We of its Dimensions? *Journal of Population Ageing*, 1(1), 75–97.

- Lutz, Wolfgang – Goujon, Anne – Wils, Annababette 2008c: The population dynamics of human capital accumulation. In Prskawetz, Alexia – Bloom, David E. – Lutz, Wolfgang (eds.): *Population Ageing, Human Capital Accumulation, and Productivity Growth. A Supplement to Population and Development Review*, 34, Population Council, New York, 149–187.
- Mason, Andrew – Lee, Ronald D. 2013: Labor and consumption across the lifecycle. *The Journal of the Economics of Ageing*, 1(1–2), 16–27.
- Muszyńska, Magdalena M. – Rau, Roland 2012: The Old-Age Healthy Dependency Ratio in Europe. *Journal of Population Ageing*, 5(3), 151–162.
- Prskawetz, Alexia – Sambt, Jozé 2014: Economic Support Ratios and the Demographic Dividend in Europe. *Demographic Research*, 30, 963–1010.
- Rowland, Donald T. 2003: *Demographic Methods and Concepts*. Oxford University Press, Oxford.
- Ryder, Norman B. 1975: Notes on Stationary Populations. *Population Index*, 41(1), 3–28.
- Sanderson, Warren C. – Scherbov, Sergei 2005: Average remaining lifetimes can increase as human populations age. *Nature*, 435(7043), 811–813.
- Sanderson, Warren C. – Scherbov, Sergei 2007: A new perspective on population aging. *Demographic Research*, 16, 27–57.
- Sanderson, Warren C. – Scherbov, Sergei 2008: Rethinking Age and Aging. *Population Bulletin*, 63(4), 1–16.
- Sanderson, Warren C. – Scherbov, Sergei 2010: Remeasuring aging. *Science*, 329(5997), 1287–1288.
- Sanderson, Warren C. – Scherbov, Sergei 2015: Faster increases in human life expectancy could lead to slower population aging. *PLoS ONE*, 10(4), e0121922.
- Shyrock, Henry S. – Siegel, Jacob S. 1973: *The Methods and Materials of Demography*. US Bureau of the Census, US Government Printing Office, Washington.
- Skirbekk, Vegard – Loichinger, Elke – Weber, Daniela 2012: Variation in cognitive functioning as a refined approach to comparing aging across countries. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 109(3), 770–774.
- Uhlenberg, Peter 2005: Demography of Aging. In Poston, Dudley L. – Micklin, Michael (eds.): *Handbook of Population*. Kluwer Academic / Plenum Publishers, New York, 143–167.
- United Nations 2001: *World Population Ageing: 1950–2050*. United Nations, New York.
- United Nations 2013: *National Transfer Accounts Manual: Measuring and analysing the generational economy*. United Nations, New York.
- Valkovics Emil 2000: A demográfiai öregedés fogalma, mérése és tényezői. In Daróczi Etelka – Spéder Zsolt (szerk.): *A korfa tetején: az idősek helyzete Magyarországon*. KSH NKI Kutatási Jelentések, 64. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 105–130.
- Vargha Lili – Gál Róbert Iván – Crosby-Nagy, Michelle 2015: *Household production and consumption over the lifecycle: the National Time Transfer Accounts in 14 European countries*. Working Papers on Population, Family and Welfare, 22, Hungarian Demographic Research Institute, Budapest.
- Vaupel, James W. – Loichinger, Elke (2006): Redistributing work in aging Europe. *Science*, 312(5782), 1911–1913.
- Zaidi, Ashgar K. – Gasior, Katrin – Hofmarcher, Maria M. – Lelkes, Orsolya – Marin, Bernd – Rodrigues, Ricardo – Schmidt, Andrea – Vanhuyse, Pieter – Zolyomi, Eszter (2012): *Towards An Active Ageing Index: Concept, Methodology and First Results*. European Centre for Social Welfare Policy and Research, Vienna.

TRADITIONAL AND ALTERNATIVE INDICATORS OF POPULATION AGEING

ABSTRACT

Population ageing – the growing share of the elderly and the declining share of young and active aged people – is currently one of the most influential demographic processes. Traditional indicators describing the trend (such as the share of older people in the population or the old age dependency ratio) take into account only the number of different age groups defined by fix ages. Recent literature argues however that these traditional indicators on ageing do not capture the speed and extent of the process nor its economic and societal consequences. They do not account for important aspects of ageing like changes in mortality, health, the changing age structure of production and consumption or its social facets. This paper provides a summary and discussion on the alternative approaches of population ageing which have been developed in response to these critics. By estimating how much change is projected using the traditional and alternative indicators, I will demonstrate that the alternative indicators show a slower and less dramatic impact of population ageing between 2010 and 2050 than the traditional measures.

SZEMLE

Veres Valér: *Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi romániai népszámlálások tükrében.*

Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2015 263 oldal

Kiss Tamás – Barna Gergő: *Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében.*

Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Kiadója, Kolozsvár, 2012. 78 oldal

A 2011. évi romániai népszámlálás magyarságot érintő demográfiai eredményeihez kapcsolódóan két értékelő, áttekintő kötet is megjelent Erdélyben. Recenzióinkban ezek kritikai ismertetését végezzük el. Az ismertetést Veres Valér munkájának bemutatásával kezdjük, ez a könyv ugyanis – bár időben később jelent meg – mind terjedelmét, mind tudományos ambícióit tekintve egyértelműen nagyobb ívű munka, mint a Kiss–Barna-féle mű. Ezt követően térünk ki azokra a plusz értékekre, információkra, amelyek kizárólagosan a Kiss–Barna kötet jellemzői. Végül kiemeljük a két mű néhány közös jellemzőjét.

Veres Valér 2015-ös, a Kolozsvári Egyetemi Kiadónál megjelent kötete tematikáját tekintve átfogóbb, nagyobb ívű munka, mint amit a félrevezetően szerény alcím sugall. Egyfelől az erdélyi magyarok helyzetét mindig az

összromániai és erdélyi trendekbe illesztve ismerteti a szerző, tehát a kötet tartalmi fókuszja az erdélyi magyarok csoportjánál szélesebb. Másfelől a szövegben és elemzésekben népszámlálások mellett nagy mennyiségben és fontos helyeken szerepelnek egyéb statisztikai adatok is, elsősorban népmozgalmi és oktatásstatisztikai adatok. Egyes részek esetén – leglátványosabban a hatodik, termékenységi fejezetben – a népszámlálási adatok szinte csak körítésnek, ürügynek tűnnek, a tényleges elemzés alapjául valójában nem ezek szolgálnak. Harmadrészt a kötet tematikája tágabb a szűken vett demográfiaiánál: a könyv részletes iskolázottsági, rétegződési fejezeteket is tartalmaz, amelyek a szerző számára érezhetően legalább annyira lényegesek, mint a „klasszikus” demográfiai témák. Negyedrészt a címben jelzett időbeli lehatárolás sem valós: a kötet jellemzően 1992-ig, de több helyütt akár az 1930-as évekig is visszanyúl az elemzésekben és az adatközlésekben. Valójában a könyv egy az erdélyi magyarság helyzetét átfogóan bemutató társadalomstatisztikai monográfia létrehozására tett első, de nagy lépésként értékelhető.

A kötet nyolc tartalmi és egy összefoglaló fejezetből áll. Az első fejezet módszertani jellegű. Bemutatja a vizsgált népszámlálásokat, illetve – tartalomelemzés segítségével – az erdélyi magyar nyilvánosságban kialakult diskurzusokat a népszámlálások kapcsán.

A következő hét fejezet klasszikus módon tematikailag tagolva, szabályos rendben halad végig a vizsgált témakörökön: népességszám és változás, kor szerkezet, iskolázottság, foglalkozási rétegződés, természetes népmozgalom, házasságkötések és válások, vándormozgalom.

A fejezetek belső tagoltsága is egy szabályos logikát követ. A szerző először országos szinten mutatja be a trendeket, majd nemzetiségi bontásban, végül részletesen a magyar nemzetiség vonatkozásában, általában külön kitérve a magyar közösségen belüli területi eltérésekre. A fejezeteken belül bőségesen találhatók táblázatok, térképek és ábrák, az egyes fejezetekhez ráadásul külön táblamelléletek is tartoznak. Ezen szabályos szerkezeti rendszer keretei között azonban a szerző a terjedelmet, a vizsgált időtávot és adatokat tekintve is szabadon mozog.

Mint ahogy az ismertetés elején is említettük, Veres a szűken vett időbeli kereteket, az ezredforduló utáni folyamatok ismertetését jellemzően kiterjeszti az 1992-es népszámlálásig. Sőt, egyes elemzésekben akár az 1930-as évekig is visszamegy. A szerzőt (ahogy egyébként Kiss Tamást is) például láthatóan erősen foglalkoztatja az a kérdés, mikorra is datálható az erdélyi magyar népesség fogyásának kezdete. 1980? 1986? Ez a kérdés a Ceaușescu-diktatúra hamisított és hiányos etnikai adatai miatt igen nehezen válaszolható meg

korrekt módon, és napjaink népesedési folyamatai szempontjából – valljuk meg – már meglehetősen kis jelentőségű. Az erdélyi magyar demográfusok mégis – egymással vitatkozva, egymás számításait cáfolva, pontosítva – komoly módszertani apparátussal próbálnak tisztán látni a 1970-es és 1980-as évek vonatkozásában. Veres ebben a könyvében például e kérdés tisztázására egy komplett visszafelé felépített kohorsz-komponens alapú visszaszámítást végez az 1992-es népszámlálás adataira alapozva.

Veres szintén komoly erőfeszítéseket tesz abból a célból, hogy cáfolja a közkeletű vélekedést, amely szerint Erdély államszocialista időszakban végbement "elrománosítása" a regáti románság erdélyi városokba telepítésével valósult meg. (Kulcsszerepük itt valójában az Erdélyen belüli falusi románság magyar városokba áramlásának és a falu-város közötti termékenységi különbségeknek volt.)

Nyilvánvalóan fontos a múlt folyamatainak tisztázása és pontosabb megismerése. A kötetbe az ehhez hasonló történelmi kitekintések olyan ügyesen vannak beszerkesztve, hogy nem is „verik szét” annak koherens belső logikáját. A recenzió írója mégis sajnálja, hogy a szerzőnek ezek a módszertani erőfeszítései, komoly munkát igénylő elmélyült részelemzéseik sok esetben a múltra irányulnak, ahelyett, hogy a 2011-es népszámlálás néhány érdekes, újszerű eredményét vizsgálta volna nagyobb részletességgel. Például meglehetősen erős empirikus népszámlálási eredmények bizonyítják, hogy lassan több mint egy évtizede a romániai magyarság gyermekvállalási kedve, termékenysége meghaladja a románságét. Veres ezt teljesen tisztán látja, több helyütt hangsúlyosan említi is, viszont az esetleges okok és következmények részletes elemzése hiányzik a kötetből. Ehhez hasonlóan, bár természetesen érdekesek a 60-as és 70-es évek belső vándorlási folyamatai, talán még ennél is érdekesebb lett volna megvizsgálni, hogy a szórványterületek magyar népességének elmúlt években megfigyelt megdöbbenően gyors felszámolásában nem játszik-e szerepet a magyarok (vissza)vándorlása az Erdélyen belüli magyar tömbvidékekre.

Viszont nagyon izgalmasak és jelentősen növelik a romániai magyar közösségről való tudásunkat például az iskolázottságra, a foglalkozási rétegződésre vagy az etnikailag vegyes házasságokból származó gyermekek etnikumára vonatkozó adatok és rövid elemzések. Az elemzések ráadásul sok esetben olyan adatokra alapozva készültek, amelyeket ilyen formában nem publikált a román statisztikai hivatal. Ezeket a táblákat a hivatal a szerző rendelkezésére állította elő, így a kötet táblázatai elsődleges adatforrásként is használhatóak és értékesek.

Ráadásul sok esetben egyértelműen olyan eredményekről van szó, amelyeknek meglehetősen közvetlen társadalompolitikai, kisebbségpolitikai vonatkozásai lehetnek. Csak remélni lehet, hogy a kötetnek a diákok és kutatók mellett olyan olvasói is lesznek, akik végiggondolják például, hogy milyen támogatáspolitikai következtetések vonhatóak le az olyan adatokból, mint amelyek például a szórvány megyékben élő magyar közösségeknek a románságától több ponton eltérő foglalkozásszerkezetéről tanúskodnak.

A Kiss Tamás – Barna Gergő szerzőpáros által írt kötet jóval kisebb feladatot tűzött ki maga elé. A szerzők elsődleges célja az volt, hogy kötetük az etnikai eredmények számszerű ismertetésén túl a lehető legkorrektebb módon megmagyarázza az erdélyi magyar népesség létszámának és arányának változását, oly módon, hogy a változás mögött álló tényezőket (természetes népmozgalom, kivándorlás, asszimiláció) szétszálazza és külön-külön is elemzi. Ehhez az elemzéshez e kötet szerzői is felhasználják a népszámláláson kívüli egyéb adatbázisokat: népmozgalmi adatok etnikai bontás szerint, magyarországi bevándorlási statisztikák, célzott regionális roma vizsgálatok adatai, stb. Az elemzés és az adatok ismertetése, illetve az azokból levont következtetések néhány helyütt szinte nyomozómunkához hasonló levezetése a recenzens számára meggyőzőbbnek tűnt a Veres-féle kötet azon részeinél, amelyek ugyanezen kérdéskör feltárására tesznek kísérletet. (Bár az eredmények egyébként nagyságrendileg hasonlóak.) A Kiss–Barna szerzőpáros így például a jelenségek értelmezésekor használ többváltozós elemzési módszereket, míg Veress kizárólag leíró statisztikákkal operál. Az asszimiláció fogalmi és empirikus megközelítése is megalapozottabbnak tűnik. Végül érdemes megemlíteni, hogy míg Veres Valér a népszámlálási adatokban megjelenő roma nemzetiséget gyakorlatilag egy „hagyományos” a románsághoz és a magyarsághoz hasonló kizárólagos nemzetiségi kategóriaként kezeli, addig a Kiss–Barna kötet szembenéz azzal a ténnyel, hogy ez a valóságban messze nincs így. A társadalmi többség által cigányként számon tartott személyek ugyanis népszámlálásonként, településenként eltérő arányban jelennek meg a román, a magyar, illetve a roma kategóriákban. A többség által cigányként minősített csoport ma már olyan nagy arányban van jelen Erdélyben (mint ahogy egyébként Szlovákiában is), továbbá demográfiai viselkedése is annyira eltérő, hogy ennek a jelenségnek a figyelembe vétele nélkül aligha értelmezhetőek a magyarság és a románság demográfiai trendjei. Ezzel nem azt állítom, hogy a Kiss–Barna kötet kísérlete a romának tartott csoport létszámának és népszámlálási reprezentációjának a megbecslésére feltétlenül sikeres volt. Viszont a kötetnek mindenképpen komoly erőssége, hogy felvállalta a szembenézést ezzel a módszertani problémával.

Végül érdemes röviden rámutatni két, a bemutatott köteteket jellemző közös pontra is.

Feltűnő, hogy a szerzők a magyarországi magyar nyelvű kisebbségsszociológiai, etnikai-demográfiai szakirodalom sokszor jellemző hozzáállásával szemben, az „identitászavar” bármiféle jele nélkül egy etnikailag meghatározott nézőpontból indulnak ki. Mindkét esetben egyértelmű, hogy a szerzők kutatóként nem valamiféle semleges megfigyelők próbálnak lenni, hanem a magyar közösségért drukkoló, az alkalmazott tudományos szerepet is felvállaló személyek. A Kiss-Barna szerzőpáros stilisztikailag még jobban próbál igazodni valamiféle elfogulatlan nézőpontot hangsúlyozó nyelvezet – tényleges vagy csak vélt (?) – elvárásához, de a szövegben a magyar etnikai nézőpont „lólába” nem csak tartalmilag, de stilisztikailag is sok helyütt kilóg. Pl.: „roma-magyar viszonylatban is veszteséget könyvelhetünk el” (69. old.) – írják. A Veres-szöveg alapállása ugyanez. „»Sovány vigasz«, hogy a posztliceális szakképzésben tanuló magyarok aránya [...] magasabb a románokénál” (86. old.) – jegyzi meg például szomorúan a szerző, amikor kiderül, hogy – sokak várakozásával szemben – nem sikerült faragni azon az iskolázottsági hátrányon, amely az erdélyi magyarságot a románsághoz viszonyítva jellemzi.

A recenzens a maga részéről az előzővel szemben valós hiányosságnak tartja az etnocentrizmus megjelenését a felhasznált szakirodalmak kiválasztásában. Nemi leegyszerűsítéssel, de azért összességében megállapítható, hogy lényegében a két kötet egyike sem használ román szerzőktől származó kurrens román nyelvű szakirodalmat. A román szakirodalmi hivatkozások mindkét kötetben jellemzően kézikönyvek, klasszikus monográfiák, vagy erdélyi – jellemzően Kolozsváron dolgozó – magyar szerzők románul publikált műveinek hivatkozásai. Persze előfordulhat az is, hogy nincs román nyelvű kurrens szakirodalma a kötetekben vizsgált témáknak, de ez meglehetősen valószínűtlen. Talán nem lenne haszontalan figyelembe venni, hogy a leírt demográfiai, társadalmi folyamatokról, azok okairól és következményeiről hogyan vélekednek a román szociológusok, demográfusok.

Kapitány Balázs

SZERZŐINKNEK

A KÉZIRAT LEADÁSA

A szerkesztőség olyan demográfiai tárgyú, valamint a rokntudományok (szociológia, társadalomtörténet, közgazdaságtudomány, orvostudomány, néprajztudomány, földrajztudomány, jogtudomány, filozófia) tárgykörébe tartozó, de demográfiai vonatkozású *tanulmányokat és könyvrecenziókat* fogad el közlésre, amelyeket korábban magyar nyelven nem publikáltak és máshol nem állnak elbírálás alatt. Idegen nyelven már megjelent, de a magyar közönség érdeklődésére is számot tartó írásokat is elfogadunk.

A cikkek tudományos elemzések, módszertani megközelítésű vagy egy-egy tudományterület helyzetével foglalkozó írások, illetve szakirodalmi áttekintések egyaránt lehetnek. A szerkesztőség elfogad mind kvantitatív, mind kvalitatív elemzéseket. A *közlés feltétele* a benyújtott írás szakmai színvonala, amelyet első körben a szerkesztőség ítél meg, majd pozitív elbírálás esetén két független szakértő írásban értékel. Az értékelési eljárás mindkét irányban anonim. A szerkesztőség a bírálók javaslata alapján dönt a kéziratok elutasításáról/elfogadásáról, vagy tesz javaslatot azok átdolgozására. Utóbbi esetben a közlés feltétele, hogy a szerző a javaslatoknak megfelelően dolgozza át kéziratát, illetve tételesen jelezze (külön dokumentumban), hogy a javaslatok közül melyeket fogadja el és/vagy utasítja vissza (indoklással együtt). Amennyiben az átdolgozás nem történik meg, vagy azt a szerkesztőség nem tartja kielégítőnek, akkor fenntartja magának a jogot a kézirat visszautasítására. A közlés feltétele továbbá az alább részletezett terjedelmi és formai feltételek teljesítése.

A kéziratokat elektronikus formában (Microsoft Word dokumentumként) juttassák el a szerkesztőség e-mail címére: *szerkesztoseg@demografia.hu*.

A kéziratok *terjedelme* (12-es betűmérettel és szimpla sortávolsággal) nem haladhatja meg a 30 A4-es oldalt. Ettől a terjedelmi korláttól csak kivételes esetben térünk el. Kérjük, hogy a kéziratokhoz mellékeljenek maximum féloldalmi terjedelmű magyar és lehetőség szerint angol nyelvű *absztraktot*, amely ismerteti a cikk alapvető kutatási kérdését, a felhasznált adatforrást és a főbb eredményeket. Kérjük legfeljebb négy *kulcsszó* megadását is. Az *ábrákat* szerkeszthető formában, külön Excel fájlban, az adatokkal együtt mellékeljük.

Recenziók esetén a következő könyvészeti adatok megadását kérjük: szerző teljes neve, cím, a sorozat megnevezése, kiadó, kiadás helye, ideje, oldalszám.

A kézirat megjelentetésével a szerzők elfogadják, hogy cikkük teljes terjedelmében megjelenik az interneten is (www.demografia.hu).

Minden szerző tiszteletpéldányként három, recenziók esetében két folyóirat-példány átvételére jogosult.

SZERKEZETI ÉS FORMAI KÖVETELMÉNYEK

A kéziratok *tartalmaznak* bevezető részt, amely összefoglalja a cikk tárgyát, szakmai jelentőségét. Ezt kövesse egy szakirodalmi összefoglaló, a kutatási kérdés, az adatforrás és az elemzési módszerek ismertetése. Majd következzen a tulajdonképpeni elemzés. A cikket összefoglaló rész (összefoglalás, összegzés vagy konklúziók címszó alatt) zárja le. Természetesen az itt ismertetett szerkezeti séma rugalmasan kezelendő, s az adott cikk témájának és megközelítési módjának megfelelően alakítandó ki. A szerkesztőség megítélése szerint a bevezető és az összefoglaló rész elengedhetetlen feltétele a publikálásnak.

Hasonlóképpen fontosnak tartjuk a szakmai és formai szempontból pontos forrásmegjelöléseket és hivatkozásokat is.

A *forrásmegjelöléseket* a törzsszövegben rövidített formában adják meg, majd a cikk végén „Források” címszó alatt a rövidített forma és azok feloldása szerepeljen, ábécérendben. A szövegben minden táblázat és ábra alatt „Források” címszó alatt szerepelniük kell a felhasznált forrásoknak (rövidített formában). A forráshivatkozásoknak visszakereshetőknek kell lenniük (pontos levéltári és kéziratári jelzetek, az adatbázis pontos neve, internetes elérhetősége, az utolsó letöltés dátuma stb.).

A tanulmány elkészítésével kapcsolatos információkat és a köszönetnyilvánításokat a tanulmány címéhez kapcsolódó, csillaggal jelölt lábjegyzet tartal-

mazza. A cím alatt kérjük megadni a szerző foglalkozását (esetleg beosztását), munkahelyét és e-mail címét.

HIVATKOZÁSOK

A forrásmegjelölésekhez hasonlóan az irodalmi hivatkozásokat is rövidített formában, *zárójelben* kérjük megadni a szövegben: a szerző(k) vezetéknevének, a megjelenés évszámának és az oldalszámnak a feltüntetésével. Pl. (Faragó 2007: 38) vagy (Gödri – Feleky 2013: 295) vagy (Faragó 2013: 242, Gödri – Feleky 2013: 295). Lábjegyzetes hivatkozást kérjük, ne használjanak! Azonos szerző ugyanazon évben hivatkozott több művét kisbetűk alkalmazásával különböztessék meg: (Dányi 1991a, 1991b). Három vagy több szerző esetén használják az et al. rövidítést: (Nagy et al. 2004).

A cikk végén „Irodalom” címszó alatt kérjük a rövid hivatkozások feloldását a következő formában:

IRODALOM

[kötetek]

Andorka Rudolf 2001: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, Budapest.

Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.) 2000: *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai, Budapest.

Laslett, Peter – Wall, Richard (eds.) 1972: *Household and Family in Past Time*. Cambridge University Press, Cambridge.

[cikkek tanulmánykötetből]

Hajnal, John 1983: Two Kinds of Preindustrial Household Formation Systems. In Wall, Richard – Robin, Jean – Laslett, Peter (eds.): *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 65–104.

[cikkek folyóiratból]

Gödri Irén – Feleky Gábor Attila 2013: Migrációstervek megvalósulása egy követéses vizsgálat tükrében. Az előzetes migrációs szándék, a várakozások és a külső elvárások szerepe. *Demográfia*, 56(4), 281–332.

[internetes hivatkozások]

OECD 2011: *OECD Family Database*. OECD, Paris. www.oecd.org/social/family/database. Letöltve: 2013. 09. 17.

EGYÉB

- Kerüljük a p., pp., o., old., i.m. rövidítéseket mind a szövegben, mind az irodalomjegyzékben.
- Tanulmánykötetekben megjelent cikkekre való hivatkozáskor az „In” megjelölés után soha ne tegyünk kettőspontot.
- Folyóiratnevek elé az irodalomban soha ne tegyünk „In” megjelölést.
- Az irodalomjegyzékben az idézett szerzők keresztnévét is írjuk ki.
- Az irodalomjegyzék ne tartalmazzon a szövegben nem hivatkozott művet.
- Megjegyzésekhez használjunk lábjegyzeteket. A szövegtörzshöz csak olyan lábjegyzetek kapcsolódjanak, amelyek a főszöveghez fűznek megjegyzéseket, kiegészítéseket. A pusztán irodalmi hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzeteket kerüljük.
- Ügyeljünk az elválasztójel (-) és a kötőjel (–) helyes használatára. Számok, évszámok, oldalszámok közé kötőjelet rakjunk (–).
- A % jel mindig tapad a számhoz.
- Tizedesvesszőt használjunk, ne tizedespontot.
- A szövegben szereplő táblázatoknak, ábráknak mindig legyen sorszámozott, minél pontosabb címe (1. táblázat, 1. ábra). A szövegben, kérjük, zárójelben hivatkozzanak a táblázatokra és ábrákra (1. táblázat). Az ábrákat és táblákat folytatólagosan, a cikk elejétől kezdődően (ne fejezetenként) számozzák. A táblázatokat Word táblázatszerkesztővel készítsék.
- A táblázatokat és ábrákat formailag csak minimális mértékben szerkeszszék. Az ábrák, térképek kialakítása során vegyék figyelembe, hogy azok fekete-fehér nyomtatásban fognak megjelenni. Statisztikai elemző szoftverekből kikerült nyers, szerkesztetlen táblázatokat nem fogadunk el. A táblázatok mérete nem haladhatja meg az egy nyomtatott oldalt.
- A szöveg a lehető legkevesebb formázást tartalmazza.
- A szöveg szakaszokra tagolható, legfeljebb 3 szintet használjanak.
- A szövegben használt rövidítéseket, mozaikszavakat az első előforduláskor oldják fel zárójelben.

TISZTELT ELŐFIZETŐINK!

Tájékoztatjuk Önöket, hogy a 2015-ös évfolyamtól a folyóiratot a szerkesztőség-től rendelhetik, az alábbi megrendelőlap segítségével.

Kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
(1024 Budapest, Buday László utca 1-3.)
Megjelenik: negyedévente (évi három szám)
ISSN szám: 0011-8249

A folyóirat éves előfizetési díja **2 184 Ft**. Az előfizetés megrendelhető a KSH Népeségtudományi Kutatóintézettől az alábbi megrendelőlap kitöltésével és postai vagy elektronikus úton (szkennelve) történő visszaküldésével.

Postacím: 1525 Budapest Pf. 51.

E-mail cím: nki@demografia.hu

MEGRENDELŐLAP

Alulírott megrendelem a **Demográfia** című folyóirat 2015. évi számait
..... példányban.

Név:

Szállítási/levelezési cím:

Adószám:

Telefonszám:

E-mail cím:

A megrendelés összegét az alábbi számlaszámra kérjük átutalni:

KSH Népeségtudományi Kutató Intézet 10032000-01456301-00000000

A megjegyzés rovatban kérjük feltüntetni: Demográfia 2015. év.

Dátum:

Aláírás:

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévente
Szerkesztőség: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet,
1024 Budapest, Buday László u. 1–3.
Telefon: (+36-1)-345-6573
E-mail: szerkesztoseg@demografia.hu

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatója.

Előfizethető a Szerkesztőségben.
Előfizetési díj: egész évre 2184,- Ft

Szedte: a Szerkesztőség

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1–3.